

FORTID

UiO
NR.3 2006
3. ÅRGANG
KR. 30

GLOBALHISTORISKE UTFORDRINGER

Finn Fuglestad: Globalhistorie, en ny form for imperialisme

Knut Kjeldstadli: Verdenshistorie: hva, hvordan, hvorfor?

Jarle Simensen: Globalhistorie i praksis // Journal of Global History

Kan matroser snakke? // Gunnar Knutsens Lange linjer i historien

ISSN: 1504-1913

TRYKKERI: Allkopi

REDAKTØR: Jardar Sørvoll

TEMAREDAKTØR: Gunnar Jakobsen

REDAKSJONEN: Geirr Olav Gram, Marius Bjørnson Hofstad,

Inger Hilde Killerud, Eirik Waage Gismervik,

Thor Indseth, Ernst Bjerke, Håkon Evju,

Ingjerd Veiden Brakstad, Ane Bjølgerud Hansen,

Thomas Støyvind Berg, Eva Marie Mathisen,

Kristian Hunskaar, Tor Ivar Hansen

ILLUSTRATØRER OG GRAFISK UTFORMING:

Forside og andre illustrasjoner

Atle Lillehovde, BA fra Birmingham Institute of Art & Design

Sideut tegnere

Vegar Hoel og Lise Julianne Gerhardsen

KONTAKTTELEFON: 932 24 305

(Jardar Sørvoll, redaktør i *Fortid*)

E-POST: fortidred@iakh.uio.no

NETTSIDE: www.fortid.no

KONTAKTADRESSE:

Universitetet i Oslo, IAKH, Fortid, Pb. 1008 Blindern, 0315 Oslo

Utgitt med støtte fra Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier ved Universitetet i Oslo, SiO og Norsk kulturråd.

Mer av Atle Lillehovdes arbeider kan du se på www.atleillustrasjon.no

Innholdsfortegnelse

Fortid nr. 3 - 2006

6	KORTTEKSTER
	TEMA: GLOBALHISTORISKE UTFORDRINGER
	<i>Verdenshistorie – hvorfor og hvordan?</i>
10	Knut Kjeldstadli
	<i>Globalhistorie i praksis</i>
15	Jarle Simensen
	<i>Om å skrive lærebok i lange linjer</i>
19	Gunnar W. Knutsen
	<i>Globalhistorie, en ny form for imperialisme</i>
21	Finn Fuglestad
	<i>Journal of Global History – et nytt tidsskrift for vår tid?</i>
24	Jardar Sørvoll
	<i>Kan matroser snakke?</i>
28	Hilde Reinertsen
	<i>Hvordan oppløse det store “Vi”? Globalhistoriske utfordringer for begynnere</i>
34	Eirik Waage Gismervik
38	GLOBALHISTORISKE KORTTEKSTER
	DEBATTSIDER
	<i>Johnny Cash og politisk historie</i>
46	Hallvard Notaker
	<i>Minoritetselver utfordrer historiefaget</i>
49	Astrid Tolo
	ARTIKLER
	<i>Eugène Sue og romanen som en drivkraft i historien</i>
54	Marius Bjørnson Hofstad
	<i>Hvordan staver man apartheid? O-S-L-O. En analyse av Oslo-prosessen i lys av Edward W. Saids utspill</i>
57	Jørgen Jensehaugen
	<i>Identitet og erindringspolitikk – en analyse av Fridtjof den frøkne som historisk monument</i>
63	Mari Seilskjær
	<i>“Willing executioners?” The participation of “ordinary men” in the destruction of the European Jews</i>
69	Johannes Due Enstad
	<i>”I yderste omstendighet” - Fattigdom, løsgjengeri og betleri i Christiania i 1801 i et kjønnsperspektiv</i>
73	Johanne Bergkvist
82	BOKOMTALER

GLOBALHISTORISKE UTFORDRINGER

Hvorfor et temanummer med tittelen ”globalhistoriske utfordringer”? Et motiv er interessen og kjærligheten som finnes til globalhistorie i redaksjonen. I tillegg ønsker vi å fri til våre lesere. Globalhistorie er populært, studentene strømmer til forelesningene. En mer tungtveiende begrunnelse er at globalhistorie er et intellektuelt berikende og samfunnsmessig relevant fagfelt som fortjener større oppmerksomhet enn det har fått til nå i det norske historiemiljøet. Dette nummeret er derfor ment som en utfordring til nåtidige og fremtidige faghistorikere. Hvis historiefaget begrunnes av sin relevans for mennesker i samtiden, er det åpenbart at også norske historikere – nå midt i ”globaliseringens tidsalder” – må bidra til å konstruere en global fortid. Dette kan gjøres på flere måter, globalhistorien tilbyr mange muligheter. En kan forske på forbindelser og kultur møter, sammenligne fenomener på tvers av regioner eller gi seg i kast med globaliseringsprosessenes historie.

Selv om *Fortid* nå ønsker å slå et slag for globalhistorie, nikker vi ikke bifallende til hvilken som helst historie av denne type. Globalhistorie stiller oss overfor en rekke metodiske utfordringer. Det er en ambisjon i redaksjonen å rette oppmerksomheten mot noen av disse. Artiklene i temadelen i dette nummeret av *Fortid* er ikke ment å presentere noen uttømmende liste over globalhistoriske utfordringer, men de tar alle opp sentrale problemstillinger. Et sentralt spørsmål er om det er ønskelig å skrive globalhistoriske oversiktsverker som tar for seg menneskehetens utvikling fra den tidligste steinalder og fram til vår egen tid? Fra det en for enkelhetsskyld kan betegne som postmoderne hold, blir slike bøker beskyldt for å konstruere en stor fortelling som skjuler langt mer enn de virker opplysende. De etablerer en sammenheng mellom fenomener som ikke finnes og som like gjerne kunne vært fremstilt på en annen måte. Gunnar Knutsen - som skriver om sin nye innføringsbok i globalhistorie i dette nummeret av *Fortid* – har naturlig nok et annet syn på denne type fremstillinger. Han hevder at det strengt tatt er umulig å skrive en sannferdig og rettferdig fremstilling av hele summen av menneskelige erfaringer. Likevel mener han det er nødvendig å forsøke, ”fordi i det øyeblikk vi sier at det er umulig å skrive en global historie har vi gitt opp å forstå verden rundt oss”. Også Knut Kjeldstadli – i oversiktsartikkelen *Verdenshistorie – hvorfor og hvordan?* – og Finn Fuglestad – i *Globalhistorie, en ny form for imperialism* – berører den ovenfor nevnte problemstilling. Den førstnevnte synes å være langt mer positivt innstilt til globalhistoriske innføringsverker enn den sistnevnte. I tillegg inneholder temadelen bokanmeldelser av tre velkjente globalhistoriske oversiktsverker – David Christians *Maps of time*, McNeill & McNeills *Human Web* og Robert B. Marks *The Origins of the Modern World* – i tillegg til Gunnar Knutsens nye bok *Lange linjer i historien* som allerede er omtalt ovenfor.

En annen sentral utfordring er om det egentlig er mulig å skrive historie om mennesker utenfor den vestlige kulturkrets, all den tid alle våre begreper er hentet fra et historiefag som er et produkt av Europas historie. Trer historikere sine vestlige begreper og problemstillinger nedover hodene på de fortidige samfunnene som studeres, når de driver med noe de kaller for globalhistorie? I den grad det er mulig, må vi i realiteten utvikle et globalt begrepsmessig rammeverk som fanger inn alle kulturkretser, før vi kan skrive globalhistorie i egentlig forstand? Finn Fuglestad er den som i Norge har tatt opp slike problemstillinger. Senest i boken *The Ambiguities of History* (2005). I dette nummeret av *Fortid* gjentar han noen av sine hovedpoenger i artikkelen *Globalhistorie, en ny form for imperialism*.

DEBATT

Til dette nummeret har vi mottatt to bidrag som følger opp problemstillinger som tidligere har vært tatt opp i *Fortid*. Astrid Tolos debattartikkel er en oppfølger til *Fortids* temanummer om historiefaget i skolen fra vinteren 2006 (*Fortid* 1/2006). Hun diskuterer her utfordringen minoritetslever utgjør for historiefaget i skolen. Det er et viktig spørsmål vi dessverre ikke fikk behandlet med den grundigheten det fortjener i temanummeret. Derfor er vi glad for at Tolo drøfter problemstillingen i det som følger.

Hallvard Notaker følger opp ”Amerikanummeret” (*Fortid* 3-4/2005) med en kommentar til Thor Indseths artikkel *Er Johnny Cash det andre Amerika?* I motsetning til Indseth hevder Notaker at Cashes tekster fra 1960- og 1970-tallet kan tolkes som oppfordringer til ”kollektiv handling for å skape et mer rettferdig samfunn”. Notakers debattbidrag *Johnny Cash og politisk historie* er for øvrig en god påminnelse om at *Fortid* ønsker å trykke artikler og essay som behandler populærkulturelle (eventuelt ”undergrunnskulturelle”) fenomener i et historisk perspektiv.

FORTID, ÅRETS STUDENTPUBLIKASJON 2005/2006

Fortid ble kåret til årets studentpublikasjon ved Universitetet i Oslo for studieåret 2005/2006. Redaksjonen benytter anledningen til å takke våre mange støttespillere for hjelp og oppmuntring i året som er gått. Vi vil spesielt takke alle som har bidratt med artikler, debattinnlegg og bokmeldinger.

**Redaksjonen,
ved redaktør Jardar Sorvoll.**

Middelalderreligiøsitet, pasifisme, arbeidsrett og afrikansk samarbeid - variert forskning fra IAKH

 INGER HILDE KILLERUD

Hele 32 hoved- og masteroppgaver ble avsluttet ved IAKH i vår og avhandlingene dekker et vidt spekter av forskningsfelt. Blant annet kan det nevnes at Anastasia Larvoll kan kalle seg Norges første bysantolog med sin hovedoppgave *Ekteskapet til despot Djurdj Brankovic og despina Irina Kantakouszenos. Politisk alliansebygging gjennom ekteskap mellom Bysants og Serbia på 1400-tallet*. Fortid ønsker å gi en kort presentasjon av noen av oppgavene.

I sin masteroppgave *"En gudsdyrkelse som er ren og feilfri for Gud". Kristendomsforståelsen i Odd munks "Soga Olaf Tryggvasonar"* analyserer Toralill Sjaavaag de religiøse forestillingene hos sagaforfatteren Odd munk Snorreson. Gjennom analysen av sagaen om kong Olav Tryggvason fra rundt 1190, belyser hun Odd munks gudsbilde, synd, frelse, synet på djevelen, magi, etikk og ritualer. Sjaavaag har valgt å ta utgangspunkt i den tyske historikeren Arnold Angenendts bruk av religionsteori på middelalderreligiøsitet. Hun konkluderer med at Odd munks religionsforståelse var uttrykk for en eldre form for kristendom, der religionen var en kollektiv enhet og man forholdt seg til Gud gjennom tegn og symboler.

Lyset fra Norden. Den organiserte norske fredsbevegelsen 1953-1963 er tittelen på Øyvind Ekelunds masteroppgave. Ekelund har fordypet seg i problemene fredsbevegelsen hadde med å skape tilslutning til sine pasifistiske idealer i møte med krigerferingene og den kalde krigens fronter. Fredsbevegelsens organisasjoner slet med rekrutteringen, blant annet fordi pasifisme ble sett som naivt eller også umoralsk, men også på grunn av relasjoner til østorienterte grupper. En bred folkelig atomvåpenmotstand kom imidlertid til uttrykk i protestkampanjer som hadde stor innvirkning på den politiske debatten.

Trine Berg har undersøkt debatten om gifte kvinners plass i arbeidslivet i mellomkrigstida i masteroppgaven *Nødvendige hensyn i krisetid?* Berg tar utgangspunkt i et formannskapsvedtak fra Oslo i 1928, der det het at gifte kvinner – med forsørger – ikke skulle ansettes i kommunens tjeneste, og at de skulle sies opp først ved innskrenkninger. Berg undersøker hvilke hensyn som lå bak dette vedtaket, og hvilke konsekvenser det fikk for kommunens lærerinner. Fordi Oslo skolestyre hadde selvstendig ansettelsesmyndighet, fikk ikke vedtaket juridisk virkning for disse, men Berg viser at debatten like fullt nådde skolevesenet og ga redusert stillingsstrygghet for gifte lærerinner.

Erlend Kristiansen Haavardsholm har i hovedoppgaven *Selvstendighet og samarbeid* tatt for seg forsøkene på et østafrikansk samarbeid mellom de tidligere britiske kolonimaktene Kenya, Tanzania og Uganda på 1960-tallet. Forutsetningene for et tett og forpliktende samarbeid mellom de tre landene syntes gode fordi de hadde tradisjon for samarbeid og integrasjon. Det ble også hevda at grensene mellom landene var kunstige og uten legitimitet fordi de hadde blitt trukket av kolonimaktene. Haavardsholm trekker særlig fram to årsaker til at samarbeidet mellom landene likevel ble vanskelig: Landene hadde store nasjonale utfordringer som måtte prioriteres høyere enn regionale problemer og dessuten skapte forskjeller i industrielt og økonomisk utviklingsnivå problemer for samarbeid.

Sammen drag av disse og de andre innleverte master- og hovedfagsoppgavene finnes på www.duo.uio.no

Historietidsskrifter gratis på nett

 INGER HILDE KILLERUD

Når man skal orientere seg i litteratur om et historisk tema, for eksempel for å skrive en masteroppgave, er det noen som får følelsen av å være helt alene – at ingen har brydd seg om emnet før. Langt de fleste opplever nok det motsatte – at det er uendelig mange bøker og artikler man burde ha lest, og det aller helst før man har skrevet et ord selv...Enten man har det på den ene eller andre måten, bør det være en god nyhet at *The American Historical Association* på forsommeren vedtok å gjøre artikler fra organisasjonens medlemstidsskrifter tilgjengelige – gratis – for offentligheten på nett. På www.historycooperative.org kan en dermed fritt kose seg med artikler fra blant annet *American History Review*, *Journal of American History*, *Journal of Social History* og *Labour History*. For de globalhistorisk interesserte finnes *Journal of World History* og *World History Connected*. 22 engelskspråklige tidsskrifter er foreløpig med i ordningen, i hovedsak amerikanske tidsskrifter, men også blant andre australsk-newzealandske *Health and History* og kanadiske *Labour/Le Travail*. Nettstedet er særlig et glimrende tilbud for dem som er opptatt av amerikansk historie, med *Journal of the Gilded Age and Progressive Era*, som tar for seg amerikansk historie i perioden 1865-1920, og *Common Place*, som konsentrerer seg om eldre amerikansk historie fra før 1900. Bokanmeldelser i tidsskriftene blir imidlertid ikke lagt fritt ut på nett, disse må man fremdeles betale for.

Et kvinneuniversitet i Norge anno 1793?

 HÅKON EVJU

Det er en kjent sak at norske patrioter i de siste 40 årene av 1700-tallet ivret for å få et universitet i Norge. Mindre kjent er det imidlertid at det i kjølvannet av denne regulære universitetssaken også ble foreslått å opprette et universitet for kvinner, eller et "Fruentimmer Academie", som mannen bak forslaget, Eidsbergspresten Jacob Nicolai Wilse, kaller det.

Witse fremmet forslaget sammen med den ordinære universitetssaken, og et forslag om forbedring av skolevesenet i Norge. Hovedhensikten var å finne midler som kunne bøte på den manglende bruken av trykkefriheten i Norge, et tema som opptok Witse sterkt. For ham var dette en del av den nasjonalpatriotiske oppvåkningen han og andre ønsket. I denne sammenheng tar Witse opp spørsmålet om hvordan et akademi for kvinner kan bidra til dette.

Mer konkret anbefalte Witse kvinneuniversitet ut i fra en tanke om at "Fruentimmerne udgjorde omtrent den halve Deel af det menneskelige kiøn, og det meget hængte af dem, hvorledes Mændene vare i Omgang og Sæder, foruden at den meeste Huusholdning beroer paa dem, ligesaa Opdragelsen af begge kiøn i første Ungdom,..."¹ Kvinnene synes altså å være tiltenkt en i høyden indirekte rolle i Wilses patriotiske plan. Det er likevel interessant å lese hva han tenker om dette, ikke minst fordi han påpeker at de fleste andre i hans samtid ikke synes å ta slike forslag seriøst.

Før Witse går løs på de praktiske aspektene ved kvinneakademiet bruker han tid på å ta et oppgjør med det han mener er fordommer om kvinners forhold til vitenskap.² Han finner lite i kvinners natur som synes å tale mot at de bør beskjeftige seg med slikt. Når så få gjør dette, hevder han det heller skyldes fordommer hos menn. Resultatet blir at begge kjønn kommer dårligere ut enn de kunne ha gjort. Som han sier:

Jeg tænker, at en hovedaarsag til Forsømmelse og Foragt hos Kiønnet i at lære eet og andet nyttig og behagligt over det sædvanlige, ligger i Mandfolkets Tænkemaade og Opførsel heri mod Kiønnet, i det de blot ære og ansee det for dets udvortes Yndigheder, ikke betænkende, at de selv i deres Forbindelse med dem ei kan undvære deres Forstand og Indsigter, tilligemed deres Dyder; men til giengield derfor fordrer Kiønnet igjen ei meer Forstand og Dyd hos Mandkiønnet end den, de selv ansees og søges for; de holde sig til det udvortes Behaglige hos dem, og lade ofte denne Egenskab afgjøre deres valg til Ægteskab med dem; saaledes forringer det eene Kiøn det andets Værd, om de ikke gandske fordærve hverandre.³

Etter å ha slått fast kvinnes egnethet til å dyrke vitenskapene, og hvorfor de ikke hittil har brukt tid på dette, går han løs på mer praktiske anbefalinger for hvordan et kvinneakademi bør innrettes. Han slår for det første fast at siden alle kvinnene skal dannes til det samme, er det ikke nødvendig å gjøre stands- og yrkesmessige inndelinger, slik det er for menn. Alle kvinner som er aktuelle for akademiet, hvilket er kvinner fra middelstanden, kan altså lære det samme.

Wilse kommer så med en nøye spesifisert liste over hva kvinnene bør lære, definert ut fra "hvad Fornuft og natur byder os".⁴ Fornuften og naturen forteller oss, i følge Wilse, at kvinner bør lære hel rekke ting. Han lister opp alt fra undervisning i kristendom, skriving, regning, tysk og fransk språk, talekunst generelt, sedelære, historie, geografi, legekunst, naturhistorie, økonomi, samt "smukke kunster" som poesi, musikk og tegning. I tillegg anbefaler han ikke overraskende også at kvinner bør lære å spinne, veve og strikke. Idealet synes å være at kvinnen skal være både kultivert og nyttig, på en måte som både er til gagn for henne og fellesskapet hun er en del av. Ved hjelp av dannelsen akademiet skal gi, vil kvinnen kunne ta del i det patriotiske prosjekt, vel å merke avgrenset til det hun måtte kunne utrette i hjemmet.

Slike tanker gjennomsyrrer også Wilses anbefalinger når det gjelder læremåten undervisningen bør foregå etter. Hans hovedpoeng er at læremåten bør være annerledes ved kvinneakademiet enn ved de mannlige universitetene. Delvis skyldes dette at kvinnene ikke skal trenes til å overta embeter, men han trekker for eksempel også inn at kvinner bør undervises ved naturlig "omgang" da det ikke er anstendig for kvinner å lære korrekt omgang ved å gå på kaffe- og vertshus, og fordi "Opsigten over Omgangen vil gjøre meget til, at de Uvaner, gemeene manerer, Talemaader og nedrige Opførsel, som unge Fruentimmer ofte smittes af i deres Ophold i Forældrenes huuse ved bestandig Omgang med tjenestefolkene, igjen udslættes, og i dets Sted en Sædelighed tilvæennes, som har Indflydelse paa deres øvrige Liv og Omgang, endog i deres egne Huuse".⁵

Til slutt kommer Wilse med ytterligere anbefalinger angående størrelse, beliggenhet og finansiering. Han anbefaler at akademiet bør ha plass til 20 kvinner, fra de er 9 til de blir 15 år, samt to eller tre lærerinner. Akademiet bør helst ligge i en middels stor by, gjerne i en stiftshovedstad, men for all del ikke i København, som med alle sine fristelser kan virke moralsk fordervende. I denne delen av skriftet synes Wilse å gå inn for opprettelsen av flere slike akademier, og han anbefaler særlig ett i Christiania. Ikke ulikt argumentasjonen i universitetssaken for øvrig, hevder han dette er viktig fordi "det nyttige og for dem og Landet passelige læres langt bedre her hieemme, helst da Kiønnet ikke fattes det naturlige Vid og den Skarpsindighed, den oprigtige Ynde og Følelse af Pligt og Ære, som hører til National Characteren i Almindelighed".⁶

Wilses engasjement til tross, det ble ikke noe kvinneakademi verken i Danmark eller i Norge. Heller ikke ble det noe universitet for menn i Norge på 1700-tallet. For oss kan det virke kunstig å sammenligne disse to, samt å omtale kvinneakademiet som et universitet. For Wilse derimot synes det å være liten prinsipiell forskjell på kvinneakademiet og det universitet han ønsket for menn i Norge. Hovedhensikten med begge tiltakene var å danne og kultivere mennesker på en slik måte at den rette patriotiske tenkemåte fikk gjennomslag. Forskjellen mellom kvinneakademiet og universitetet ble slik sett mer et spørsmål om justeringer ut ifra hva Wilse mente "fornuften" og "naturen" foreskrev oss. Slik kan Wilses artikkel leses som en interessant kilde til forestillinger om menneskenaturen og forskjellen mellom kjønnene i siste del av 1700-tallet i Danmark-Norge.

NOTER

¹J. N. Wilse, "Til Udgiveren af Minerva", Minerva, 1793, bind 4, s. 301

²Ibid. s. 302

³Ibid. s. 306

⁴Ibid. s. 311

⁵Ibid. s. 315

⁶Ibid. s. 319

GLOBALHISTORISKE UTFORDRINGER

VERDENSHISTORIE – HVORFOR OG HVORDAN?

Verdenshistorie var et hovedtema på verdenshistorikerkongressen i Oslo i august 2000. I anledning av at hovedinnleggene fra kongressen ble utgitt i boka ”Making Sense of Global History” arrangerte Historisk institutt i Oslo et seminar om hvorfor og hvordan vi bør undervise i verdenshistorie – i skoleverket som på universiteter og høyskoler. Dette innlegget var ett svar på spørsmålet.

 KNUT KJELDSTADLI, professor i historie ved UiO.

Hvilke linjer løp sammen da Wilhemsenskipet ”Tampa” i august 2001 uke tok opp nesten 500 flyktninger, flest fra Afghanistan, og ble nektet å sette dem i land på australsk territorium, mens de seinere ble lovet å komme til New Zealand og kanskje øystaten Nauru i Stillehavet? Antydningvis:

- En *religion*, islam, 1300 år gammel, aktivisert og retradisjonalisert av Taliban i et Afghanistan i reaksjon på modernisering, med flukt som ett svar fra deler av befolkningen.
- Et *skip*, som er en fortsettelse av den nisjen Norge fant i den ekspanderende atlantiske økonomien på 1800-tallet, og som går inn i den akselererende internasjonale handelen.
- Et *Australia*, der ambisjonen om å forbli ”white forever” ble utformet både vis-à-vis urinnvånere med en særegen kontinuitet tilbake tusener av år, og overfor migrasjonen i Sør-Asia i nyeste tid.
- En *øy i arkipelet*, bebodd primært av nauriske polynesiere, som kom for over 3000 år siden fra Asia, fra 1888 annektert av Tyskland, i 1920 tildelt Australia som mandatområde av Folkeforbundet, nå snart et uttømt krater etter hardhendt gruvedrift. Hadde ikke disse statene sagt ja, ville Norge blitt en destinasjon for deler av flyktningene.

TRE GRUNNER TIL AT UNGE MENNESKE BØR ARBEIDE MED VERDENSHISTORIE

Verden er *her*, nå. Dette er den viktigste grunnen til å arbeide med og undervise i verdenshistorie. Uansett hvordan vi tenker om det som kalles globalisering, om vi tror på frihandelens evangelium eller er skeptisk til den sammenvevningen av verden som er styrt av de store konsernene, så er verden her. Et historiestudium som ikke tar høyde for dette, utdanner unge mennesker til idioter, i den opprinnelige greske meningen av ordet, uvitende samfunnsborgere. Noen vil skille mellom verdenshistorie og global historie, som da skal handle nettopp om den moderne sammenvevningen av verden. Jeg synes nok det blir klarere å kalle det for *globaliseringens historie*, så får en deretter diskutere når den tok til. Noen sier 1970-åra, andre peker på at allerede i 1914 tilsvarte handel en tredel av verdens brutto produkt, og at imperialismen da hadde et territorielt grep om mesteparten av kloden.

Ung mennesker i dette landet veit jo at det finnes en verden. Media, internett og middelklassens nye dannelsesreise, et snuutt halvt år i Asia eller Latin-Amerika etter videregående, har lært dem det. Men skal de unngå å bli det jeg ville kalle boltrere lik dem en ser på reiseprogrammene på TV, boltrere som tror at andre land er skapt

som underholdning og lekegrind for dem, og at andre menneskers liv er kuriøse kulliser for vestlige backpackere, er historisk kunnskap ett botemiddel.

En tredje grunn er den globale migrasjonen, at mennesker med en annen bakgrunn og historie lever *her*, slik flyktningene på ”Tampa” kunne ha kommet til å gjøre. Og da kan vi ikke servere den gamle stafetthistorien, der frihetens fakkell ble båret fra det gamle Babylon til det nye Babylon (som en del innvandrere har kalt USA), fra lovgiveren Hammurabi via Hellas til Magna Carta og den amerikanske uavhengighetserklæringen, og der andre folk lå i mørke, hvis de ikke mer eller mindre tilfeldig enten truet lyset eller ble belyst av denne fakkelen. Det har slått meg at historiefaget i liten grad rekrutterer studenter fra de nye innvandrersjonalitetene. Mye av forklaringen ligger i den prestisjen andre fag, som medisin, har. Men noe ligger kanskje også i den europeisk-norske auraen som ligger rundt dette faget. Som kulturell kapital er vårt tilbud i skolen og på Universitetet ikke mye verdt utenfor Norge.

HVA SKAL EN VERDENS- HISTORIE FORTELLE?

Verdenshistorien er stor, hva bør vi samle oss om å formidle?

Her er mitt forslag.

Menneskeheten er én

En historie som søker å spenne om verden, skal – for det første – vise både menneskenes enhet og deres forskjellighet. Enheten er et argument for at faget også bør omfatte forhistorien, de 99 og noen tiendedelers prosent av menneskenes liv på denne planeten før vi fikk skriftlige kilder. En sentral kunnskap er å kjenne til monogenesen, at menneskene stammer fra ett opphavsted, at vi ikke er skapt ved polygenese, altså oppstod som ulike arter på ulike tid og ulike steder. Menneskeheten er fundamentalt én.

Men da trenger vi også å forstå hvorfor ulike deler av verden endret seg ulikt etter istida for 13 000 år siden, hvorfor jordbruk, fedrift, skrift og metallurgi utviklet seg 3000 år før vår tidsregning i landmassene mellom Asia, Europa og Nord-Afrika, hvorfor dette kom godt etter år 0 i Nord- og Sør-Amerika, og ikke fant sted i Australia. En raseteori, en genetisk teori ligger så å si og vaker, om vi ikke gir en annen forklaring. Evolusjonsbiologen Jared Diamond har i en ytterst leseverdige bok, *Guns, Germs and Steel. The Fates of Human Societies*, forklart dette primært med det forspranget noen områder hadde ved å ha tilgang til ville planter, som kunne foredles, og dyr som kunne temmes, eller som Nord-Europa, ved å ligge i relativ nærhet av slike innovasjonssentra.

Også verdens blindgater

Forskjellene, mangfoldet, de mange muligheter i de samfunn menneskene har dannet og danner, er den andre sida av vår enhet. Her ligger også et argument for at verdens historie også må omfatte

samfunn som løp ut, som gikk til grunne, ikke bare fakkellbærerne, men de som billedlig talt bar andre lys, som slukket. En kan si, hvorfor skal norske ungdommer ha kunnskap om Harappa-kulturen i Indus-dalen fra 2300 til 1500 før år 0, samfunn med jordbruk, kveghold, byer med stram byplan, hus bygd i tegl, brønner, drenering og offentlige bad, bruk av skrift, handel. Hvorfor skal vi vite noe om dette? Kanskje fordi det er artig å tenke på, kanskje fordi det er en påminning om at samfunnsmessig organisering ikke ble oppfunnet her på berget, kanskje også fordi Harappa gikk til grunne.

”Romskip jorda”

Og med årsaken til Harappas sammenbrudd er jeg framme ved mitt siste punkt om hva en global historie må formidle. Harappa synes å ha gått til grunne fordi naturomgivelsene endret seg. Rett etter år 1750 før 0 ble området rammet av en rekke oversvømmelser framkalt av jordskjelv og trolig på grunn av erosjon fordi jorda ble overforbrukt av dyr og mennesker. Hele det fine og skjøre systemet av irrigasjon ble ødelagt, underlaget for samfunnsorganisasjonen ble ødelagt, bylivet ble oppløst. Halvnomadiske grupper overtok i områdene. En sann global historie må etter mitt skjønn også handle om det som noen lett poetisk har kalt ”romskip jorda”, kloden som biosfære, som økosystem eller systemer og mennesket som en avgjørende art i disse systemene. En av veteranene innen verdenshistorie, Leften Stavrianos, har i sin bok *Lifelines from our Past*, begrunnet verdenshistorie som et overlevelseskurs, at det å forstå oss som art i et miljø i et langt tidsspenn gir oss en besinnelse.

HVEM SKAL SKRIVE EN GLOBAL HISTORIE?

Er da alt greitt? Praktiske problemer er tårnhøye, men til for å løses, diskusjonen kan kanskje dreie seg om det. Men er det ingen prinsipielle, moralske eller teoretiske vansker? Jo, da.

Om moderne historieskrivning oppstod tidlig på 1800-tallet som en følge og legitimering av de europeiske elitenes prosjekt om å utkrystallisere tilløpene til nasjoner til konsoliderte nasjonalstater, om vi kan kjenne igjen denne ambisjonen når EU-kommisjonen betaler historikere for å produsere verker om europeisk identitet, mens Middelhavs-regionen jo i flere tusen år var en mye mer reell enhet, om det er slik – hvordan skal vi da tolke ambisjonen om å skrive en *global* historie? Patrick O’Brien berører det i sitt introduksjonsessay i den boka som er kommet ut med hovedinnleggene fra Verdenshistorikerkongressen i Oslo i 2000, *Making Sense of Global History*. Det har å gjøre med et behov for mestring av den sammenvevingen som skjer. Men hvem skal mestre hvem?

USA-dominans i globalhistorisk forskning

Det er signifikant at hele feltet ”global history” har en meget sterk USA-dominans; det gjelder produksjon av vitenskapelige arbeider, lærebøker, organisasjon, konferanser, tidsskrifter, kontrollen over de viktige intellektuelle produksjonsmidlene i dette feltet. USA er rikt og stort, med mange historikere, har en etnisk sammensatt

befolkning, er geopolitisk plassert mellom Atlanterhavet og Stillehavet og har derfor potensial for en global "outlook". Typisk nok er et senter for globalhistorie ved universitetet på Hawaii. En kan si at det er naturlig at USA har en lederstilling. En kan også si at globalhistorien kan bli legitimeringsvitenskapen for de nye "globale managers", for de 3000 som årlig møtes i World Economic Forum i Davos. Vi kan fremme et fag som produserer "new speech" som George Orwell kalte det sin skrekkevise av en framtidsroman "1984", en nytale der uttrykket "verdenssamfunnet" er språkets deodorant, eufemisme, for de rådende maktkonstellasjonene. At "verdenssamfunnet" mener noe eller skal gripe inn, betyr her at den hegemoniske supermakta, USA, gjør det.

Slik er det. Men svaret kan ikke være å trekke seg unna feltet, men å gå inn i det med bevissthet. Og heldigvis og i sannhetens navn, også den amerikanske tradisjonen er mer sammensatt enn det jeg nettopp antydte, den er slett ikke bare en naiv støtte til USA som verdenspoliti.

GLOBALHISTORIE – VESTLIGE KATEGORIER TREDD NED OVER ANDRE SAMFUNN?

En neste og kanskje enda mer radikal innvending er at det å tenke historisk ikke er et universelt fenomen. In en bok om hinduismens bidrag til vitenskap og sivilisasjon skriver Prabhakar Machwe at i eldre indisk tradisjon inngår ikke lineær kronologi, sekulær tidsregning eller krøniker, nedtegning av hendinger, et eget begrep om historie finnes ikke. Det som finnes av historiske referanser, er vedt sammen med religiøse forestillinger; tid forstås syklisk. Det hinduiske begrepet om en epoke er for eksempel koplet til at skaperen blunker med øyelokkene. Å anvende vestlige kategorier kan da forstås som et overgrep, som en kulturell imperialisme. En framtrede teoretiker som har arbeidet med spørsmålet om annerledeshet, Ashis Nandy, har derfor hevdet at andre kulturers mytografier, fortellinger om tilblivelse og utvikling, har samme status som kilde til erkjennelse og spesielt som moralske kilder, som vestlig historiografi, historieskrivning. De kan ikke avfeies ved å si at de er førmoderne, uvitenskapelige.

Personlig er jeg så innvevd i vestlig, modernistisk tenking at mitt svar blir et noe annet, slik også en indisk historiker som K.N. Chaudhuri har svart i sitt store verk om Det indiske hav gjennom tidene. Jeg tror mytografiene har verdi som erkjennelse, slik kunst eller religion er en form for erkjennelse, likeverdig med vitenskap. Men jeg tror også det er legitimt å holde fast ved en historieskrivning om det som skjedde, eller mer usikkert, kan ha skjedd. Men dette må skje via et historiefag som er strippet for troen på et mål i historien, for forestillingen om utvikling som en bevegelse mot noe såkalt høyere, og for den optimistisk-naive troen på at alle samfunn og kulturer kan studeres via ett sett av begreper.

POSTMODERNE KRITIKK AV VERDENSHISTORIE

En tredje mulig kritikk mot verdenshistorie kommer fra det en kan kalle etter-moderne, postmoderne hold. Ambisjonen om å samle det som har skjedd på kloden under ett perspektiv, ja under et perspektiv overhodet, drømmen om synteser, er å gjøre vold på mangfold, å påtvinge mønstre der ingen mønstre finnes, å utøve et herredømme gjennom å fortelle én stor fortelling. Og fortelles én fortelling om verden, blir nødvendigvis andre skjovet ut. Her er det åpenbart en innsikt og en advarsel mot å bli for kjepphøy på vegne av den beretningen en sjøl velger. Men mitt problem med det postmoderne perspektivet her, er at det bygger på en like kraftig underliggende fortelling, en såkalt metanarrativ. Den sier at verden egentlig, dypest sett, ikke består av mønstre, ikke er strukturert, men kun består av enkeltepisoder, atomære fenomener, individer. Men hvordan *veit* en nå det? Bildet av en verden som egentlig består av enkeltindivider er den gamle borgerlige liberalistiske ideologien i en ny utgave, merkelig nær Margaret Thatchers diktum, "there is no such thing as society, only individuals and their families".

KAN VI SKRIVE EN GLOBAL HISTORIE?

Vi bør altså, ja vi *må* søke oss i retning av en global historie. Men *hvordan*? Ironisk har det vært sagt at dette pretenderer å være en historie om alt og alle til alle tider. Og det er jo vanvidd. Hvordan kan en da finne noen linjer?

"Fakkelfestetten" er ingen vei å gå

Den eldre formen var jo en universalhistorie, som i realiteten var den typen fakkelfestetten jeg omtalte, der utviklingen fulgte faste stadier fra vill eller primitiv tilstand via barbari til sivilisasjon, og der den vestlige verden var de øvrige overlegen. Ironisk-polemisk kalte antropologen Eric Wolf sin versjon av verdenshistorie for *Europe and the People without History*, for slik hadde "vi" sett "dem": at de først fikk historie når vi kom til dem og innlemmet dem i den egentlige historien, hos dem var det kun stillstand, ikke-historie. En annen veteran i verdenshistoriefeltet, William H. McNeill, har hevdet at ennå i dag ligger en utvannet utgave av denne 1800-tallets liberale vestlige triumfalisme under de beretningene som skrives. Spesielt gjelder dette det som kalles moderniseringsteorier, som ser historien som en overgang fra såkalt tradisjonelle til moderne samfunn, jfr. fortolkningen jeg gjengav av Taliban i Afghanistan som reaksjon på modernisering. Ja, ideen om en homogeniserende og i grunnen uimotstøelig globalisering er en fortsettelse av denne evolusjonære grunntanken.

Noen felles langtidslinjer

Personlig tror jeg det er mulig å se noen langtidslinjer i global historie – befolkningsveksten, fra kanskje en million i eldre steinalder til seks milliarder, økning i teknisk produktivitet via kontroll over energi, i hovedtrekkene også en bevegelse mot større differensiering, arbeidsdeling. Iallfall i Eurasia/Nord-Afrika kan vi

faktisk skjelne mellom samfunn som primært bygger på slektskap fra samfunn som bygger på leveranser av et overskudd, en tribut til et sentrum, og disse kan igjen skjernes fra de kapitalistiske, markedssamfunnene, for å bruke typologien til Stavrianos, Wolf og den danske glimrende verdenshistorikeren Niels Steensgaard. Slik kan vi beholde to elementer fra den klassisk vestlige historietanken, nemlig kronologi, altså tidsplassering, og forandring. Men vi må kvitte oss med forestillinger om et mål, om framskritt. Som den russiske postmarxistiske verdenhistorikeren Igor M. Diakonoff sier, "each progress is simultaneously a regress", produktivkraftene har også en destruktiv kapasitet. Vi må gi opp forestillinger om bevegelse fra et lavere til et høyere stadium, sjøl om det skjer endringer mellom samfunnstyper, gi opp tanken om at alle samfunn går gjennom samme, nødvendige utvikling, altså unilineær utvikling, og om at det ikke kan komme tilbakeslag, eller om at samfunn ikke kan gå til grunne.

Problemet er likevel at utviklingen i Nord-og Sør-Amerika, enn si Australia og Stillehavet ikke lett kan summeres på denne samme formelen slekt – tribut - handel.

Parallele sivilisasjoner?

Et alternativ har vært å tenke verdenshistorien som historien om flere parallelle sivilisasjoner, det vil si samfunn som eksisterer i en stor skala, er komplekse og langvarige. I en tradisjon fra tyskeren Oswald Spengler og briten Arnold Toynbee til amerikaneren Samuel Huntington er disse sivilisasjonene sett som kvalitativt ulike, lukkede mot omverdenen og indre homogene. På alle disse punktene kan denne tenkingen anfektes, og i tillegg gir det sant å si et ganske krigersk program for det 21. hundreåret.

En mer interessant variant er det en kan kalle komparativ makrososiologi, der disse samfunnene eller grupper av samfunn studeres med henblikk på likheter og forskjeller omkring økonomi, sosial struktur, kultur, verdensbilder og politisk organisering. Jeremy Bentleys bok som har vært brukt på grunnfag i historie i Oslo, har elementer av dette, men kanskje ikke spesielt systematisk. Også denne komparative innretningen må løse et problem: Hvordan unngår vi å tre kategorier utviklet fra én samfunnsform, oftest den vestlige ned over andre samfunnsformer?

Forbindelser

Et alternativ der en i prinsippet kan tenke forholdene mellom samfunn, sivilisasjoner, områder som likevektige, der begge sidene kan studeres, er det Patrick O'Brien i *Making Sense of Global History* kaller "connections", forbindelser, altså møter og sammenstøt, utvekslinger, lån, påvirkning, spredning – det være seg gjennom handel, transport, krig, migrasjon, spredning av mikrober og planter eller innovasjoner fra jordbruk til skrift. Mye kan sies i favør av denne tilnærmingen. Men vekta på spredning, diffusjon, later problemet om oppkomst, nydanning åpent. For noen samfunn, la oss si Europas forhold til

jordbruk, er det greitt å si det skjedde ved læring. Men ikke *alle* samfunn kan lære slik; ett sted må nyheter oppstå.

Verdenssystemteorien

Den såkalte verdenssystemretningen i verdenshistorien, som teller navn som Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank og Janet Abu-Lughod har prøvd å ta høyde for dette. De ser verden som ett system, sjøl om de er uenige om fra når en kan datere det. Frank mener at det var et slikt system, eller iallfall verdensimperier, i Eurasia i 5000 år. Abu-Lughod vil datere dette til 1200-1300-tallet. Wallerstein baserer seg på den mer vanlige datering fra 1500-tallet og betoner at det særegne da var at økonomien sprengte de politiske grensene, i motsetning til i de gamle imperiene. Frank og Wallerstein tenker seg da et system med et sentrum, undersentra og periferier, og et bakland, som ennå ikke er helt integrert i systemet. Og impulsene går fra sentrum, hos Wallerstein det kapitalistiske Vesten, hos Frank skiftende hegemoniske sentra gjennom de 5000 åra.

I favør av en *slik* tankegang kan sies at den ikke neglisjerer globale maktrelasjoner. Men én problematisering er at systemteorien tenderer til å se det den kaller periferien som passiv og avhengig, påført sin situasjon utenfra, at det er å neglisjere og på ett vis undervurdere den indre seige styrken for eksempel i de mange indiske samfunnene. Det å betone de indre forholdene i India eller Afrika som årsak til dagens tilstand står vel sterkest i vestlig globalhistorie i dag. Risikoen er at denne tenkingen på sin side virker legitimerende i forhold til kolonialisme og imperialisme.

Teorien om verdenssystem er også problematisert på andre grunnlag. Av hensyn til omfanget her, meget kort: Hvordan kan en innarbeide menneskelig handling i en så stor systemorientert syntese? Blir mennesker kun illustrasjoner, ikke handlende krefter? Og hvordan kan en periodisere? Om det virkelig er et system eller til og med ett system, må jo alle land følge noenlunde de samme tidsrytmene. Her skiller verdenssystemtilnærmingen seg fra den sammenliknende tilnærmingen, som i prinsippet kan sammenlikne samme type, sjøl om eksemplarene av denne typen forekommer i ulike tidsrom.

Lar det seg noenlunde seriøst undervise i et tema som kan bli alt om alle til alle tider? Blir det ikke som Peer Gynt, som sier: "Tenke det, ønske det, ville det med, men gjøre det?" Og *når* en gjør det, blir det ikke dilettantisk? Når kunnskapsmengden i feltet ruver i forhold til egne evner og tid, når det er språkvansker og fravær av primærkilder, vil ikke da bøkene inneholde faktafeil og vil ikke undervisningen kunne bli overstyrt av ideologier eller allmenne teorier? Jo, det vil nok kunne bli slik. Vi kan gjøre vårt beste, men det beste er ikke godt nok, kan en si. Og uansett, også de svært kyndige må organisere stoffet i samsvar med et perspektiv, lage en syntese med et utgangspunkt, det Janet Abu-Lughod kaller "a vision", der noe vektlegges framfor noe annet, ut fra en verdi eller en interesse.

Likevel, det er ingen vei tilbake, ikke for menneskene på "Tampa"
– og ikke for oss.

LITTERATUR OMTALT OG BRUKT I ARTIKKELEN

- Abu-Lughod, Janet Lippmann (1995). The World-System Perspective in the Construction of Economic History, i Pomper m.fl. (red.)
- Bentley, Jerry H. og Herbert F. Ziegler (1999): *Traditions and Encounters. A Global Perspective on the Past*, Volume One, Boston
- Chaudhuri, K.N. (1990): *Asia before Europe: economy and civilisation of the Indian Ocean from the rise of Islam to 1750*, Cambridge
- Diakonoff, Igor M. (1999). *The Paths of History*, Cambridge
- Diamond, Jared (1997). *Guns, Germs and Steel. The Fates of Human Societies*, London
- Frank, André Gunder (1978). *World Accumulation 1492-1792*, New York
- Huntington, Samuel P. (1997): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York
- Machwe, Prabhakar (1994). *Hinduism. Its Contribution to Science and Civilisation*, New Dehli
- McNeill, William H. (1995). The Changing Shape of World History, i Pomper m.fl. (red.)
- Nandy, Ashis (1995). History's Forgotten Doubles, i Pomper. m.fl. (red.)
- O'Brien, Patrick Karl (2001). The Status and Future of Universal History, i Sogner (red.)
- Pomper, Philip, Richard H. Elphick og Richard T. Vann (red.) 1998: *World History. Ideologies, Structures, and Identities*, Malden, Massachusetts og Oxford
- Sanderson, Stephen K. (red.) (1995). *Civilizations and World Systems. Studying World-Historical Change*, Walnut Creek, London og New Delhi
- Sogner, Sølvi (red.) (2001). *Making Sense of Global History*, Oslo
- Spengler, Oswald (1922-23). *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte, 2 bind*, München
- Stavrianos, Leften S. (1997). *Lifelines from our Past. A New World History*, New York og London
- Steensgaard, Niels (1984). *Verden på oppdagelsesens tid: 1350-1500*, Oslo
- Steensgaard (1985). *Verdensmarked og kulturmøter: 1500-1750*, Oslo
- Toynbee, Arnold (1962). *A Study of History*, New York
- Wallerstein, Immanuel (1978 og 1979). *Det moderne verdenssystem: kapitalistisk jordbruk og opprinnelsen til den europeiske verdensøkonomien i det sekstende århundre*. Bind I og II, Oslo
- Wolf, Eric R. (1982). *Europe and the People without History*, Berkeley

GLOBALHISTORIE I PRAKSIS

 JARLE SIMENSEN, professor i historie fra Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Det følgende vil jeg ganske skjematisk stille spørsmålene hva, hvorfor, hvordan og hvem. *Hva* er globalhistorie, eller rettere: hva er det ønskelig og rimelig å legge i begrepet? Det grunnleggende er at det representerer et *perspektiv*, en utvidelse av den historiske bevisstheten til å inkludere alle verdensdeler. Det innebærer i sin tur en større interesse for *forbindelser* mellom verdensdelene (kommunikasjon, handel, migrasjon), for *sammenligning* av utviklingen innen de ulike regioner (utvikling, modernisering, misforholdet mellom rike og fattige land), for fremveksten av *internasjonale systemer* (verdensøkonomi, imperier, internasjonale organisasjoner) og for *teori og modeller* for global utvikling. Det sier seg selv at metodiske spørsmål blir særlig påtrengende innen et slikt felt.¹

Globalhistorie av denne art har det siste tiåret kommet høyt på den faglige dagsordenen; det var et hovedtema både på de Nordiske historikermøtene i 1998 og 2004 og på Verdenshistoriker-kongressene i 2000 og 2005.² Grunnen til dette er naturligvis i første instans den allmenne globaliseringen. *Globaliseringens historie*, den tettere integreringen av verden – og reaksjonene mot dette – fremstår da som en egen tematikk innen feltet global historie. Globaliseringsprosessen i samtiden skjerper naturlig nok blikket for betydningen av nettverk og systemer på tvers av regioner og verdensdeler også i tidligere historiske perioder. En diskusjon oppstår om når det er rimelig å begynne å tale om globalisering (1500, 1800, 1950, 1990?), hvilke konjunkturer globaliseringen har hatt og i hvilken grad den er reversibel.³

Begrepet "verdenshistorie" er like gammelt som historiefaget, hos oss med en tradisjonell todeling i studiet mellom Norgeshistorie og

verdenshistorie. Verdenshistorie har da i alt vesentlig bestått av de europeiske hovedlandenes historie samt internasjonale relasjoner, inkludert imperialisme og avkolonisering. Som vi kjenner fra R.R.Palmer, som nå har vært brukt som lærebok i en hel generasjon, kan verdenshistorie av tradisjonell type med ståsted i Vesten, også gripe et godt stykke ut i andre verdensdeler.

Ved amerikanske læresteder ble "world history", etter hvert med sitt eget tidsskrift, *Journal of World History*, introdusert fra slutten av 1950-tallet gjennom oversiktscurs til erstatning for de tidligere felles begynnervurs i "Western Civilization". Begrepet "world history" er i dag i stor grad overlappende med det nyere "global history", det siste mer knyttet til globaliseringen som tema. Interessant nok kom de første konkrete initiativ til denne utvidelsen av det faglige perspektivet etter *the National Defense Education Act* i 1958, det avspeiler sammenhengen mellom faglige nydannelser og samfunnsmessige, geopolitiske interesser.⁴ I disse tiårene foregikk det en faglig opprustning både i USA og Europa gjennom såkalte "area studies", gjerne tverrfaglig orientert, i noen tilfelle med egne forskningssentra og programmer.

Dette representerte det store gjennombruddet, også innen historiefaget, i retning av et mer globalt perspektiv, også i Norge.⁵ Så sent som i 1965 leste vi i Oslo en flis av en bok om *The World Beyond Europe*, som ingen part tok særlig høytidelig. Tjue år senere var situasjonen helt forskjellig, og da begrepet om globalhistorie ble lansert fra midten av 1990-tallet, hadde vi følelsen av at områdekompentansen ble løftet inn i et mer selvsagt fellesskap med resten av faget. Men forholdet mellom områdestudier og begrepet globalhistorie er ikke entydig, noe diskusjonene i Oslo illustrerer.

Noen vil legge hovedvekten på globalisering som prosess, andre på regionalhistorie i et komparativt perspektiv; globalhistorieemnene ved vårt institutt kombinerer begge sider. Begrepsavklaring er et viktig tema i det nylig etablerte *Journal of Global History*.

En genre for seg er de makrohistoriske, tverrfaglig orienterte fremstillingene som tar menneskeartens historie fra tidenes morgen og viser de store faser i den teknologiske, samfunnsmessige og økologiske utviklingen. William og J.R. McNeills *The Human Web* og E.L. Stavrianos' *Lifelines from Our Past* er brukt i det separate kurset "Lange linjer" som i noen år ble gitt ved vårt institutt, McNeill i siste semester også som overordnet tekst i eldre globalhistorie. Gunnar Knutsen har nettopp kommet med sin makrohistoriske oversikt bygd på slik litteratur.

Hvorfor globalhistorie? Svaret kan gjøres enkelt: Fordi det er etterspurt. Behovet for områdekunnskap har vært erkjent og diskutert, helt siden Universitetsrådets innstilling om "ikke-europeiske kulturstudier" i 1969, begrunnet både i samfunnsmessige behov og faglig gevinst i form av horisontutvidelse. I det siste tiåret er det selve globaliseringen, dramatisert gjennom 1989 og 9/11, som nå slår inn i fagmiljøene. I de andre samfunnsvitenskapene har litteratur om globalisering i mange år vært en vekstindustri, historie kommer etter. En ideologisk begrunnelse skinner ofte gjennom: ønsket om å skape en kosmopolitisk holdning og en bevissthet om "romskipet jorden".

Som i historiefaget generelt må det også på dette feltet være en oppgave å kombinere nye perspektiver med kildenærhet, empirisk orientering og kontekst, det er i seg selv et bidrag til å bryte ned myter og motvirke dogmatiske holdninger. Det er bl.a. behov for en "Vergangenheitsbewältigung" når det gjelder Vestens forhold til resten av verden og en bedre innsikt i det kulturelle mangfold, inkludert de ulike former som globaliseringen har tatt i de forskjellige regioner. Et globalt perspektiv kan også bidra til en mer balansert vurdering av forholdet mellom ytre og indre årsaker både i norsk og europeisk historie, tidligere så sterkt bundet av nasjonalstatens og eurosentrismens intellektuelle begrensninger. Begrepet om "transnasjonal" historie er i så måte i ferd med å bli sentralt, etter hvert som man innser at den nasjonale staten hviler i økonomiske, kulturelle og politiske nettverk på tvers av nasjonsgrensene, slik Manuel Castells til overmål har gjort oss oppmerksom på.⁶ Også lokalhistorie kan skrives i et globalt perspektiv. Teoretisk innebærer dette en utfordring med hensyn til å prøve ut og tilpasse de begreper som er utviklet i vestlig samfunnsvitenskap og tenkning i studiet av andre kulturer, med "modernisering" og "utvikling" som åpenbare kandidater.

Globalhistorie i den vide definisjonen som er gitt ovenfor, tjener til å fremme tverrfaglige kontakter, ikke minst med den "store tradisjonen" - historisk orientert - i fag som sosiologi, antropologi og filosofi, og med den geopolitiske tradisjonen innen statsvitenskap. I den makrohistoriske genren blir naturvitenskapelige fag som biologi

og økologi relevante, noe som illustreres godt av paret McNeill, far og sønn, den siste biolog og miljøhistoriker. En annen gunstig virkning er at globalhistorie kan virke samlende i et fag som etter hvert er ganske splittet i sine spesialiteter og gi kolleger ved et institutt noe å samarbeide om.

Hvordan kan arbeidet med globalhistorie legges opp ved våre læresteder? Problemet gjelder i første rekke grunnstudiet, der den gamle strukturen bygde på en todeling mellom Norgeshistorie og verdenshistorie, etter hvert med ikke-europeiske områdepensa som valgfrie særemner under verdenshistorie. Da globalhistorie kom på dagsordenen på slutten av 1990-tallet, ble det i Oslo skapt en egen oversiktsenhet med dette navnet, fordelt på eldre og nyere tid. Dermed ble det innført en tredeling av grunnstudiet i norsk, europeisk og global historie. Det førte i første omgang til en hektisk jakt på den ideelle lærebok på det raskt voksende amerikanske *College Survey*-markedet. J. H. Bentley og H. F. Ziegler's *Traditions and Encounters* ble brukt et par semestre, men funnet for tynn og lite analytisk, preget av et lærebokspråk som lukker alle spørsmål. Hvordan kunne man for eksempel stille en analytisk eksamensprøve ut fra en slik hinnelesning? Alternativet ble den modellen som nå gjelder, der pensum både i eldre og nyere globalhistorie består av et knippe av regionale oversikter med en nærhet til forskningsfronten, pluss et artikkelpensum eller en oversikt som behandler gjennomgående tematikk, teori og debatt. Emnet undervises av et team med forskningsbakgrunn i områdestudier og internasjonal politikk.

Et slikt opplegg innebærer at globalhistorie i hovedsak blir ikke-europeisk historie i et komparativt perspektiv. Der er nok av felles tematikk (utvikling, statsbygging, imperialisme, nasjonalisme, avkolonisering) som kan fremheves i undervisningen og prøves ved eksamen; de fleste eksamensoppgaver som er gitt, er av en slik komparativ type. Interaksjonen med Vesten er en hovedsak i alle regioner, og i utgangspunktet var altså Palmer, med en ganske fyldig behandling av europeisk ekspansjon, obligatorisk i grunnstudiet. Likevel har det vært en svakhet ved dette opplegget at det ikke har hatt en god dekning av selve globaliseringens historie, med en systematisk behandling også av Europas og Amerikas rolle og globaliseringens tilbakevirkning på vestlig utvikling.⁷ Denne mangelen er blitt desto mer merkbar med den siste, mer modulerte og valgfrie studieordningen, slik at det nå er mulig å ta globalhistorie uten samtidig å ta oversiktskurset i europeisk historie. Innen nyere globalhistorie er det behov for en håndbok med globalisering som hovedtema som kan kombineres med regionoversiktene i det gjeldende opplegget, men også brukes for andre formål.

En ny komité for å vurdere strukturen i grunnstudiet er på trappene i Oslo. Ett forslag som har kommet opp, er å slå sammen innføringene i europeisk og ikke-europeisk historie i felles emner, periode for periode fra klassisk til moderne tid. Men dette vil ikke av seg selv bringe fram selve globaliseringens historie eller fremme komparativ

tilnærming uten nye tilleggstekster. Undervisningen vil kunne bli mer integrert og komparativt orientert – i prinsippet. I praksis vil det være avhengig av hvem som underviser, og sannsynligheten er da stor for at det blir lærere med forskningsbakgrunn i europeisk, fortrinnsvis norsk historie. Det innebærer en fare for en ny marginalisering av ikke-europeisk historie. Det er nevnt som ett argument for en slik reform at det bør bli mer samsvar mellom studieopplegg og lærerkompetanse ved instituttet, et argument som tatt bokstavelig kunne få ganske drastiske utslag.

Spesialemer i globalhistorie på 2000-nivå, slik de nå gis innen økonomisk historie, er uproblematiske, nært knyttet til lærernes eget forskningsengasjement. Fra Newcastle har vi hatt besøk som forteller om hvordan instituttet der på omgang gir kolleger fra ulike deler av faget i oppgave å bygge ut enkelte av sine emner fra britisk historie henimot et globalt, komparativt perspektiv (protoindustrialisering, befolkningsutvikling, nasjonalisme etc.).

Hvem kan ta seg av globalhistorie på en faglig forsvarlig måte? Hva er det som konstituerer kompetanse på dette feltet og hvordan kan den bygges opp? Hvis vi betrakter globalhistorie som en ”overdisiplin”, kan mange komme inn i bildet og feltet bli en samlende sak, slik det har skjedd i Newcastle. De økonomiske historikerne er selvkrevne kandidater, ut fra sin tradisjonelle interesse for verdensmarked og verdensøkonomi, ved vårt institutt har de bygd opp solide studieemner knyttet til globalisering. Hovedoppgaver og masteroppgaver innen internasjonale organisasjoner, flernasjonale selskaper, internasjonale handelsforhandlinger bidrar til å bygge opp kompetanse. Det samme gjelder bistandshistorie og misjonshistorie – norsk virksomhet i andre verdensdeler – noe som fordrer innsikt også i mottakerens perspektiv. Historiografiske hovedoppgaver om global problematikk er gjennomført med utmerkede resultat. Internasjonal politikk med en viss geopolitisk orientering utgjør en interessant kompetanse; både statsvitenskap og sosiologi har en lang faglig tradisjon for global problematikk og har som nevnt tatt globalisering som tema på alvor langt i forkant av historie.

Mitt hovedanliggende, ut fra egen forskningsbakgrunn og erfaring, er at målet om globalhistorie også forutsetter at fagmiljøet har et minimum av kompetanse innen ikke-europeisk historie. Denne argumentasjonen gjelder internasjonalt, så langt jeg har oversikt, og er nå en hovedbegrunnelse for opprustning innen feltet. Den modellen jeg kjenner fra amerikanske institutter, innebærer en stillingsfordeling på 1/3 amerikansk, 1/3 europeisk og 1/3 ikke-europeisk historie. Uten slik regionalkompetanse i miljøet kan det ikke bli forsvarlig faglig fotfeste for en global historie som har *interaksjon* som hovedtema. En gammel plan om arbeidsdeling i ikke-europeisk historie mellom de norske lærestedene trekkes gjerne inn i denne diskusjonen. Men en slik arbeidsdeling kommer til kort når målet er globalhistorie ved det enkelte institutt. Universitetsrådets opplegg fra 1969 gjaldt prioriteringer i en startfaste, og det ble uttrykkelig slått fast at den ikke måtte brukes

som argument i mot en bredere opprustning ved alle læresteder.⁸ Det er neppe noen som lenger vil plassere afrikansk, indisk, latinamerikansk eller Midtøstens historie som eksotika for spesielt interesserte. For det første har de som arbeider på slike felter en dobbeltkompetanse ved at de så å si har sin ”faglig oppvekst” i norsk/europeisk historie, de personene det gjelder har da også vist seg meget anvendelige for ulike undervisningsformål! For det andre har de alltid arbeidet med globaliseringsproblematikk: Interaksjonen med Europa har vært et hovedtema og grunnleggende prosesser som kolonisering og utvikling er felles for alle ikke-europeiske regioner. Men hovedsaken er den faglige nødvendighet av at noen i miljøet har forskningsbasert innsikt i hvordan historien, globaliseringen inkludert, ser ut ”fra den andre siden” og hvordan forskningssituasjonen ligger an. Globalhistorie, under alle definisjoner, må inkludere kulturkunnskap og må være noe mer enn å anvende det europeiske perspektivet i bredere geografiske sirkler, det har allerede Palmer gjort.

Ved de norske historiske instituttene, og kanskje særlig i Oslo, har det vært vanskelig å få til øremerkede stillinger i ikke-europeisk historie, inkludert amerikansk. Det er en sterk instituttpolitisk tradisjon for åpne utlysninger, forståelig nok i den tid det var få stillinger. I noen tilfelle har søkere med ikke-europeisk kompetanse slått igjennom ved åpne utlysninger, men tendensen vil naturlig nok være at det er rekrutter fra de eldste, største og mest utviklede delene av fagmiljøet, d.v.s. norsk historie, som går inn i stillingene. Faglig kan åpne utlysninger forsvares med henvisning kvalitet som avgjørende kriterium og til ”generell kompetanse” i historiefaget. Et stykke på vei gjelder dette begrepet, men hvis man vil være seriøs når det gjelder global historie, kommer strategien til kort. Det var egnet til å vekke forundring når en ny stilling i eldre global historie i fjor ble utlyst på en måte som gjorde det mulig å ansette en søker med bakgrunn i norsk historie i tidlig moderne tid. For bidrag til et oversiktskurs kan dette holde – i det nevnte tilfellet med en utmerket historiker – men ikke for faglig utvikling innen feltet globalhistorie. Når tregheten ved et institutt er så sterk, har det naturligvis sammenheng med strukturelle forhold: korridorpresset er stort fra de etablerte fagfeltene, tallrike rekrutter venter på åpninger og proteksjonspotensialet er professorenes viktigste maktgrunnlag.⁹

Studenttilstrømmingen til ikke-europeisk historie og globalhistorie – økende etter de siste studiereformene med mer tverrfaglig valgfrihet – tyder på at instituttet har gevinster å hente. Nyere globalhistorie hadde høsten 2005 i alt 154 eksamenspåmeldte, og mer enn halvparten av disse kom fra andre fag, mest fra statsvitenskap, internasjonale studier og de regionale programmene i europeisk-amerikanske og afrikansk-asiatiske studier. Kurset i afrikansk historie på 2000-nivå har de to siste gangene hatt 60-70 eksamenspåmeldte, et flertall av disse fra programmet for afrikansk-asiatiske studier, som IAKH har avtaleforpliktet seg til å betjene.

I denne situasjonen må man undres over utviklingen når det gjelder bemanningen. Instituttet har sin gamle øremerking i indisk historie – med internasjonalt renommé – samt den nye stillingen med særlig ansvar for Midtøstens historie, som har vært en suksess. Men professor II-stillingen i kinesisk historie har gått ut, det samme skjer nå med tilsvarende stilling i afrikansk historie. Og det er ikke sikkert at den faste stillingen som til nå har holdt oppe et ganske imponerende program innen afrikansk og latinamerikansk historie, ved avgang vil bli sikret for feltet og videreført gjennom øremerking. Her er det noe som ikke stemmer.

NOTER

¹ Bruce Mazlish og Akira Irye: *The Global History Reader*, London 2005. Jarle Simensen: "Globalisering, regionalisering og demokrati", i Sissel Lie og Kjersti Faldet Listhaug, red.: *Globalisering. Spøkelse eller visjon?*, NTNU, Trondheim 2003. I tysk tradisjon gjelder begrepet "universalhistorie", se Jürgen Kocka, president for Den internasjonale historikerkongressen, ved åpningen av kongressen i Sidney, 2005: "There can be no doubt that universal history is difficult to do. One needs specific skills, languages among them. One needs a lot of knowledge, one needs to know how to compare and how to study interconnections. One needs to be patient and know one's own limits. Most important perhaps, nearly everywhere the study of history continues, with good reason, to be closely tied to the national and cultural context in which it is pursued. But to some extent one has to unlock oneself from such specific contexts in order to do universal history." Jürgen Kocka: <http://www.cish.org/GB/Actualites/Editorial.htm>.

² Se rapportene fra de nordiske historikermøtene, samt Sølvi Sogner, red.: *Making Sense of Global History*, Oslo 2001.

³ A.G.Hopkins, red.: *Globalization in World History, London 2002*.

⁴ Marnie Hughes-Warrington, red.: *Palgrave Advances in World Histories*, Hampshire 2005, anmeldt av Arturo Giraldez i *Journal of Global History*, 1, 2006.

⁵ Randi Balsvik: "Norsk forskning på ikke-europeisk historie", *Historisk Tidsskrift*, 1-2, 1996. Jarle Simensen: "Internasjonalisering i historiefaget", *Historisk Tidsskrift*, 2, 1989.

⁶ Manuel Castells: *The Information Age: Economy, Society and Culture*, b.1-3, Oxford 1996-1998. Jarle Simensen: "Globalhistorie og norsk historie i transnasjonalt perspektiv", i F.Engelstad o.a., red.: *Demokratisk konservatisme: Frihet, fremskritt og fred. Festskrift til Francis Sejersted på 70-årsdagen*, Oslo 2006.

⁷ USAs historie har falt mellom to stoler i dette opplegget, foreløpig er det lagt til globalhistorie i nyere tid.

⁸ *Ikke-europeiske kulturstudier i Norge*. Innstilling fra en komité oppnevnt etter initiativ av det 16. norske rektormøtet, Oslo 1969.

⁹ Simensen, 1989, *op.cit.*

OM Å SKRIVE LÆRE- BOK I LANGE LINJER

 GUNNAR W. KNUTSEN, post.doc ved UiO.

**WHC: Jerry, what does it
take to write a textbook?**

Bentley: Arrogance.

Sitatet over kommer fra et intervju *World History Connected* gjorde med Jerry Bentley og andre forfattere av lærebøker i globalhistorie.¹ Bentley har helt rett, det kreves arroganse for å skrive en lærebok i historie, og spesielt for å skulle skrive en bok som tar for seg hele menneskehetens historie.² Det har ikke vært et hinder for at historikere har tatt på seg denne oppgaven. Mest ambisiøs hittil er kanskje David Christian, som med sin *Maps of time* forsøker å skrive menneskenes historie gjennom å skrive universets historie.³ Koblingen av astrofysikk og historie gjør at han av beundrere blir sammenlignet med Isaac Newton. Fullt så ambisiøs har ikke jeg vært, men jeg vet at jeg stikker hodet langt ut når jeg forsøker å skrive hele menneskehetens historie på drøye 120 sider.⁴

Et slikt prosjekt – egentlig enhver globalhistorie – balanserer mellom det umulige og det nødvendige. Det er strengt tatt umulig å skrive en sannferdig og rettferdig historie som tar for seg hele summen av menneskelige erfaringer. Samtidig er det nødvendig å forsøke å gjøre nettopp det, fordi i det øyeblikk vi sier at det er umulig å skrive en global historie har vi gitt opp å forstå verden rundt oss. Derfor mener jeg at Bentley bare sier halve sannheten, for det trengs en god porsjon ydmykhet i tillegg til arroganse for å skrive en god globalhistorie.

En av grunnene til at globalhistoriebøker møter motbør er at de med nødvendighet har en grad av generalisering og manglende

presisjon som de fleste historikere finner svært ubehagelig. Med et lange linjer perspektiv blir dette ubehaget enda større. De fleste av oss arbeider med navngitte personer i vår forskning. Vi blir kjent med våre historiske personer, vi kjenner deres familier, deres arbeid, deres synspunkter, og kanskje deres lyster og laster. Spranget blir da voldsomt til en bok som påstår å ta for seg alt, der det knapt nevnes et navngitt menneske. Det blir et like stort gap mellom denne historien og de kilder historikere bruker for å etablere kunnskap om fortiden. Generaliseringene blir så store at nær sagt enhver spesialist vil kunne ha innvendinger mot det som skrives. I sum er det et umulig prosjekt. Men jeg mener altså at det er nødvendig. Jeg mener også at man kan peke på en parallell til objektivitetsproblematikken. Her synes det ikke å være noe stort problem for de fleste i dag å erkjenne at vi ikke kan være fullstendig objektive, samtidig som det ikke frir oss fra en forpliktelse til å forsøke å være så objektive og sannferdige som vi kan. En ydmyk erkjennelse av at det ikke er mulig å skrive en virkelig globalhistorie er ingen unnskyldning for ikke å være så arrogant at man forsøker.

Det er som nevnt skrevet mange verdenshistorier, og forskjellige globalhistoriske fremstillinger. Grunnen til at jeg skrev enda en, var at jeg ikke kunne finne en god bok til pensum i *lange linjer, introduksjon til historie* på HIS1010. Vi brukte Stavrianos' *Lifelines of our past*, som var både foreldet, for overfladisk og svært politisk.⁵ Den trakk derimot klare lange linjer på en måte som andre bøker ikke gjorde. De fleste globalhistorier er fortsatt begivenhetshistorier, og de korte bøkene har bare færre begivenheter. Det vi ønsket var et kurs og en lærebok som kunne få frem fellestrekk og felles utviklingsgrunnlag ved de forskjellige samfunnene og sivilisasjonene som ble omtalt i andre bøker. Vi ønsket å kunne formidle egenskaper som overlevde dynastiskifter og politiske og økonomiske konjunkturer. Dermed ble hovedvekten lagt på hva menneskelige samfunn har til felles, ikke hva som skiller dem.

De trekkene som samfunnene i størst grad har til felles, er økonomiske, vitenskapelige og tekniske. Det er ikke tilfeldig at vitenskapelig tekster spredte seg på tvers av alle språklige, kulturelle, sosiale og religiøse barrierer gjennom historien, eller at oppfinnelser slik som pil og bue ble kopiert av mennesker over hele jorden. Det er heller ingen tilfeldighet at handelsmenn handlet med hverandre, på tvers av de samme språklige, religiøse, sosiale og kulturelle hindrene. Og religion, kultur, og sosiale og politiske former har vært hindre, nettopp fordi det er på disse områdene at menneskelige samfunn har variert mest. Dersom vi skriver en historiebok basert på disse trekkene ved menneskenes historie, blir det vanskelig å se de lange linjene. En slik fremstilling av de lange linjene må med nødvendighet skrive enkeltmenneskene og begivenhetene ut av historien, og den danner et bilde av fortiden som stillestående der den egentlig var full av liv og dramatik. Det tror jeg at man ikke kan komme utenom dersom man skal skildre store trekk ved menneskelige samfunn, så vel i vår samtid som i fortiden.

At jeg la så stor vekt på teknologi og økonomi var et pragmatisk valg, og ikke et ideologisk valg grunnet i historisk materialisme. Jeg tror ikke den materielle basis overbestemmer de kulturelle, sosiale og politiske formene. Tvert imot er poenget her det motsatte, at den samme materielle basisen gir grunnlag for svært ulike kulturer og sosiale og politiske systemer på forskjellige steder opp gjennom historien.

Det har også vært et poeng å forsøke å unngå en fremstilling som kan leses som en triumferende fortelling om noen folks storhet. Det er likevel vanskelig å forsikre seg mot å bli lest slik, all den tid noen samfunn har vært mer velstående, komplekse, mektige og satt større spor etter seg enn andre. Noen setter begrepet sivilisasjon i vrangstrupen, selv om de innrømmer at vi trenger ord som betegner samfunn med formelle maktstrukturer, sosial rolledeling, økonomisk spesialisering osv. På noen måter føler jeg at dette har vært lettere å skrive på norsk for et norsk publikum enn det ville vært på engelsk for amerikanske lesere, rett og slett fordi Norge var ett av de områdene som utviklet komplekse samfunn svært sent. Ved å påpeke at Norge så samfunn på sivilisasjonsnivået enda senere enn Afrika sør for Sahara, tar man noe av brodden av en observasjon som ellers lett kan oppfattes som rasistisk.

Jeg har valgt å understreke likheten mellom mennesker og mellom de samfunn mennesker har skapt, mens det i mange fremstillinger legges stor vekt på forskjellene. Et eksempel jeg bruker, er at det ofte trekkes frem at spanjolene ikke skjønnte hva de møtte i Amerika etter Columbus oppdaget sjøveien dit fra Europa: De forsto ikke religionen, de forsto ikke samfunnet, de skjønnte ikke menneskene, og de fortolket det hele gjennom et europeisk begrepsapparat som fortegnet de amerikanske samfunnene. Likevel forsto spanjolene tilstrekkelig til å vite hvem som var politiske, religiøse og militære ledere. De skjønnte hvilke planter som ble dyrket, de så forskjell på templer og markeds plasser. Og de forsto tilstrekkelig av den lokale politiske og militære organiseringen til å finne lokale forbundsfeiler.

På sin side var spanjolene begripelige nok for indianerne til at noen av dem ønsket å være deres allierte. Likhetene var altså tilstrekkelige til at begge sider kunne forholde seg til hverandre rent instrumentelt, om ikke symbolsk. Bak de kulturelle forskjellene vi hører om var det altså snakk om samfunn med systemer for matproduksjon, hierarkiske samfunnsstrukturer og organisert voldsutøvelse, som var like nok til at begge parter kunne forsøke å dra nytte av hverandre, til tross for at deres respektive sivilisasjoner og samfunn var blitt til uten noen kontakt med hverandre direkte eller indirekte på minst ti tusen år. Finnes det bedre bevis for at menneskeheten er én?

Det er altså ikke umulig å finnes fellestrekk og lange linjer i historien, selv på et globalt nivå. En fremstilling som bygger på disse kan hjelpe nye studenter til å orientere seg i et fag som ofte virker fragmentert og uoversiktlig.

NOTER

¹ <http://worldhistoryconnected.press.uiuc.edu/3.2/laichas2.html>

² Bentley utdypet senere hva han legger i denne arrogansen: At man tror man kan og forstår mer enn andre om et emne, og at man har evnen til å formidle denne kunnskapen og forståelsen.

³ David Christian, *Maps of Time: An Introduction to Big History*, Berkeley 2004.

⁴ Gunnar W. Knutsen, *Lange linjer i historien*, Oslo 2006.

⁵ Leften Stavrianos, *Lifelines of Our Past*, 2. utg., New York 1997.

GLOBALHISTORIE, EN NY FORM FOR IMPERIALISME

 FINN FUGLESTAD, professor i historie ved UiO

Når folk utenfor universitetsmiljøet spør meg hva jeg holder på med, svarer jeg som sant er, at jeg er historiker (professor i historie hvis de vil ha detaljer). Da kommer ofte neste spørsmål rimelig kjapt, hva er så min spesialitet, hva nøyaktig er jeg professor i? Det er da jeg blir svar skyldig, for jeg har i grunnen ikke noen spesialitet. Jeg hadde en gang noe så fint som en spesialitet, nemlig afrikansk historie, jeg var afrikanist. Men dét er en god stund siden.

Er vi kommet så langt, begynner folk å se rart på meg, en historiker uten noe spesialområde, går dét virkelig an? Egentlig gjør det ikke det, folk har så evig rett – skal en bli tatt på alvor her i verden bør en helst være spesialist, både innenfor og utenfor universitetet. Vi – hva skal vi kalle oss for, generalister? – faller opplagt mellom, ikke bare to, men massevis av stoler. Da var det noe annet med avdøde Magne Skodvin som hevdet, med glimt i øyet, at han var spesialist på kun én dag, 9. april 1940.

Vi andre, generalistene, kan riktignok være gode å ha når undervisnings- og eksamensbyrden skal fordeles, vi er jo som poteten, anvendelige til det meste (skjønt det er egentlig absolutt alle yrkeshistorikerne strengt formelt, gitt det geniale uttrykket som heter ”generell kompetanse”). Men NFR og andre pengesekker, samt større forskningsprosjekter med mange medarbeidere, er det bare å glemme jo før jo heller. Det siste også fordi noen av oss har et positivt forhold til uttrykket ”ensom ulv”. Dessuten – vi har intet å tilby som kan være ”interessant” fra et politisk synspunkt.

Hva så med uttrykket ”Globalhistoriker”? Nei, ellers takk, det lyder altfor pretensjøs, det klinger ikke bra i mine ører. Da er det bedre å være ”bare” historiker, eventuelt generalist. Dog en generalist med sans for det komparative, og derfor også med sans for det globale. Men dét er ikke helt det samme som globalhistorie. Flisespikkeri? Kanskje. Men én ting er å oppdage at det er noe som heter arketyper, at det faktisk eksisterer likheter mellom for eksempel det gamle førkristne norrøne samfunnet på den ene siden, og la oss si det ”gamle” subsaharianske Afrika på den annen side - en annen å gå på let etter ”de store linjene” i fortiden.

Jeg begynte min karriere med å studere kolonitiden i ett av verdens fattigste land, nemlig det offisielt fransktalende Niger i Vest-Afrika – et perifert land på så mange måter.¹ Kolonitiden som sagt – altså grovt sett perioden 1880 til 1960. Men dermed havnet jeg i det gamle Kina, jeg havnet i det gamle kongeriket Dahomey (i nåværende Benin), jeg havnet på Madagaskar, jeg havnet i Latin-Amerika, og jeg havnet altså i det førkristne Norge – blant andre steder. Spør en meg hvordan noe slikt er mulig, blir svaret at når en først har gravd seg dypt nok ned i et emne, skjer ofte det at dette emnet plutselig begynner å utvide seg, det raser ut i alle himmelretninger så å si. Eksempel: skulle jeg ha håp om å forstå noe av kolonitiden i Niger oppdaget jeg rimelig raskt at det var ikke mulig å komme unna områdets førkoloniale historie. Men en del av dagens Niger er også en del av det enorme området vi kaller for Hausaland (Nord-Nigeria inkludert). Og Hausaland betyr svært mye førkolonial historie. Pluss at der treffer en på underlige institusjoner som jeg aldri noensinne hadde hørt om før. Jeg refererer til hva som ofte kalles for jord-prester, vann-prester, prestehøvdinger, og til og med sakralkonger (som i Kina..). Og jeg refererer til en merkelig institusjonell konstruksjon vi kaller for kontrapunktisk øvrighet (noe med at fremmede erobrere er nødt til å komme til en slags forståelse med de lokale ætteoverhodene som er ansvarlige for forholdet til gudene). De som har måttet slite seg gjennom mine forelesninger og seminarer har muligens fått med seg hva jeg tror det dreier seg om.

Men altså, kontrapunktisk øvrighet. Er en kommet så langt, og skulle en deretter være så ”uheldig” å snuble over Dahomey, blir det raskt komplisert. Dette fordi Dahomey burde ha vært karakterisert av den slags, ifølge regelen – men var det så visst ikke. Så hva gjør jeg da med Dahomey? Enda ”verre”, Dahomey befant seg på den gamle Slavekysten. Og Slavekysten eksporterte massevis av slaver til Amerika, særlig til det nordøstlige Brasil, et område Slavekysten/Dahomey hadde et nært forhold til på så mange måter. Så før en får summet seg, havner en altså i Latin-Amerika – med katastrofale konsekvenser for det Slavekyst-prosjektet en en gang satte i gang med.

Verre enn verst, når en holder på med Nigers historie kan en ikke la være å spørre seg om hvorfor de lokale innbyggerne er så utrolig fattige. Er det fordi de lever i et underutviklet land, eventuelt et utviklingsland? Men hvem eller hva er det som er "underutviklet", eventuelt er i ferd med å "utvikle" seg – menneskene, samfunnet og/eller landet? Her er det som en forstår vidt åpent for mange typer mer eller mindre ironiske betraktninger omkring ordbruk. Forsøk for eksempel å tenke helt til bunns omkring uttrykket "utviklingshjelp" – hva det egentlig sier og/eller henspiller på. Men poenget her er hva som skjer når en spør seg om hvorfor land er fattige. Svar: en blir fristet til å se nærmere på historien til land som ikke er det. Da havner en i Vest-Europa, og da er virkelig f... løs.²

Så langt meg selv, og hvorfor jeg er blitt til en generalist med sans for det komparative og det globale. Hvorfor så ikke globalhistoriker, eventuelt metahistoriker? Fordi (min egen høyst subjektive mening) globalhistorie slik fagfeltet har utviklet seg (eventuelt underutviklet seg) er blitt til den akademiske varianten av imperialismen. Globalhistorie har betydd i praksis, så langt, at historikere som har sin bakgrunn i, la oss si, vanlig "gammeldags" vesterlandsk historie (eventuelt "mainstream history", for å bruke et treffende engelsk uttrykk), plutselig får øynene opp for at det eksisterer en verden utenfor vesterlandene. Denne ikke-europeiske verden (såkalt) kan vi da tross alt ikke fortsette å ignorere, gitt at vi lever jo i en globaliserende tidsalder? Pluss at det gjelder å bevise at også historie er en universell vitenskap som er anvendbar på alle land og samfunn i fortiden. Neste stadiet: våre håpefulle globalhistorikere med bakgrunn i vesterlandsk historie leser seg inn på særlig kinesisk historie, pluss Asias historie mer generelt, pluss kanskje litt om Afrika (er vi heldige), pluss Latin-Amerika (langt den letteste biten), men sjeldent Stillehavsoyene. Og så? Jo, så smører de sammen noe de kaller for Globalhistoriske oversikter. Enkelt og greitt.

Men er nå ikke dette å ta vel hardt i? Jo, kanskje. På den annen side, jeg har ennå i friskt minne dette store tobindsverket om Globalhistorie skrevet av en såkalt eminent globalhistoriker som vedkommende ble nødt til å trekke tilbake. Dette etter at det viste seg at samme vedkommende hadde begått diverse genuine brølerer hva gjaldt spesielt det gamle Afrika. Men for å si det retorisk, hvor mange andre globalhistoriske bøker burde ikke ha lidd samme skjebne?

Spørsmål: hvorfor er det så veldig få historikere med bakgrunn i såkalt ikke-europeisk historie (i mangel av et bedre uttrykk) som har gitt seg i kast med globalhistorie; hvorfor er globalhistorie blitt overtatt (kolonisert?) av folk med bakgrunn i vesterlandsk historie? Svar: fordi mange av de som er/kaller seg for eksperter på ikke-europeisk historie er pinlig klar over det sentrale problemet hva gjelder verden utenfor vesterlandene i relasjon til historiefaget. Og hva er så det? Jo – at, satt på spissen, selve historiefaget utgjør en i sin essens vesterlandsk diskurs, at historiefagets begrepsmessige rammeverk (conceptual framework), inklusive alle de teoriene vi har, er vesterlandsk i sin essens, det vil si utviklet på bakgrunn av

det vi vet om vesterlandenes fortid. Problemet er i tillegg at historie som sådan kanskje kan sies å ha mening kun i en viss type samfunn, nemlig det vesterlandske. Dermed blir utfordringen å utvikle et virkelig globalt begrepsmessig rammeverk, inklusive teorier, som er anvendbare mer generelt, og som kan fange opp fortiden til alle kjente kulturkretser (jeg refererer her til den gangen det virkelig var forskjellige kulturkretser). Men dette er lettere sagt enn gjort. Faktum er at det går an å hevde at problemet er uløselig, av (faktisk) rimelig enkle epistemologiske grunner. Faktum er også at selv de som skriver ikke-europeisk historie anvender langt på vei et vesterlandsk begrepsapparat, vel vitende om at det holder slett ikke mål, fordi det er egentlig det eneste vi har. Men det sentrale her er dette "langt på vei", hvilket betyr at de som steller med ikke-europeisk historie er i alle fall klar over problemet, og forsøker etter fattig evne å gjøre noe med det. Det betyr uansett (mener jeg, håper jeg) en noe mer ydmyk holdning overfor hele problemstillingen.

Dypest sett er spørsmålet om historiens krav på å være en universell vitenskap kan godtas.

Mye av dette er blitt glitrende uttrykt av den indiske historikeren Dipesh Chakrabarty.³ Chakrabarty snakker om asymmetrisk uvitenhet. Med det mener han at de som holder på med vesterlandsk historie ikke har filla greie (veldig fritt oversatt) på verden utenfor.⁴ Omvendt er spesialistene på ikke-europeisk historie nødt og tvunget til å vite mye om vesterlandenes fortid. Dette blant annet fordi, nok en gang, omtrent alle de teoriene historikerne har utviklet er basert utelukkende på det vi vet om fortiden til vesterlandene. Følgelig driver vi egentlig alle med europeisk historie, gitt at (for å sitere Chakrabarty igjen) "Europe' remains the sovereign, theoretical subject of all histories, including the ones we call 'Indian', 'Chinese', 'Kenyan', and so on... all these other histories tend to become variations on a master narrative that could be called 'the history of Europe'".

Siste poeng: globalhistorie er i sin essens et forsøk på å finne fram til meningen med det hele, hva som er poenget med historiens gang så at si – at overta rollen til den Allmektige vil noen si. Særlig legitimt selvfølgelig. Og heldigvis, det er vel neppe to historikere som vil være enige om fasiten. Derfor vil alltid globalhistorie være subjektivt, per definisjon, og må være det. Å fordele for eksempel en forelesningsrekke i globalhistorie på flere lærere forekommer meg derfor å være en absurditet. Men problemet med globalhistorie kan også være at det å gå på let etter svarene på de "store" spørsmålene vil kunne ha en negativ effekt på, la meg si "vanlig" detaljorientert og forskningsbasert historie. Det risikerer å bli som alpinismen – hva gjør en etter at en har besteget Mount Everest og nådd den absolutte "toppen" i alle henseender? Eller: hvorfor bry seg om detaljene (trærne) når en mener å ha forstått nok av det overordnede globale (skogen)? Og når en så har forstått akkurat dét, er det da mer å si? Faktum er at noe av dette allerede har skjedd en gang i fortiden. Ifølge George Huppert⁵ begynte en så smått å skrive historie av den typen vi i dag kaller for historie i Frankrike på

1600-tallet. Men forsøket ble kvalt i fødselen av pyrrhonismen (vi kan ikke vite noe med sikkerhet) som var på mote på den tiden, og av Opplysningstidens filosofer. Sistnevnte var uinteresserte i vitenskapelig håndverksarbeid, les empirisk forskning. Det de var ute etter var å forsøke å finne svar på de store metahistoriske problemene – de problemene som er av en slik karakter at all verdens empiriske forskning aldri noensinne vil kunne hjelpe oss til å løse dem. Derfor: ”historie” som sådan forsvant inn i den store tåkeheimen vi kaller for filosofi, eller rettere metafysikk – og forble der til Leopold von Ranke’s dager, om ikke lenger. Kanskje kan noe slikt skje igjen hvis vi ikke passer på.

NOTER

¹ Jeg refererer i denne artikkelen, implisitt, til mange av mine egne arbeider. Mest relevant er boken *The Ambiguities of History. The Problem of Ethnocentrism in Historical Writing*. Oslo, Unipub, 2005.

² Resultatet ble en grunnbok/lærebok som jeg håper ikke trenger noen nærmere presentasjon.

³ Dipesh Chakrabarty, “Postcoloniality and the Artifice of History: Who Speaks for ‘Indian’ Pasts?”, i *Representations*, 37 (1992), 1-26; trykt opp på nytt i hans *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton UP, 2000.

⁴ Hvor mange føler ikke i sitt stille sinn at Geoffrey Elton virkelig er inne på noe når han betegner verden utenfor vesterlandene som ”that curious extra-terrestrial place”. Se hans *Return to Essentials: Some Reflections on the Present State of Historical Study*, Cambridge Un. Press, 1991, s. 113.

⁵ Georg Huppert, *The Idea of Perfect History. Erudition and Historical Philosophy in Renaissance France* Un. Of Illinois Press, 1970.

// As I read them, the commitments and agendas of modern global history are not to spurious claims to scientific objectivity and personal impartiality, but to moral purposes, connected to the needs of a globalizing world //

PATRICK O'BRIEN - SITERT FRA ÅPNINGSSESSAYET I DET FØRSTE NUMMERET AV *JOURNAL OF GLOBAL HISTORY*

JOURNAL OF GLOBAL HISTORY – ET NYTT TIDSSKRIFT FOR VÅR TID?

Fortid vil gjerne trekke oppmerksomhet mot *Journal of Global History* - et nytt tidsskrift av året. Tidsskriftet er et samarbeidsprosjekt mellom London School of Economics og Cambridge University Press, og har fått med seg globalhistoriske tungvektene som Kenneth Pomeranz, Peer Vries og William Gervase Clarence-Smith på redaktørsiden. I redaktørenes programerklæring og Patrick O'Briens åpningsessay, kan en lese at *Journal of Global History* tar sikte på å være en publikasjon tilpasset "vår globaliserende tidsalder"- et tidsskrift som uttrykker kosmopolittiske grunnholdninger som forener "globalhistorikere" over hele verden. Primært er det etter min oppfatning ambisjonen om å dekonstruere det 19. og 20. århundrets store fortellinger om the rise of the West og the Westernization of the rest som bidrar til denne foreningen, og gir "globalhistorikere" en kollektiv identitet. Nettopp denne ambisjonen står sentralt i det nye tidsskriftets programerklæring.

 JARDAR SØRVOLL

Globalhistorie er et relativt nytt begrep. Det kom i allmenn bruk på 1990-tallet, og er nært knyttet til globaliseringsbegrepet som i samme tiår ble et sentralt begrep i samfunnsvitenskapene. Selv om globalhistorie ofte blir brukt synonymt med verdenshistorie, kan dermed *Journal of Global History* betraktes som et ledd i oppbyggingen av en egen globalhistorisk fagidentitet. Tidsskriftet kan komme til å spille noe av den samme rolle i den faglige identitetsdannelse som de ulike nasjonale historietidsskriftene gjorde det fra andre halvdel av 1800-tallet.

Journal of Global History er ment å være et tidsskrift for en historieforskning som konsentrerer seg om komparasjon og forbindelser på tvers av verdensregionene. Det isolerte studium av verdensdeler – slik globalhistorie kan fremstå, men ikke er ment å være, på universitetet i Oslo – er langt fra tidsskriftets ideal. I det første nummeret forteller titler som - *The worldwide economic impact of French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1793-1815*² og *River Control and the evolution of knowledge: a comparison between regions in China and Europe, ca. 1400-1850*³ – en tydelig historie om hvilke genre innenfor faget tidsskriftet ønsker å fremme.

Tidsskriftet ønsker i den forbindelse å presentere artikler som sammenfatter og lager syntese av arbeider fra ulike forskningsfelt. Dette er ikke en oppsiktsvekkende ambisjon for et globalhistorisk fagtidsskrift. Ikke desto mindre er det en viktig målsetting i en tid hvor omfanget, fragmenteringen og spesialiseringen av historiefaget, også på dette området, stadig øker. Redaktørens programklæring forteller videre om et ønske om å overføre sentrale historiefaglige dyder til samfunnsvitenskapelige forskningsområder. Ønsket om å analysere globaliseringsprosessene som historiske fenomener, med variasjoner i tempo og omfang over tid, står sentralt i den sammenheng.

BIG HISTORY

Redaktørens programklæring forteller videre om en ambisjon, om å bidra til en forsterkning av nyere og stadig mer utbredte tendenser i globalhistorisk forskning. Den australske historikeren David Christians "oppfinnelse", *Big History* – menneskehetens historie fortalt som en del av jordens og universets historie - er en av disse tendensene.⁴ *Big History* innebærer økt vektlegging av prosesser som i mer tradisjonell historieforskning har blitt utdefinert som forhistorie, ettersom den ønsker å beskjefte seg med tidsrommet fra universets begynnelse fram til i dag. Noe som igjen innebærer at den må trekke på innsikter fra fag som geografi, arkeologi, biologi, fysikk og astronomi. I den forbindelse ønsker *Journal of Global History* å åpne sine spalter for bidrag som dyrker dialogen med andre fagdisipliner. *Big History*, slik den for eksempel utøves av Christian i den mye omtalte *Maps of Time...* fra 2004, fortjener ros for å ha skapt en stor fortelling hvor menneskets plass på jorden og universet blir beskrevet ved hjelp av moderne, sekulære briller. For de sekulariserte blant oss, som ikke fester lit til forestillinger om at universet og jorden er skapt for menneskehetens skyld, kan *Big History* bidra til et behov for mening og sammenheng i tilværelsen. Så lenge det ikke går på bekostning av mer tradisjonelle artikler, kan dermed *Journal of Global History* gjøre klokt i å følge opp programklæringens målsetting om en vektlegging av den "største historien".

DEKONSTRUKSJON AV DE STORE FORTELLINGENE

Et annet sentralt moment i redaktørens programklæring, er understrekningen av at tidsskriftet tar sikte på å presentere artikler som bidrar til å dekonstruere det 19. og 20. århundrets store fortellinger – fra Hegel og Marx til David Landes og Niall Ferguson - om *the Rise of the West* og *the Westernization of the rest*. Denne ambisjonen uttrykkes på følgende vis:

*Past explanations of globalization and its barbarian foes have relied on grand narratives of the 'Rise of the West' and the 'Westernization of the rest', which have been exposed as flawed and inadequate. Historians are busily quarrying ideas and experiences derived from other traditions, to teach more balanced and satisfactory understandings, even though the Western past remains useful in framing global contrasts and interpretations. Indeed there is a growing awareness that concepts such as the 'West' and 'South' are themselves historical constructs, variously deployed by people in different regions of the world for complex purposes. The editors hope to contribute to the continuing deconstruction of the Western meta-narrative, while not throwing away all its venerable bricks.*⁵

Det er ambisjonen om å dekonstruere den store fortellingen om *the Rise of the West* som etter mitt skjønn bidrar til å forene "globalhistorikere" over hele verden, og gir dem en kollektiv identitet. Ettermoderne skepsis til de "store fortellingene" og ny forskning som på ulike måter synes å underbygge forestillinger om at "Vestens" rolle i verdenshistorien har vært misforstått og overvurdert, er det som fremfor alt har gitt næring til denne ambisjonen. Kenneth Pomeranz – en av tidsskriftets redaktører – har antagelig levert det mest kjente av disse forskningsarbeidene. I *The Great Divergence* (2000) sammenligner han de mest velstående delene av Kina og Storbritannia på 1700-tallet. Ifølge Pomeranz finnes det mange likheter mellom regionene han studerer. På 1700-tallet var de mest velstående regionene i Kina og Europa omtrent like rike, hevder Pomeranz. Veldig enkelt sagt hevder han at hovedforskjellen mellom Storbritannia og Kina de siste to hundre årene, kan forklares ved at britene på 1800-tallet dro nytte av "kull" og "kolonier", dvs. faktorer som kan betraktes som "tilfeldige lykketreff". Skal en tro Pomeranz har Vestens kraftige velstandsøkning de siste to hundre årene derfor intet å gjøre med særegne egenskaper ved den "europeiske sivilisasjon".⁶ I kjølvannet av Pomeranz har stadig flere "globalhistorikere" tatt opp tråden etter *The Great Divergence*. De har alle en ambisjon om å avsløre myten om at frie markeder, demokrati, sosial mobilitet eller selve "modernitetens oppfinnelse" forklarer Vestens politiske og økonomiske dominans de siste to hundre årene.⁷

Det finnes selvfølgelig store faglige uenigheter mellom historikere som deler denne ambisjonen. Pomeranz og Vries, medredaktører i det aktuelle tidsskriftet, er for eksempel uenig på sentrale punkter i debatten omkring den historiske bakgrunnen for dagens velstandsgap mellom "Vesten og resten".⁸ "Anti-eurosentrismen" synes like fullt å bygge bro over faglig uenighet på andre områder. Litt forenklet kan en si at de som ikke deler den ovenfor nevnte ambisjon – som for eksempel David Landes - en av globalhistoriens fremste hakkekyllinger – av mange ikke blir regnet som "globalhistorikere"⁹ i egentlig forstand. Historikere av Landes type, som i *The Wealth and Poverty of Nations...* fra 1998 kan finne på å skrive ting som, "until very recently, over the thousand years of this process that most people look upon as progress, the key factor – the driving force – has been Western civilization and its dissemination"¹⁰, blir dermed utelatt fra det gode selskapets faglige varme. Dette på tross av at de kan ha publisert bøker og artikler som kan regnes som globalhistoriske arbeider så gode som noen.

Interessant i denne sammenheng er at Peer Vries, i et foredrag han holdt i Oslo 31. mars i år, beskyldte den ovenfor nevnte Landes for å være en billig kopi av det tyske sosiologen Max Weber. Vries mener Landes bare har fått med seg en brøkdell eller "a simple abstract of Weberian thought".¹¹ Den fiendtlige holdningen en moderat "anti-eurosentriker" som Vries viser overfor Landes og hans likes påstander, om at spesifikke egenskaper ved Europas kultur og institusjoner forklarer de siste to hundre års velstandsgap mellom "Vesten"

og ”resten”, forteller en del om opinionsklimaet i dominerende globalhistoriske kretser. Hvis en videre tar i betraktning av Vries og Landes på noen områder står hverandre nærmere enn for eksempel Vries og Pomeranz, forteller dette også en del om hvem det er verdt å holde seg inne med.

ET KOSMOPOLITISK TIDSSKRIFT FOR ”VÅR TID”?

Programerklæringens passasjer om *Big History* og dekonstruksjon av fortellingen om *The Rise of the West* reflekterer at tidsskriftets redaktører ligger tett på sin samtid – de er selv blant de største trendsetterne i globalhistorisk forskning. *Journal of Global History* ønsker å være et tidsskrift for vår tid. Patrick O'Briens åpningsessay forsterker dette inntrykket. Her knytter O'Brien etableringen av tidsskriftet, til det han betrakter som legitime ønsker og behov i ”vår globaliserende tidsalder”. Ifølge O'Brien har moderne globalhistorie primært en moralsk begrunnelse:

As I read them, the commitments and agendas of modern global history are not to spurious claims to scientific objectivity and personal impartiality, but to moral purposes, connected to the needs of a globalizing world.¹²

O'Brien mener nærmere bestemt at globalhistorie har et moralsk potensial når det gjelder å konstruere ”anti-eurosentriske” fortellinger:

The case for the restoration of Global History rests upon its potential to construct negotiable meta-narratives based upon serious scholarship that will become cosmopolitan in outlook and meet the needs of our globalizing world.¹³

Globalhistoriens oppgave er slik sett, ifølge O'Brien, å konstruere fortellinger som bidrar til dialog og forståelse på tvers av kulturgrenser. I opposisjon til forestillingen om *Clash of Civilizations* bør historiefaget være en stemme for fred og fordragelighet i verden. Partikularistiske, nasjonalistiske og triumfalistiske forestillinger må renses ut av historiefaget. Globalhistorien bør være verdensborgerens fagfelt. Det er kort fortalt hovedbudskapet i O'Briens essay.¹⁴ De som mener at en globalhistorie med pretensjoner om å formidle ”menneskehetens historie” med nødvendighet vil få en eurosentrisk karakter, vinner dermed liten støtte hos O'Brien. Innvendingen om at globalhistorie må ta utgangspunkt i det begrepsapparatet som er utviklet i samfunnsvitenskapene på basis av Europas fortid, og dermed med nødvendighet vil fortegne fortiden til ikke-europeiske samfunn, gjør således ikke det helt store inntrykket på O'Brien.¹⁵

I 2006 aksepterer de fleste historikere at de alltid konstruerer en eller annen fortelling i sine arbeider. Den språklige vendingen har satt sine spor. Det finnes imidlertid ulike oppfatninger om hva dette innebærer for historiefaget, hva implikasjonene av denne innsikten er eller burde være. O'Brien mener denne innsikten gir grunnlag for optimisme på vegne av det han kaller for en kosmopolitisk globalhistorie. Ifølge ham er det nettopp når en har innsett at historiefagets fortellinger aldri kan være objektive eller nøytrale, at

det er mulig å bryte med de eurosentriske fordommer. Han tror slik sett på historiefagets mulighet til å ”craft new, more inclusive and persuasive narratives that might hold together without the fishy glue of eurocentrism”.¹⁶ Sammenfattende kan en dermed si at O'Brien spår at globalhistorie ikke vil utvikle seg til den akademiske varianten av imperialismen – den har snarere et potensial til å overskride eurosentrismen. Dette i motsetning til for eksempel Finn Fuglestad, som et annet sted i dette nummeret av *Fortid* hevder at globalhistorie allerede har utviklet seg til et imperialistisk fagfelt.¹⁷

GODE INTENSJONER, DÅRLIG HISTORIE? GLOBALHISTORISKE FALLGRUVER

Målsettingene som kommer til uttrykk i redaktørens programerklæring og O'Briens essay vil sikkert vinne gjenklang hos mange. De har like fullt sine åpenbare fallgruver. Ambisjonen om å dekonstruere de store forellingene om *the Rise of the West*, kan føre like galt av sted som de verste eksemplene på den historieskrivingen tidsskriftet ønsker å bekjempe. Engasjementet for den ”gode sak” kan gå på bekostning av redelighet og balanse. John M. Hobsons *The Eastern Origins of Western Civilisation*¹⁸ (2004) har vært nevnt som et eksempel på det sistnevnte. Hobson gir her inntrykk av at alt som vanligvis forbindes med fremskritt – teknologi, demokrati osv – er asiatiske oppfinnelser, mens Vestens bidrag til verden stort sett er rasisme og imperialism.¹⁹ Noe som må sies å være like misvisende som det motsatte standpunkt. Det er imidlertid ingen grunn til å tro at *Journal of Global History* kun vil være et forum for historikere av Hobsons type. Redaktørene og (mange) bidragsytere vil selvfølgelig være klar over at enhver forhåndsoppfatning – også forestillingen om at *The Rise of the West* er en fortelling som bør dekonstrueres – kan virke styrende i forsknings- og formidlingsprosess. Det vil aldri finnes noen sikker vaksinasjon mot dette. Det er likevel grunn til å advare mot at visse fortellinger – for eksempel fortellinger som peker på interne, ”europiske” årsaker til Vestens økonomiske vekst de siste to hundre år – står i fare for å bli fordømt på moralsk grunnlag, som en variant av fortellingen om *the Rise of the West*, i *Journal of Global History*s spalter. Dette er nok ikke i tråd med verken redaktørens eller O'Briens ønsker, men kan være en bieffekt av det opinionsklimaet de bidrar til å skape. Det blir uansett interessant å følge *Journal of Global History* videre. Det vil sikkert også i fremtiden speile utviklingstendenser i globalhistorisk forskning mer allment.²⁰

NOTER

¹ O'Brien, Patrick 2006. ”Historiographical traditions and modern imperatives for the restoration of global history”, i *Journal of Global History* nr. 1 2006: 3-39, s. 38.

² O'Rourke, Kevin H. 2006. ”The worldwide economic impact of French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1793-1815”, i *Journal of Global History* 1: 123-149.

³ Davids, Karel 2006. ”River Control and the evolution of knowledge: a comparison between regions in China and Europe, ca. 1400-1850”, i *Journal of Global History* 1: 59-79.

⁴ Christian, David 2004. *Maps of time. An introduction to Big History*. University of California Press; se også: Christian, David 1991. ”The Case for 'Big History'”, i *Journal*

of *World History* 2, 2: 223-38; Christian, David 2003. "World History in Context", i *Journal of World History* 14, 4: 437-458; Spier, Fred 2005. "The Small History of the Big History course", i *World History Connected*, 2, 2. Se for øvrig bokomtale av David Christians *Maps of time...* et annet sted i dette nummeret av *Fortid*.

⁵ Gervase Clarence-Smith, William, Pomeranz, Kenneth & Vries, Peer 2006. "Editorial", i *Journal of Global History* 1: 1-2, s. 1. Uthevningene i sitatet er mine egne, ikke redaktørens.

⁶ Pomeranz, Kenneth 2000. *The great divergence: China, Europe, and the making of the modern world economy*. Princeton University Press.

⁷ Blant disse utgivelsene kan en for eksempel nevne: Marks, Robert B. 2002. *The Origins of the Modern World: A global and Ecological Narrative*. Rowman & Littlefield; Hobson, John M. 2004. *The Eastern Origins of Western Civilisation*. Cambridge University Press. Andre Gunder Frank leverte imidlertid allerede før Pomeranz et meget kontroversielt arbeide i denne "skoleretningen": se Frank, Andre Gunder 1998. *Reorient: Global Economy in the Asian Age*. University of California Press.

⁸ Se: Pomeranz, Kenneth 2000.; Vries, Peer 2003. *Via Peking back to Manchester. Britain the Industrial Revolution and China*. Studies in Overseas History: Leiden University; Vries, Peer 2001. "Are Coal and Colonies Really Crucial? Kenneth Pomeranz and The Great Divergence", i *Journal of World History*, vol 12, no 2: 407-46; Vries, Peer 2005. "Is California the Measure of all Things Global? A Rejoinder to Ricardo Duchesne", i *World History Connected*, vol 2, no 2. Se også et tidligere nummer av *Fortid* for en hjemmelaget diskusjon av Pomeranzs tese: Sørvoll, Jardar 2005. "Vesterlandenes velstand: Et tilfeldig lykketreff? Eller et produkt av en særegen europeisk utvikling med lange historiske røtter? Et teknologihistorisk blikk på The Great Divergence", i *Fortid* 3-4 2005.

⁹ Globalhistorikere er skrevet med hermetegn for å markere at det ikke uten videre er klart hvem som fortjener eller ønsker å bli assosiert med betegnelsen. Men i denne artikkelen er det nok først og fremst den globalhistorien som bedrives i Nord-Amerika og Storbritannia som er gjenstand for kommentarer.

¹⁰ Landes, David 1998. *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some Are So Rich and Some So Poor*. W. W. Norton & Company, s. 513.

¹¹ Sitert fra uboplisert foredrag av Peer Vries ved Universitetet i

Oslo 31.mars 2006: *The Legacy of Max Weber in Contemporary Global History*.

¹² O'Brien, Patrick 2006, s. 38.

¹³ O'Brien 2006, s. 3.

¹⁴ O'Brien 2006, s. 39.

¹⁵ I Norge har ulike varianter av et slikt synspunkt blitt fremført av Finn Fuglestad. Senest i: Fuglestad, Finn 2005. *The Ambiguities of History. The Problem of Ethnocentrism in Historical Writing*. Unipub forlag.

¹⁶ O'Brien 2006, s. 33.

¹⁷ Fuglestad, Finn 2006. "Globalhistorie, en ny form for imperialism", i *Fortid* nr. 3 2006.

¹⁸ Hobson 2004.

¹⁹ Bokmelding av John M. Hobsons *The Eastern Origins of Western Civilisation*: Weston, Timothy 2005, i *World History Connected*, vol. 2, no. 2.

²⁰ I skrivende stund har det allerede kommet ut to nummer av tidsskriftet. Både mars og juli utgaven av *Journal of Global History* kan leses mot betaling på nettstedet *Cambridge Journals Online*. Adresse: <http://journals.cambridge.org/action/displayJournal?jid=JGH> Sett: 30.07.06.

KAN MATROSER SNAKKE?

Indias historiografi har blitt sammenlignet med situasjonen på et skip: Mannskapet overses, mens kapteinen soler seg i oppmerksomhetens glans. Men hva skjer hvis matrosen får plassen på kapteinsbroen?

 HILDE REINERTSEN

HISTORIENS VENTEROM

I 1982 lanserte den indiske historikeren Ranajit Guha tidsskriftet *Subaltern Studies: Writings on South Asian History and Society*. Tidsskriftets mål, skrev han i forordet, var å gjenfortelle Indias historie på folkets premisser og med folkets kilder.¹ Guha og hans medsammenforvorne ville vekk fra den kolonialistiske og elitistiske historieskrivingen som til da hadde preget Indias historiebøker.

Britenes framstilling av landets historie var et overgrep i seg selv, framholdt Guha. Den var skrevet ut fra et klart rasistisk og imperialistisk perspektiv. Britiske historikere hadde Storbritannia som referanse, og målte India opp mot hjemlandets standarder. Dermed ble Indias historie fortellingen om hvordan landet gradvis og omstendelig, tidvis svært motvillig, adopterte britiske institusjoner, styringspraksiser, normer og levesett. Indias bevegelse seg fra primitivitet til sivilisasjon, med avgjørende drahjelp fra briterenes inngrep.

Slik var kunnskapen om India som britene produserte indirekte en legitimering av kolonistret, fordi den gjennom å berette om ville stammer, uregjerlige bønder, dekadente prinser, et statisk kastesystem og nådeløs kvinneundertrykkelse gjorde det helt klart at inderne trengte briterenes vennligsinnede, men myndige tilstedeværelse, for

å få skikk på seg selv. For å parafasere den britiske tenkeren John Stuart Mill: inderne var henvist til historiens venterom, i påvente av å erverve den modenheten britene mente de trengte før kolonistret kunne oppheves.

INDIA I HOVEDROLLEN

Men Guhas kritikk stoppet ikke her. Han tok også et oppgjør med den interne indiske elitens historiesyn og historieframstilling, og mente de to var mer like enn partene selv ville innrømme:

The historiography of Indian nationalism has for a long time been dominated by elitism – colonialist elitism and bourgeois-nationalist elitism. Both originated as the ideological product of British rule in India [...] Both varieties of elitism share the prejudice that the making of the Indian nation and the development of the consciousness – nationalism – which informed the process were exclusively or predominantly elite achievements. In the colonialist and neo-colonialist historiographies, these are achievements are credited to British colonial rulers, administrators, policies, institutions and culture; in the nationalist and neo-nationalist writings – to Indian elite personalities, institutions, activities and ideas.²

Nasjonalistbevegelsen i India var med enkelte unntak ledet av personer fra de høyere kastene, og sto tidvis nærmere britene enn det brede lag av indere når det kom til kultur, verdensbilde og syn på Indias framtid. Landet skulle moderniseres og utvikles etter britisk

lest, men under internt indisk styre. Oppholdet på venterommet hadde vart lenge nok.

Det siste speiles i elitens historiesyn. En av elitens fremste representanter, Jawaharlal Nehru, som ble landets første statsminister, skrev et monumentalt verk om Indias historie mens han satt fengslet under krigen sammen med resten av ledelsen i uavhengighetsbevegelsen. Boka, utgitt i 1946 med tittelen *The Discovery of India*, presenterer en kronologisk gjennomgang av subkontinentets utvikling fra oldtidens elve-sivilisasjon fram til 1940-tallets nasjonalistbevegelse. Boka kan fungere som et verktøy for å oppdage det India som britene bevisst hadde fortrenget. Ved å konstituere India som en naturlig enhet som alltid har eksistert, blir boka til fortellingen om en immanent nasjon på vei til å manifestere seg på verdenskartet. Den blir som en dannelsesroman med India som hovedperson. I følge de mest radikale i subaltern-kollektivet var denne konstruksjonen en ubrukelig historisk størrelse – et slikt India eksisterte rett og slett ikke.

Ved å gjenreise det indiske som det ekte, sanne og gode, snur Nehru opp ned på sivilisasjons-hierarkiet slik det ble framstilt av britene. Samtidig er altså dette, i følge Guha, i bunn og grunn bare samme sak med motsatt fortegn, fordi den indiske eliten var like langt unna folk flest som det britene hadde vært, og politikken deres i stor grad var en videreføring av britenes. Britiske og indiske historiske framstillinger tjente politiske mål som var til forveksling like. I tillegg var deres historiesyn parallele: fokuset lå på sivilisasjon, vekst, politikk og store ledere. Man var bare uenige om hvem som hadde det moralske overtaket.

DEN EVIGE TOER

Guhas kritikk av kolonimaktens og nasjonalistelitens kunnskapsproduksjon var betimelig nok, men hva postulerte han i dets sted? La oss dvele litt ved begrepet *subaltern*. Dette engelske ordet refererer opprinnelig til en annen-styrermann, altså en person med lavere grad ombord på et skip. En subaltern person er med andre ord en underordnet person, avsondret fra maktens korridorer og uten reell kontroll over egen situasjon. Subaltern-kollektivet har hentet begrepet fra Antonio Gramsci, som i sine *Prison Notebooks* brukte dette i stedet for begrepet proletar, et ord han i fascistiske Italia ikke kunne bruke på grunn av politisk sensur.³ Subaltern innebærer derfor også en henvisning til å være økonomisk og politisk marginalisert.

Hvilke effekter fikk så dette teoretiske grepet på historieskrivingen? For det første: Fokuset og interessen ble selvfølgelig flyttet fra eliten og herskerne til de som befant seg i underordnede posisjoner. Dette fikk kildekritiske konsekvenser, ved at kolonihistoriens kilder ble utsatt for nylesning. Analyser av både det som var inkludert og det som var utelatt for eksempel i koloniadministrasjonens arkiver pekte på at også historiens huller og stillheter hadde betydning.⁴

Dessuten fikk perspektivet konsekvenser for kildetilfanget, fordi folks egne historier ble oppvurdert som verdifulle. Dermed endret også metoden seg, fordi muntlige kilder, som minner, sagn, sladder og andre overleveringer ble sentrale. En av kollektivets mest kjente artikler er en nyskriving av opprøret i 1857. Her utfordrer Gautam Bhadra nasjonalistisk indisk historieskriving for å gi all æren for opprøret til høykastefolk, og dermed omdefinere et ruralt opprør til et eliteprosjekt. Som forfatteren skriver, "[w]ith the best of intentions, radical historiography does not appear to have opted out of the paradigm within which the bourgeois-nationalist and liberal historians operate."⁵ I en slik framstilling ble den jevne opprører oversett – igjen. At historikeren var på Indias side, så å si, betydde ikke at hans elitistiske perspektiv forsvant; det ble snarere opprettholdt og videreført.

Ved å studere det som var utelatt, oversett, fortiet og fornektet i det koloniale Indias historie, gjenreiste subaltern-kollektivet 'folket' som faktor. Folket var ikke bare passive mottagere av politikk og disiplin, som tidvis reagerte mot overmakten med irrasjonelle masseopprør. Tvert om framholdt kollektivet at folkets betydning for landets historiske utvikling var langt større enn tidligere anerkjent. Å gi folket aktørstatus og handlingsrom (agency) er jo en velkjent historiefaglig manøver. Subaltern-kollektivet var da også inspirert av britiske historikere som E.P. Thompson og Eric Hobsbawm, som begge anla en marxistisk analyse på verden. Med sitt arbeid innen henholdsvis den britiske arbeiderklassen og imperialismens effekter hadde de stor innflytelse på kollektivets arbeid.

NOK EN SIDE AV SAMME SAK?

En opplagt svakhet med subaltern-skolen er dens konstruksjon av "folket" som sentral kategori. Hvem er egentlig dette folket? Til tross for Guhas forbehold om at den indiske befolkningen er variert, fragmentert og motsetningsfylt,⁶ er det grunn til å spørre om hvorvidt dette egentlig er en verdifull kategori. Det indiske subkontinent består av et vell av grupper med ulik språklig, kulturell, religiøs og etnisk tilhørighet spredt over svært store geografiske avstander. Dette gjør det vanskelig å snakke om ett folk – på samme måte som det var problematisk å snakke om ett India, slik nasjonalistene gjorde. Like fullt er "folket" forutsetningen for subaltern-skolens analyser. Imidlertid består forskningen av studier av enkelthendelser og avgrensede grupper, slik at kollektivet unngår å begi seg utpå gyngende grunn med totaliserende framstillinger. Partikulær historie var altså et sentralt prinsipp ved deres skriving.

En oppgradering av "folket" til organiserende prinsipp innebærer å gi marginaliserte grupper hovedrollen, med andre ord, å gi dem den høyeste graden i hierarkiet – en plass på kapteinsbroen. De tradisjonelt høye gradene får automatisk negative konnotasjoner, fordi de innehar elementer som undertrykkelse, maktmisbruk og elitisme. Denne omveltningen av hierarkier kan minne om nok et eksempel på to sider av samme sak. Er subaltern-skolens narrativer

og forklaringer i virkeligheten bare nok en framstilling med motsatt fortegn, der folket overtar plassen etter britene og nasjonalistene som bæreren av det gode, sanne og ekte?

HISTORISK HVITVASK

Med dette spørsmålet i bakhodet vender vi for et øyeblikk oppmerksomheten mot Afrika. Også her finner vi antiimperialistiske frigjøringsbevegelser som motsatte seg kolonimaktens historiesyn og verdensbilde. Den koloniale holdningen til Afrika kan oppsummeres med briten Hugh Trevor-Ropers ord: Afrika har ingen historie – det eneste som eksisterer, er historien om europeerne i Afrika.⁷

Denne framstillingen av kontinentet ble kraftig kritisert av afrikanske uavhengighetsforkjempere. En sentral skikkelse her var Frantz Fanon, en algerisk psykiater som kritiserte kolonistyrer gjennom en psykoanalytisk tilnærming. I bøker som *White Masks*, *Black Skin*⁸ gikk han til frontalangrep på rasismen som gjennomsyret imperialismen og lå til grunn for kolonipolitikken. Men ikke minst, framholdt Fanon, lå rasetenkningen til grunn også for hans egen selvpfatning. Han kunne ikke forholde seg til sin egen svarte hud uten å umiddelbart sette den i sammenheng med hvithet; det hvite var normalen, mens han selv på grunn av sin hudfarge ble begrenset av andres rasebaserte fordommer og forventninger. Dette gjaldt både på individnivå og på samfunnsnivå.

På samme måte var det hvit historieskriving som satte rammene for hvordan afrikanere tenkte om sin bakgrunn. Det svarte var enten oversett eller nedvurdert. Historien var hvit, rett og slett. Fanons løsning ble å gjenreise det ekte afrikanske – arven etter hans forfedre – som Afrikas historie. Han gjorde slik opprør mot den historien andre hadde skrevet på hans vegne. Håpet var at gjennom å posisjonere seg annerledes i forhold til det hvite – ved å selv definere sin egen posisjon – ville man påskynde en dialektisk prosess som endte i en syntese: en verden uten raser.

Den nasjonalistiske bevisstheten han etterlyser er imidlertid ikke uproblematisk. På samme måte som subaltern-kollektivet angriper den interne nasjonale eliten, angriper Fanon den interne nasjonale middelklassen. Hans ankepunkt er at middelklassens nasjonale bevissthet er overfladisk, og at de i virkeligheten har sterkere bånd til den forhenværende kolonimaktens middelklasse enn til den øvrige befolkningen i sitt eget land. Dette gjør dem regelrett anti-nasjonale, all den tid de reiser en nasjonalistisk fane.⁹ På samme måte som subaltern-kollektivet stiller slik Fanon seg på "folkets" side, i opposisjon til alle former for overstyring.¹⁰

EN KLASSISK FELLE

I likhet med den indiske nasjonalistiske historieskrivingen var også afrikanistene opptatt av å påvise en tappt storhet som nå kunne gjenreises i anti-imperialismens og framskrittets navn.

Imidlertid ble også deres historiefamstilling en ny side av samme sak – verdibarometeret var snudd på hodet, afrikansk fortid var oppgradert og kolonistyrers tilstedeværelse omdefinert til et mørkt kapittel. Trevor-Ropers hovne postuler om at Afrikas ikke hadde noen historie ble slik møtt med et "joho, det har vi vel". Dette fenomenet er hva Finn Fuglestad har kalt "the Trevor-Roper trap"¹¹ – kritikerne adopterte selv premissene for standpunktet de kritiserte. Afrikanistene overtok det eksisterende narrative skjemaet, slettet det kolonialistiske innholdet og fylte i stedet på med viktige hendelser og store personligheter som de selv mente var avgjørende for historiens gang. Slik ble verdihierarkiet mellom kolonimakt/ koloni snudd opp-ned.

HISTORISK STIGESPILL

Samtidig underskrev afrikanistene på samtidens framtidsoptimisme, og troen på at godt planlagt modernisering kunne skape utvikling for nye nasjoner. Den underliggende tanken var at utvikling skjer i stadier, og at ulike land til en hver tid befinner seg på ulike stadier av utvikling. Denne tanken har lang fartstid i Vesten. Vi kan spore den tilbake til Hegel, som skrev at ulike deler av verden befinner seg på ulike nivåer av opplysning og realisering av eget potensial. Det er vel ingen overraskelse at Europa kom seirende ut av denne framstillingen. Asia ble ansett for å være opplyst, men stagnert, mens Afrika kunne se langt etter engang et snev av opplysning.¹²

Ideen om utvikling som drivkraft og mål for samfunnet har vært et organiserende prinsipp for vestlige samfunn. I kolonitiden ble ideen overført til resten av verden – da i form av den paternalistiske metoden med henvisning til venterom. Etter andre verdenskrig ble det samme tankegodset frigjort fra kolonidiskursen, og samtidig lansert som ny økonomisk doktrine i USA. Den amerikanske historikeren og politikeren Walt W. Rostow meislet ut dette synet i hans *Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Her lanserte han fem idealtypiske stadier av utvikling, til forveksling lik Europas økonomiske historie: *The traditional society*, *The preconditions for take-off*, *The take-off*, *The drive to maturity* og *The age of mass consumption*. Økonomisk vekst og teknologisk utvikling var katalysatoren som muliggjorde "take-off". Man var imidlertid ikke nødt til å følge stadiene slavisk. Siden Vesten allerede hadde gjennomgått hele prosessen, kunne samfunn på de lavere nivåene oppnå *take-off* ved å adoptere teknologi og institusjoner derfra.¹³

INNVIKLET UTVIKLING

Dette argumentet møtte imidlertid sterk motstand etter hvert som optimismen på verdensøkonomiens vegne begynte å dale. På slutten av 1960-tallet kom en nymarxistisk analyse av verdens utvikling ført i pennen av André Gunder Frank, som skulle komme til å få sterk resonans også blant afrikanistene. Franks hovedargument var at økonomisk vekst, kapitalismens kjerneprinsipp, ikke skapte utvikling og frigjøring, snarere tvert i mot: det skapte underutvikling

og avhengighet. Vekst og velstand i verdensmetropolene var fundert på utbytting av periferiene, både på regionalt og globalt nivå. Vekst et sted betydde med andre ord nedgang et annet sted. Dermed var ikke utvikling en naturlig bevegelse mellom stadier, men snarere en villet utvikling styrt av kapitalinteresser. Underutviklingen var med andre ord historisk produsert.¹⁴

Avhengighetsteorien var med andre ord moderniseringsteoriens rake motsetning, politisk sett. For vår del er det imidlertid mer interessant at når det kommer til verdensbilde og framtidssyn, er de to bare to sider av samme sak. Selv om Frank forkastet Rostows stadiummodell, anså han like fullt utvikling for å være en lineær prosess, der samfunn beveget seg på en akse fra u-utviklet til utviklet. Franks eneste innvending her var at man vel så gjerne kunne ende opp som underutviklet enn utviklet, dersom man befant seg i periferien. Selv om man var grunnleggende uenige om utviklingen og underutviklingens årsak, var utvikling synonymt med modernisering, industrialisering, og vekst. Legg også merke til hvordan begge retningene effektivt drukner aktørene i strukturene.

TIDEN SOM TRUMFKORT

Både afrikanistene og avhengighetsteoretikerne opponerte altså mot eksisterende narrativer og verdensbilder, og snudde opp-ned på vante forestillinger om verdens utvikling. Men felles for både kolonihistorie/modernismeteorologi og afrikanister/avhengighetsteori var prinsippet om lineær tid. Marxisme står som kjent ikke tilbake for teleologiske betraktninger om utvikling og progresjon – verden vil utvikle seg til et gitt punkt om bare et visst sett av kriterier oppfylles.

Denne lineære tidsoppfatningen anser tiden som et sett av punkter etter hverandre, i klar progresjon fra A til Å. Tiden, og dermed historien, har én retning og ett mål. Når da ulike samfunn plottes inn i forhold til hverandre, kommer noen ut som moderne og tidsriktige, mens andre kommer ut som primitive og gammeldage. Europas fortid blir et sett av indikatorer på andre samfunns grad av utvikling, framgang og verdi, fordi de måles ut fra sin grad av nærhet til Vesten i tid og rom. Slik kan ulike deler av verden uten problemer befinne seg i romalderen og steinalderen samtidig. Dette logiske kunststykket er nettopp det antropologen Johannes Fabian kaller å fornekte samtidighet.¹⁵ Et slikt standpunkt tilslører politiske og historiske årsaker til ulike samfunns ulike tilstand, og levner ikke noen tvil om at måleenheten for hva som er en god tilstand å være i er samfunnet som befinner seg i nuet, nemlig Europa.

Fabian argumenterer sterkt for at denne holdningen gjennomsyrrer hans eget fag, antropologi, og konstituerer måten man her produserer kunnskap på. Faget var fundert på en oppfatning om en grunnleggende ulikhet mellom "oss her hjemme", som lever i nåtiden, og "de der ute", som lever i fortiden. Disse kategoriene ble tatt for gitt, og ikke utsatt for refleksjon. Akademisk kunnskap kunne slik ende opp med å ha kolonialistiske effekter, selv om ikke dette var intensjonen fra forskerens side.

Fabians kritikk av vestlig tidsoppfatning er spesielt interessant for historikere: Han peker på hvordan det lineære tidssynet i seg selv er en konstruksjon, og at det kan ha store politiske implikasjoner. Ved å basere seg på denne lineære tidsoppfatningen er academia involvert i å opprettholde fornektelsen av samtidighet. Denne kritikken rammer ikke minst historiefaget, som baserer hele sitt eksistensgrunnlag på ideen om lineær tid. Så hvordan være historikere uten å reproducere forestillinger som begrenser vår mulighet til å nærme oss objektivitet og sannhet?

LOST IN TRANSLATION

Mahmood Mamdani peker på hvordan afrikanistene går i akkurat denne fellen, fordi vestlig historie legger premissene for tenkningen deres. Ved å legge til grunn analogier fra europeisk historie, snarere enn å skape nye teorier, får afrikansk virkelighet mening "only insofar as it can be seen to reflect a particular stage in the development of a particular stage in the development of an earlier history"¹⁶. Afrika har ingen historie før man identifiserer noe som minner om europeisk historie. Slik nektes afrikanere samtidighet. Mamdani sammenligner denne måten å forske på med det å lære seg et nytt språk: målet er å oversette de fremmede fenomenene til ens eget morsmål og finne de mest dekkende uttrykkene og analogiene, heller enn å forstå fenomenene på egne premisser.¹⁷

Denne metaforen fremmes også av Dipesh Chakrabarty, et av medlemmene av subaltern-kollektivet. Han spør retorisk hva som forsvinner i oversettelsen når man skriver utenom-europeisk historie, nettopp fordi man ikke unngår de vestlige begrepene. Europa er ikke bare en geografisk enhet, men også et epistemisk rom: Europa er alltid referenten når man skriver historie. Det trengs en "conceptual clearing" dersom man skal unnsnippe denne fellen, fremholder Chakrabarty – Europa må provinsialiseres, det kan ikke lenger få bestå som ideen om det universelle, om det historiske nåtids-øyeblikket. Dette betyr ikke at Chakrabarty forkaster alt europeisk per se. Snarere håper han at man kan komme forbi kritikken av eurosentrisme, og heller stille spørsmålsteget ved effekten av de underliggende europeiske ideene om historie og utvikling enn å søke en post-kolonial revansj.¹⁸

MEN KAN DE IKKE BARE SNAKKE SELV?

Å vende lupen vekk fra forskningsobjektene, og mot selve forskningen, er et sentralt tema i subalternskolen. En grundigere titt på begrepets betydning kan forklare dette nærmere: Gramscis bruk av begrepet proletar pekte i utgangspunktet ikke bare til en arbeider, men til en som ikke blir hørt, en som er utelatt av den borgerlige fortellingen. Og det er nettopp denne dimensjonen – mangelen på stemme, umuligheten av å bli hørt – som er kjernen i subaltern-begrepet. Dermed kan arbeiderklassen være undertrykket, men likevel ikke subaltern, fordi den har etablerte institusjoner og kanaler for kommunikasjon med omverdenen. I tillegg er den

subalterne posisjonen relasjonell – den etableres alltid i forhold til en annen part. Det holder ikke å ha lav grad, poenget er at du har *lavere grad*. Samtidig gjør denne relativiteten at en subaltern posisjon ikke er konstant, som en klasse. Med andre ord, man opphører å være subaltern dersom man får muligheten til å ytre seg.

I sitt legendariske essay "Can the Subaltern Speak?" analyserer den postkoloniale teoretikeren Gayatri Spivak, en av de sentrale skikkelsene i subaltern-kollektivet, fenomenet enkebrenning (*sati*) i India. Her viser hun hvordan en enke fra Bengal, som valgte å gå i døden med sin ektemann, ikke lyktes i å formidle hvorfor hun tok dette valget. Dermed blir hun misforstått, og valget hennes diskreditert. Spivaks eksempel var ikke et engangstilfelle. Britene tolket det ritualet som et resultat av at India var et barbarisk patriarkat. De gjorde enkebrenning straffbart og brukte ritualet som et av sine hovedargumenter for nødvendigheten av sin tilstedeværelse i India (med Spivaks ord; hvite menn skulle redde brune kvinner fra brune menn). Vi skal la debatten om *sati* ligge her, men notere oss at enken er en arketypisk subaltern person, fordi hun ikke har mulighet til å representere seg selv på noen måte som blir forstått og akseptert. Samme hva hun velger – døden eller livet – vil det bli galt, og hun har ingen mulighet til å formidle dette. Med andre ord, hun kan i prinsippet ikke snakke, fordi det ikke ville finne sted noen reell dialog. Spivak konkluderer da også essayet sitt med at subalterne aldri vil kunne snakke, for idet de kan det, har de unnspluppet sin subalterne posisjon.¹⁹

I en slik situasjon er det forskerens oppgave å skape rom for dialog, mener Spivak. Gjennom sitt arbeid vil en forsker nødvendigvis representere – både i betydningen presentere materialet for allmennheten, og i betydningen snakke på vegne av objektet det studerer og forteller om.²⁰ I denne tosidigheten, snakke om og snakke for, ligger det mye makt. Det er forskerens etiske plikt å sørge for at en er tro mot forskningsobjektet sitt, ved å la det være et subjekt som snakker for seg selv, og ikke falle for fristelsen til å ta over ordet og la den subalterne personen forbli stum.

Med Mamdani og Chakrabartys ord kan vi si at den originale meningen i det indiske begrepet *sati* ble borte i oversettelsen til britisk. La oss se på en parallell historie i afrikansk kontekst. Steven Feierman analyserer det afrikanske fenomenet *public healing* på samme måte som Spivak tar for seg *sati*. Begrepet peker på en funksjon i samfunnet som søkte å hele, gjøre helt igjen, det som var skadet. Dette kunne være både på personlig og politisk nivå. Europeiske kolonimakter anså *public healing* for å være irrasjonelt, og avskrev det som overtro uten noen som helst betydning. Feierman påpeker at slike aspekter ved afrikansk liv som ble avfeid av kolonimakten, er de som er vanskeligst for historikere å fortolke, nettopp fordi de ikke har noen europeisk ekvivalent. Flere historikere har sett på *public healing* i forkolonial tid, med fenomenet forsvinner ut av fortellingen straks kolonialiseringen tar til. Med andre ord, en sentral politisk institusjon blir usynliggjort. Feierman argumenterer

for at historikere bør gjøre det motsatte av dette, nemlig identifisere og undersøke nettopp det som er usynlig.²¹ Og for å gjøre det, må historikerne utfordre egne oppfatninger av virkelighet, sannsynlighet og sannhet. Mye er skjult for oss, skriver Feierman, fordi "our own definition of reason hangs like a veil before our eyes".²²

EPISTEMOLOGISK VOLD

La oss forsøke å samle trådene nå. Subalternskolen oppsto som en reaksjon på hvordan den britiske kolonimakten og indiske nasjonalistelite framstilte Indias historie. Dette fokuset på framstilling er sentralt. Subaltern-kollektivet søkte å synliggjøre mangler ved tidligere forskning, men samtidig synliggjøre begrensningene en møter ved å skulle fortelle en historie der komponentene er godt gjemt. I tillegg la de ikke skjul på at det å forske i seg selv er en maktutøvelse, ved at man som forsker representerer kildematerialet i sitt eget bilde. Med dét etableres det en avstand mellom forskningsobjektet og forskeren, fordi det objektet sier, ikke er noe verdt før det trykkes i forskerens navn. Dette forholdet gjør at forskeren har et spesielt ansvar for å gi forskningsobjektene rom til å ytre seg, uten å ta over showet og snakke på vegne av dem.

Når maktovergrep tar form av kunnskapsproduksjon, er det vanskeligere å identifisere enn for eksempel fysisk vold eller frihetsberøvelse. Kolonitidens rasisme slik det kom til uttrykk i historieskrivingen er i dag slående, og maktovergrepet – den epistemologiske volden, for å bruke Gandhis uttrykk – er åpenbar.²³ For subaltern-kollektivet gjaldt det samme om den indiske eliten (som Gandhi selv var en del av), fordi de slettet vanlige folks deltakelse i politiske prosesser fra den nasjonale hukommelsen. Deres framstilling ble kun en ny form for hegemonisk framstilling.

Det er ironisk, påpeker Pamela Price, at subalternskolen selv utviklet seg til å bli hegemonisk. I løpet av 1980-årene økte dens popularitet og innflytelse, spesielt i USA. Inspirert av Edvard Said og Michel Foucault endret også skolens fokus seg, mot dekonstruksjon og analyse av koloniale teknikker for styring og kontroll. Fokuset på nettopp "de hegemoniske fortellinger" gjorde at særlig yngre forskere avviste all tidligere forskning om Sør-Asia, noe som i sin tur nødvendigvis snevret inn skolens fokus betraktelig. Skolen møtte etter hvert kritikk både av sitt utgangspunkt og av den postmoderne vendingen den hadde undergått. I dag fremstår skolen mer som et av mange mulige perspektiver og metoder innen forskning om Sør-Asia spesielt og historieforskning generelt.²⁴

ÅPENHET OG ÆRLIGHET

Så hvordan unngår vi da å ramle oppi fella til Trevor-Roper? Det er jo dessverre lettere å kritisere andre enn å komme opp med en god løsning selv. Å være bevisst eget ståsted og egne tankemønstre er en start, fordi anerkjennelsen av at ens egen forståelse er begrenset,

fremmer en ydmykhet overfor både fortiden og omverdenen. Jarle Simensen har påpekt at åpenhet i teoriene er et annet sentralt aspekt.²⁵ Vi har her sett at verken den indiske eliten eller avhengighetsteoretikerne hadde rom for alternative stemmer. Dermed ble deres analyser også svært begrensede.

Subalternskolen opplevde selv å bli hegemonisk og slik sett begrensede, tross sitt anti-hegemoniske utgangspunkt. Denne ironien er påtakelig, men den betyr ikke at hele prosjektet skal avskrives som fåfengt. Som vi har sett, genererer begrepet *subaltern* et sett av spørsmål, analyser og perspektiver som går rett i kjernen av historiefaget i seg selv: fagets forhold til tid, utvikling, kildebruk og fremstilling henger nøye sammen med dets vestlige opphav. Akademisk kunnskap er ikke nøytral, objektiv eller universell. Begrepene vi bruker for å gripe verden er skapt i en gitt historisk kontekst. Dette gjør at for å forklare andre kontekster enn den begrepene sprang ut fra, må vi utfordre våre egne tankemønstre. Hvis ikke ender vi opp med å gjenta den samme feilen nok en gang – å gjøre fortiden usynlig og aktørene stumme.

NOTER

¹ Guha 1988, "Preface", s. 35-36

² Guha 1988, "On Some Aspects of the Historiography of Colonial India", s. 37

³ Edward Said, 1988: "Foreword" i Ranajit Guha og Gayatri Spivak (red.): *Selected Subaltern Studies*, s. v-x, og <http://english.emory.edu/Bahri/Glossary.html>, lest 08.08.06

⁴ Dipesh Chakrabarty, 1988: "Conditions of Knowledge of Working-Class Conditions: Employers, Government and the Jute Workers of Calcutta, 1890-1940" i Ranajit Guha og Gayatri Spivak (red.): *Selected Subaltern Studies*, s.230

⁵ Gautam Bhadra, 1988: "Four Rebels of Eighteen-Fifty-Seven" i Ranajit Guha og Gayatri Chakravorty Spivak (red.): *Selected Subaltern Studies*, s.129-130

⁶ Guha 1988, s. 39

⁷ Trevor-Roper 1965

⁸ Frantz Fanon, 1967: *White Masks, Black Skin*, Grove Press, New York.

⁹ Frantz Fanon, 1968: *The Wretched of the Earth*, Grove Press, New York. Når det gjelder denne nasjonalistiske fanen, har Finn Fuglestad påpekt at det er lett å forveksle afrikansk nasjonalisme med et opprør mot mangelen på rettigheter. Den nasjonale eliten var ikke nødvendigvis forkjempere for uavhengighet; snarere krevde de å få de samme rettighetene i koloniene som kolonimaktens egen befolkning nøygt av. Unntakene, i følge Fuglestad, var settlerkoloniene og Ghana, der det er på sin plass å snakke om nasjonalisme. Se Fuglestad 1982, s. 67-71. Takk til Gunnar Jakobsen som viste meg til dette poenget. Han har også bidratt med henvisningene til Mamdani, Feierman og Simensen.

¹⁰ Fanons arbeid skjennes dessverre av et blind flekk når det kommer til kjønn: Hans egalitære, anti-diskriminerings-ståsted strekker seg ikke til kvinner. Tatt i betraktning hans tunge psykologiske og filosofiske kritikk av rasisme er hans oppfatning av kjønnsrelasjoner uforholdsmessig essensialistisk og begrensede.

¹¹ Fuglestad 1992, s. 309-326

¹² Hegel 1900

¹³ Rostow 1960

¹⁴ Mamdani 1996, s.9

¹⁵ Fabian 1983

¹⁶ Mamdani 1996, s.12

¹⁷ Mamdani 1996, s. 12

¹⁸ Chakrabarty 2000, s. 3-23. Begrepet "post-kolonial revansj" ble lansert av Leela Gandhi i *Postcolonial Theory: An Introduction*.

¹⁹ <http://www.english.emory.edu/Bahri/Glossary.html> Lest 08.08.06

²⁰ Spivak 1994, s.66-111

²¹ Feierman 1999, s.186-192

²² Feierman 1999, s.209

²³ Parel 1997

²⁴ Price 2005, s. 87-89

²⁵ Simensen 1990

LITTERATURLISTE

- Chakrabarty, Dipesh (2000): *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, Princeton og Oxford
- Cooper, Frederick (2005): *Colonialism in Question. Theory, Knowledge, History*, University of California Press, Berkeley og Los Angeles
- Fabian, Johannes (1983): *Time and the Other. How Anthropology Makes its Subject*, Columbia, New York
- Fanon, Frantz (1967): *White Masks, Black Skin*, Grove Press, New York
- Fanon, Frantz (1968): *The Wretched of the Earth*, Grove Press, New York
- Feierman, Steven (1999): "Colonizers, Scholars, and the Creation of Invisible Histories" i Bonnel, V. og Hunt, L. (red.), *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, University of California Press
- Fuglestad, Finn (1982): "Problemer i nyere afrikansk historie. Noen personlige betraktninger", *Samtiden*, 2, 1982: s. 67-71
- Fuglestad, Finn (1992): "The Trevor-Roper Trap or the Imperialism of History. An Essay", i *History in Africa*, 19, 1992: s. 309-326
- Gandhi, Leela (1998): *Postcolonial Theory: An Introduction*, Allen & Unwin, Sydney
- Guha, Ranajit og Spivak, Gayatri Chakravorty (red.) (1988): *Selected Subaltern Studies*, Oxford University Press, New York og Oxford
- Hegel, G.W.F. (1900): *The Philosophy of History*, Colonial Press, New York
- Mamdani, Mahmood (1996): *Citizen and Subject. Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, Princeton University Press, Princeton
- Mbiti, John. S. (1969): *African Religions and Philosophy*, Heinemann Educational Publishers
- Nehru, Jawaharlal (1946): *The Discovery of India*, The John Day Company, New York
- Parel, Anthony (red.) (1997): *Gandhi: Hind Swaraj and Other Writings*. Cambridge University Press, Cambridge
- Price, Pamela (2005): "Nye trender i tolkningen av kolonitiden i Sør-Asia", *Historisk Tidsskrift*, 1, 2005: 85-95
- Rostow, Walt W. (1960): *The Stages of Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge
- Ruud, Arild Engelsen, Mageli, Eldrid og Price, Pamela (2004): *Indias historie med Pakistan og Bangladesh*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Simensen, Jarle (1990): "Value-Oriented in Historical Research and Writing. The Colonial Period in African History", *History in Africa*, 17, 1990: 267-282
- Simensen, Jarle (2004): *Afrikas historie*. 4. utgave. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1994 [1988]): "Can the Subaltern Speak?" Forkortet utgave i Williams, Patrick og Chrisman, Laura (red.), *Colonial Discourse and Postcolonial Theory*, Columbia University Press, New York
- Trevor-Roper, Hugh (1965): *The Rise of Christian Europe*, Harcourt, Brace & World, New York

HVORDAN OPPLØSE DET STORE "VI"?

Globalhistoriske utfordringer for begynnere

Globalhistorie er en vesentlig del av historieundervisningen her på universitetet, og dermed noe mange studenter blir introdusert for. Denne artikkelen er tenkt som lesning for både høstens nye studenter og andre interesserte som kommer i kontakt med globalhistorien for første gang, i tillegg til studerende som allerede har lest globalhistorie, men som føler for en oversikt. Hva er egentlig globalhistorie, hvordan har den oppstått og hva kan den bidra med? Denne artikkelen søker å belyse disse spørsmålene ved å se på globalhistoriens historiografi og noen av dens teoretiske og metodologiske sider og innebygde problemer.

 EIRIK WAAGE GISMERVIK

Eldre globalhistorie, våren 2006, første forelesning: Foreleser Erling Sandmo gir en kort innføring i de teoretiske aspektene rundt globalhistorie. "Hva er globalhistorie?" er det retoriske spørsmålet som blir stilt ferskingene, og svaret presenteres som en oppløsning av historiens "vi", en overgang fra verdenshistorie til globalhistorie, og litt plundring rundt hva i det hele tatt "verden" og "historie" er og var. Det lyder spennende og nytt, men også diffust og litt frustrerende. Globalhistorie har blitt omtalt som en revolusjon i historievitenskapen, og det byr på dertil krevende utfordringer for studenten. Særlig krevende var det at forelesningene etter hvert

gikk over til å bli holdt av en rekke forskjellige forelesere som tok for seg hvert sitt fagfelt, og da ble det opp til studenten å trekke de linjene globalhistorisk teori legger opp til. Vi skal se på hva det kan måtte innebære...

OVER TIL GLOBALHISTORIE, OG OPPLØSNING AV ET "VI"?

La oss først få en idé om hva globalhistorie er ved å kontrastere det med tidligere undervisning i verdenshistorie. Hva kan skille *globalhistorie* fra et så nærliggende begrep som *verdenshistorie*?

Forskernes ordkløveri, eller ligger det langt mer til grunn? Langt mer, kan jeg avsløre med en gang. Globalhistorie innebærer kort og godt en egen form for tenkning. Man ønsker å avvikle historiens "vi", altså Vesten, når historie skal skrives og forstås. Men dette "vi" har vist seg å ligge så godt plantet i historiefaget, at det kan virke svært vanskelig å få fjernet det. Plantet både i historiefagets "natur" og historikerne selv (to sider av samme sak?). Historieskrivning har i stor grad vært et vestlig fenomen, det var i det minste her det utviklet seg til å bli den historievitenskapen vi kjenner. Historikerne fra og med Ranke på 1800-tallet og utover var, som historikere nok ofte er i dag også, påvirket av sitt politiske syn, og skrev gjerne historien slik at den kunne bygge opp under nasjonalstaten. Norge har her som en ung nasjon heller representert regelen enn unntaket. Nasjonalisme i Norge har på mange måter hatt en positiv konnotasjon om demokrati og frihet, og dermed kunnet skape enda vanskeligere grobunn for globalhistorie her til lands. Når man skriver nasjonal historie vil det politiske som holder nasjonen sammen ha forrang, og sosiale, økonomiske og kulturelle forhold underordnes dette. Globalhistorie favner bredere og bygger på helt andre premisser, som vi skal se. Men først: hva favnet den gamle verdenshistorien, og på hvilke premisser? Fokuset på utvikling har stått sentralt i tradisjonell historieformidling; man fulgte sivilisasjonens gang fra antikken til i dag, og denne sivilisasjonens videre spredning etter hvert som nye folk og kontinenter ble "oppdaget". Kort sagt: verdenshistorie var en forlengelse av det vestlige perspektivet ut til områdene utenfor Europa. Man brukte sin egen bakgrunn for å forstå andres bakgrunn. "Vi" mot "dem". Slik ble mange deler av verden oppfattet som "historieløse", rett og slett fordi det hadde skjedd for lite der. Historien var endring, progresjon og utvikling. Historien er endring, progresjon, utvikling, for mange. Men: Begynnelsen på dette synets slutt kom i takt med at Vestens kolonistiske grep på verden slapp taket. Overgangen fra verdenshistorie til globalhistorie startet samtidig som dekoloniseringen.

Patrick Manning har skrevet en informativ bok, *Navigating World History*,¹ om hvordan man kan se globalhistoriens fremvekst og forstå det som han kaller historievitenskapens revolusjon. Han deler utviklingen i historievitenskapen de siste hundre år opp i tre faser: Nye og endrede disipliner, fremveksten av områdestudier og fremveksten av globale studier. De nye disiplinene har en etter hvert forholdsvis lang historie innen historievitenskapen fra rundt forrige århundreskifte, med økonomisk historie og siden sosialhistorie, kulturhistorie og etter hvert også felt som mikrohistorie, kroppens historie osv. I det hele tatt en mer differensiert historievitenskap enn den politiske historien og dennes forhold til nasjonalstaten. Fremveksten av områdestudier fulgte dekoloniseringen, da tidligere kolonier gjerne søkte å skrive sin egen historie. Dette skulle altså vise seg å ikke være så enkelt i et fag som er så vestlig i hele sin oppbygning: I hvor stor grad kan historiefaget løsrive seg fra vestlige tenkemåter?² Dette er et gjentakende problem for globalhistorien, som jeg skal komme tilbake til senere. Problemer til tross, det å få

etablert områdestudier som i større grad var adskilt fra relasjoner til Vesten, var avgjørende for den senere fremveksten av globalhistorien. Og hovedpoenget i vår forbindelse: Etter hvert som områdestudiene ble mer modne, kunne man begynne med komparative studier mellom regionene, og slik kan man se en gryende globalhistorie; det komparative aspektet står sentralt i undervisningen i globalhistorie. Man ble likevel ikke kvitt historiens "vi" like enkelt, det ble ganske raskt et komparativt studium mellom fattig og rik, "utviklet" og "under-utviklet". For å unngå dette begynte man å se på verden som en stor økonomisk og sosial enhet - en historie som omfattet "alt". Samtidig med den økende globaliseringen av økonomien var dette en høyst aktuell tilnæringsmåte.

HVA SKAL VI FOKUSERE PÅ NÅR EMNET ER "ALT"?

Løsrevet fra nasjonalstaten og med store sveip over tema og tid, er globalhistorie særdeles omfattende. Men hvor skal man så sette grensene når man vil inkludere alt som har skjedd? Det blir i det minste vanskelig å sette et skille mellom historisk- og forhistorisk tid på bakgrunn av noen inngraverte potteskår fra arkaisk tid. Og hva med interdisiplinæritet, hvor går grensene der? Vil ikke andre aspekter av historien enn sosiale, politiske, økonomiske og kulturelle være av interesse i en slik sammenheng; mennesket har jo hele tiden vært underlagt og forholdt seg til klimatiske, biologiske og geografiske forhold også? Jared Diamond er en som har sett på hvordan ikke-menneskelige faktorer har påvirket historien. I sin bok, *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*,³ har denne professoren i fysiologi tatt for seg hvordan geografi og biologi har vært med på å forme menneskenes historie, eksempelvis i de tidlige sivilisasjonene i Midtøsten. Andre som har trukket frem nye perspektiver er David Christian med sin "Big History"-modell⁴, som ser på historien fra Big Bang til nå, og Alfred Crosby med "The Columbian Exchange"-modellen⁵, som ser på hvordan utveksling av biologisk materiale, særlig etter at Columbus kom til Sør-Amerika, har påvirket historiens gang. Dette er bare noen av mange eksempler på hvordan nye perspektiver kan endre vår måte å se historien på, og de illustrerer spennvidden i denne nye genren.

William H. McNeill regnes som en av de helt store globalhistorikerne, og har skrevet om det å skrive om "alt". I sin artikkel *An Emerging Consensus about World History*?⁶ prøver han å gjøre opp status for de siste femti årenes forsøk på å etablere en global historie. Med utgangspunkt i det opplagte, at historikeren når hun formidler historie må utelate noe, er han inne på noe av kjernen: Hva ligger til grunn for hva man skriver om? Ved å nedtone det nasjonale vil globalhistorikeren i dag bortimot automatisk se på nasjonen som en av flere sosiale perspektiver, sier han. Globalhistorikeren vil i stedet stille en annen type spørsmål, spørsmål av en langt mer generell og omfattende natur enn historikere som arbeider innen regionale og nasjonale felt. Disse spørsmålene vil nødvendigvis være grundig basert på regional- og områdebaseret litteratur, men som

globalhistoriker vil man søke å knytte sammen trådene mellom det lokale og det globale. Altså: Man kan ikke skrive om alt; noe må utelates. Det blir sammenhengene, relasjonene, samhandelen og kommunikasjonen innenfor de lange linjers løp globalhistorikeren må søke å finne. Men så melder neste problem seg: Hvordan går man så frem for å finne disse linjene?

EUROSENTRISME, KULTURRELATIVISME OG PROBLEMER I FORSKNINGEN

Implisitt i å omfatte "alt" ligger også å omfatte "alle", alle mennesker fra vår felles moder begravet i sanden i Afrika, til den moderne globetrotter. Hvordan gjøre det? Når mennesket skal studere mennesket, *forstå* heller enn å forklare, vet vi at det blir vanskelig. En ting er at empirien fra de tidligste samfunn er meget mangelfull. En annen ting er å sette fakta fra fundamentalt forskjellige samfunn på andre premisser enn våre vestlige. Klarer vi å fatte dem? Problemet blir det samme om vi kommer nærmere vår egen tid og dermed et mer omfattende kildemateriale. Makter vi å se på annerledesheten gjennom nøytrale briller, uten eurosentrisk tåkelegging? La oss se på et eksempel fra forskningens verden.

To felt har i særlig grad opptatt globalhistorisk forskning og dominert globalhistorisk agenda. Det ene omhandler grunnene til europeisk verdensdominans etter ca. 1500/1800, særlig økonomisk og i forbindelse med den industrielle revolusjon. Det andre er mer politisk, og ser på hvor vidt nasjonalstaten som prinsipp ble utviklet i det nordatlantiske området og siden eksportert til resten av verden. Men flere utfordringer står i kø: Hva med kjønn i globalhistorien? Eller familiestruktur? Listen er lang. La oss se på diskusjonen rundt den industrielle revolusjon, om hvorfor den startet i Vest-Europa; den er veldig illustrerende for hva globalhistorien er og hvordan den har utviklet seg: "Hvorfor Europa?" var et spørsmål mange tidlige globalhistorikere stilte seg. Hvordan oppnådde dette lille kontinentet en slik hegemonisk posisjon i verden? For å finne ut av det sammenlignet man Europa med andre områder, for å se hva som var unikt for akkurat denne delen av verden. Man understreket faktorer som geografisk beliggenhet. Ved å være et kontinent som var mer oppdelt unngikk man store etablerte imperier, men fikk heller en rekke småstater som konkurrerte. Sosiale faktorer som høy giftealder og individualisme ble trukket frem, samt den oversjøiske handelen og de frie markedene man kunne selge varene på. David Landes fremhever i *The Wealth and Poverty of Nations*⁷ særlig de kulturelle faktorene som var unike for Europa, blant annet felles språk (latin) og investerings- og læringslyst. Ikke alle ville være med på denne vinklingen, blant annet Andre Gunder Frank.⁸ Han lanserte en alternativ teori hvor han ikke ga Europa noen kreditt for verdensdelens eventuelle dominans. Som strukturalist fremhevet han hvordan det i det asiatiske området lang tid før europeernes oversjøiske oppdagelser hadde eksistert et omfattende marked, som europeerne klarte å komme seg inn på på grunn av en nedgang i dette asiatiske markedet. Det var Europas beliggenhet mellom

sølvgruvene i den nye verden og det gamle Asia som var grunnlaget for senere vestlig "storhet". Franks teori kan godt sees som et forsøk på å avvikle, nærmest avlive, historiens "vi", men det skaper ikke noe historiens "oss". I sin iver etter å undervurdere Europa har Frank blitt kritisert for ikke å fremstille noe balansert syn.

I den siste tiden har enkelte, i stedet for å spørre hvorfor eller hvorfor ikke Europa, heller spurt seg "hvorfor ikke Kina?". Ved igjen å bruke komparativ metode har man sammenlignet forholdene i Europa og Kina for å se om ikke den industrielle revolusjon kunne ha skjedd i Kina i stedet, blant andre har Pomeranz gjort det i sin bok *The Great Divergence*.⁹ Han kommer frem til at så mye var likt i form av markedsøkonomi, proto-industrialisering, bankvesen, arbeidsdifferensiering og lignende, at kull og damp samt ressursene fra den nye verden må sies å være det unike og dermed utslagsgivende for hvorfor Storbritannia "kom først" til industrialisering. Det er vel og bra å få belyst forholdene i Kina gjennom å sammenligne, men: Komparativ metode har en svakhet i det at den fort overser det historisk *unike*. Pomeranz kommer kanskje nær å unngå å bruke et "vi", men vil ikke også Pomeranz likevel være eurosentrisk, når han ser på hvorfor Kina ikke utviklet seg i samme retning som Storbritannia/Europa? Hvorfor skal kinesisk historie måtte svare for hvorfor den ikke kom frem til den industrielle revolusjon på egen hånd? Man kan ikke sette utviklingen i en kulturkrets opp som "mal" for andre, det var jo nettopp hva den gamle verdenshistorien ble kritisert for. Kulturrelativisme kalles det, når man anerkjenner de forskjellige kulturenes egenart uten å sette opp en av dem som standard. Kort fortalt: Relativisme er en filosofisk retning som stiller spørsmålsteget ved hvem som har patent på sannheten og virkeligheten. Og samtidig med koloniens frigjøring etter 2. verdenskrig koblet man relativismebegrepet til kulturbegrepet. Man begynte å snakke om kulturer i flertall, som i motsetning til den dominerende vestlige kultur. Veldig forenklet kan man beskrive kulturell relativisme som at man avstår fra å ta verddivurderinger, i form av at for eksempel kultur A er bedre eller dårligere enn kultur B. Å avstå fra å ta en kvalitetsvurdering mellom to kulturer, hvor man selv tilhører den ene, blir å vedkjenne både at man ikke klarer ta et objektivt valg fordi man selv er et produkt av den ene kulturen, og at man ofte har en innarbeidet mot- eller misforestilling om den Andre. Spørsmålet til ettertanke er om vi greier det, og om det er ønskelig.

AVLSUTTENDE BETRAKTNINGER

Jeg nevnte Patrick Mannings bok *Navigating world history*. Denne har som undertittel: *historians create a global past*. Dette var også min tanke før første forelesning i globalhistorie: Nå skal historikerne kaste seg på globaliseringsbølgen og skape en historisk virkelighet ut i fra fikse teorier. Men, kom jeg på, kan ikke all viten sies å være usikker og underlagt forskerens teorier? Og hadde jeg ikke lest om konstruksjon av historisk virkelighet? Så egentlig var det ingen grunn til at globalhistorien skulle være mindre "korrekt" enn den

historien jeg hadde med meg fra grunnskolen. Finnes det *én* historisk virkelighet, eller flere, eller ingen? Når vi ser hvordan historien kan bli brukt, og misbrukt, til å legitimere og rettferdiggjøre, vil da ikke et globalhistorisk perspektiv som fremhever hvordan vi alle er knyttet sammen, ha veldig mange bruksområder? Så absolutt, mener jeg. Den politiske historien har med sitt fokus på brudd, konflikt og endring skyggelagt de lange linjene som snor seg gjennom historien, og som forteller om at vi er *én* menneskehet, som lærer og er avhengige av hverandre. Det blir ikke noe mer en kunstig skapt virkelighet enn andre patenterte virkelighetsbilder er det. Hvis vi helt til slutt skal se på globalhistoriens status i dag, kan man si at den står ganske isolert som egen fagretning. Globale studier generelt pleier å fokusere på økonomiske, økologiske og internasjonale forhold i dagens og morgendagens samfunn, og fokuserer lite på historie. Globalhistorien har lite kontakt både med de andre historiske disiplinene og de mer samfunnsvitenskapelige retningene, i det den favner bredere ved å ta for seg aspekter og relasjoner man tidligere har utelatt eller oversett. Men så er det da også det som gjør den til et av de mest spennende feltene innen historieforskning i dag.

Eldre global historie, våren 2006, siste forelesning: På vei ut av auditoriet hørte jeg noen murre at det var da vitterlig historie og ikke filosofi vi leste. De hadde ikke skjønt det...

NOTER

¹ P. Manning, *Navigating world history: Historians create a global past*, New York, MacMillan, 2003

² Særlig inspirerende her har vært F. Fuglestad, *The Ambiguities of History: The problem of ethnocentrism in historical writing*, Oslo 2005

³ J. Diamond, *Guns, germs and steel: the fates of human society*, New York 2005

⁴ D. Christian, *Maps of Time: An introduction to Big History*, Berkeley, University of California Press, 2004. Jardar Sørvoll anmelder forøvrig Christians bok i dette nummeret av *Fortid*.

⁵ A. Crosby, *The Columbian Exchange: biological and cultural consequences of 1492*, Westport, Conn., Greenwood, 1972

⁶ W.H. McNeill, *An Emerging Consensus about World History?*, <http://www.historycooperative.org/journals/whc/1.1/mcneill.html>

⁷ D. Landes, *The wealth and poverty of nations: Why some are so rich and some so poor*, London, 1999

⁸ A. G. Frank, *ReOrient: global economy in the Asian Age*, Berkeley, California, 1998

⁹ K. Pomeranz, *The great divergence: China, Europe, and the making of the modern world economy*, Princeton, 2000

Den store fortellingens revansje? David Christian og **Big History.**

David Christian 2004, *Maps of time. An Introduction to Big History*, University of California Press.

 JARDAR SØRVOLL

Den australske historikeren David Christian har fått mye ros for *Maps of time. An Introduction to Big History* fra 2004.¹ Størrelser så forskjellige som Patrick O'Brien og Andre Gunder Frank var tidlig ute med positive bokomtaler.² Chicagos William H. McNeill – en av globalhistoriens gudfedre – har sammenlignet Christian med Darwin og Newton.³ *Big History* – ”an effort to place human history within the context of the history of life, the earth and the universe”⁴ – er i det hele tatt det nye store i innflytelsesrike ”globalhistoriske kretser”. Det viser også lederen i det første nummeret av det nye tidsskriftet *Journal of Global History*, som oppmuntrer til mer historieskiving av den type Christian leverer i *Maps of time...*⁵

Hva er så *Big History*? Og fortjener *Maps of time...* alle lovordene den har høstet? *Big History* – slik den blir praktisert av Christian – er et forsøk på å konstruere en moderne skapelsesmyte, en fortelling om universets, jordens og menneskehetens historie. Denne fortellingen er ment å tilfredsstille dype menneskelige behov for mening og sammenheng i tilværelsen. På den måten har den mye til felles med skapelsesmyter basert på religiøse verdensanskuelser. Beretningen som presenteres i løpet av de 490 sidene i Christians bok er imidlertid ment å være, ” (...) the creation myth of modern human beings, educated in the scientific traditions of the modern world”.⁶ *Maps of time...* pretenderer, som en skjønner, å være ”den store boken som svarer på alle de største spørsmålene”: ”Who am I? Where do I belong? What is the totality of which I am a part?”.⁷ Dette er metafysiske problemstillinger som på mange måter er den moderne historieforskningen fremmed. Med *Big History* forsøker Christian å gjøre sitt for at slike spørsmål – som har vært mer eller mindre fraværende fra historieskrivingen siden Voltaire eller der omkring – igjen skal spille en rolle i faget.

I bokens fem første kapitler skildres utviklingen fra *Big bang* til menneskets tidligste historie. Disse kapitlene er etter min oppfatning bokens mest vellykkede. Christian viser her god evne til å formidle kompliserte innsikter fra naturvitenskapens verden. Dette er et stort pluss, ikke minst fordi mange av bokens lesere, i likhet med undertegnede, vil mangle selv de mest elementære bakgrunnskunnskaper i fag som fysikk, astronomi og biologi. Det som likevel fremfor alt gjør de fem første kapitlene til en frydefull, men samtidig tankevekkende leseropplevelse, er forfatterens evne til å plassere menneskets historie i perspektiv. Det har (selvfølgelig) mer enn ant meg før, men Christian greier her, å skape en enda større bevissthet hos meg om at menneskehetens historie er og vil bli kort, tilfeldig og meningsløs for alle andre enn oss selv. Det siste kapittelet, hvor Christian skisserer mer eller mindre sannsynlige fremtidsscenarioer, fremkalte mye av den samme følelsen. Fra dette kapittelet er det verdt å sitere Christians forsøk på å oppsummere menneskehetens historie fra ”evighetens perspektiv”:

It is tempting to think that this flash of creativity (the universe) was laid on for humans – the ultimate justification, perhaps, for the universe's creation from nothing. Modern science offers no good reason for believing in such anthropocentrism. Instead, it seems, we are one of the more exotic creations of a universe in the most youthful, exuberant, and productive phase of a very long life. Though we no longer see ourselves as the center of the universe or the ultimate reason for its existence, this may still be grandeur enough for many of us.⁸

De første kapitlene, hvor Christian inntar et økosentrisk ståsted, anbefales for alle. Kapitlene 6 og 7 – som handler om menneskets evolusjonære utvikling og dets tidligste historie – har mange av de samme kvalitetene som de fem foregående. Arkeologiske og biologiske innsikter formidles også her med stor entusiasme og kyndighet. I løpet av disse kapitlene avslører Christian videre en forkjærlighet for de mer spenstige hypotesene om menneskehetens opprinnelse og utvikling. Han er blant annet en av de som kjøper argumentene til forskere som nylig har hevdet at menneskeheten oppstod for omkring 200 000 år siden, ikke 40-50 000 år, slik i hvert fall jeg har lært. Christians vennlige holdning til nye og spennende hypoteser gjør ikke *Maps of time...* mindre interessant for den jevne leser. Tvert imot vil nok mange synes at boken er underholdende nettopp av den grunn. Mer kritisk innstilte lesere, ikke minst fagspesialistene,

vil med stor sannsynlighet irritere seg over Christians behandling av menneskehetens tidlige historie. Selv er jeg slått av hvor lite sikker kunnskap som finnes om denne perioden. De som er spesielt interessert i vår tidligste historie, bør nok lete etter grundigere arbeider enn *Maps of time*...

Kapitlene 8, 9 og 10 gir en oversikt og tolkning av "jordbrukssivilisasjonene" – fra jordbrukets fremvekst til de store før-moderne imperiene. I kapittel 11, 12, 13 og 14 skildres den moderne verdens historie. Det er i disse kapitlene – bokens antroposentriske deler, der Christian løsriver seg fra naturen og dens vitenskaper – at den største svakheten ved *Maps of time*... kommer til syne. Kanskje kan bokens relativt knappe ramme og historiefagets uendelige produksjon av arbeider som behandler emner fra de siste tusen år, unnskyldte Christian i noen grad. Dette kan imidlertid ikke veie opp for at Christian nær sagt aldri situerer sine analyser i forhold til andre historikers synspunkter. Han fremstår dermed litt for ofte som en allvitende forteller. Resonnementene som ligger bak hans slutninger, og andre historikers alternative konklusjoner, er stort sett fraværende i teksten. I mange tilfeller siterer eller parafaserer Christian autoriteter innenfor faget – som for eksempel Charles Tilly eller Kenneth Pomeranz – der en heller skulle ønske at han hadde argumentert for sitt syn i opposisjon og/eller i dialog med andre historikere.⁹ *Maps of time*... synder slik sett mot minst en av de gode retningslinjene for moderne historieskriving Paul Knutsen har gitt samlebetegnelsen *analytisk narrasjon*.¹⁰

På tross av denne alvorlige svakheten vil jeg hevde at *Maps of time*... fortjener i hvert fall noen av de lovordene boken har høstet. Mange historikere vil himle med øynene over bokens kildefjernhet, skyhøye ambisjonsnivå og metafysiske problemstillinger. Kanskje vil noen også tolke samtidens begeistring for *Big History* som et sykdomstegn i tiden, ut fra en tanke om at hvis dette slår an hos studentene, hva da med fremtiden til den empiriske forskning om de mer jordnære og løsbare problemer? Gamle og unge alvorsmenn og alvorskvinner kan nok mene at bøker av typen *Maps of time*... er en smørje som har lite med historieforskningen å gjøre. Andre igjen vil hevde at Christians bok er atter et forsøk på å skrive en "stor fortelling om alt", et prosjekt som er like imperialistisk som det er uinteressant fra et post-moderne ståsted. Noen kynikere vil sikkert, antagelig med noe rett, hevde at Christian plasserer seg trygt og politisk korrekt i det (amerikanske) globalhistoriske landskap (Litt om kvinner, litt om den menneskeskapt miljøtrusselen, litt ros til Pomeranz og "California-skolen": Se her har vi en kioskelter!). Selv har jeg stor sympati for Christians prosjekt. *Big History*... kan selvfølgelig aldri erstatte den mer tradisjonelle, empiriske historieforskningen. Den har sin legitimitet og sitt formål. *Big History* fyller andre og like vesentlige behov.

NOTER

¹ Christian, David 2004. *Maps of time. An introduction to big history*. University of California Press.

² O'Brien, Patrick K. 2005, i *The American Historical Review*, vol 110, nr. 3; Frank, Andre Gunder 2006. "Universal History: Sizing up Humanity in Big History", i *Journal of World History*, vol 11, nr. 1.

³ William H., McNeill 2004. Skrevet i forordet til *Maps of time*...

⁴ Spier, Fred 2005. "The Small History of the Big History Course", i *World History Connected*, vol 2, nr. 2.

⁵ Gervase Clarence-Smith, William, Pomeranz, Kenneth & Vries, Peer 2006. "Editorial", i *Journal of Global History* 1: 1-2.

⁶ Christian 2004, s. 6.

⁷ Christian 2004, s. 6.

⁸ Christian 2004, s. 489-90.

⁹ Jeremy Black har også vært inne på denne svakheten ved Christians bok. Se anmeldelse: Black, Jeremy 2006, i *Journal of World History*, vol. 11, nr. 3.

¹⁰ Knutsen, Paul 2002. *Analytisk narrasjon. En innføring i historiefagets vitenskapsfilosofi*. Fagbokforlaget.

Med fugleperspektiv på historien

J. R. McNeill og William H. McNeill 2003, *The Human Web. A bird's-eye View of World History*, W.W.Norton

GUNNAR JAKOBSEN

Når en av nestorene innen globalhistorie, William H. McNeill, går sammen med sin egen sønn, J. R. McNeill, for å skrive "boken om alt", er det spennende. Og boken er ambisiøs nok, og er intet mindre enn et forsøk på å skrive *boken* om hvordan verden ble som den ble, for alle de som ikke har tid eller lyst til å lese en haug med *bøker* om temaet. Opptakten til boken er like godt da mennesket reiste seg på savannen i Afrika.

En kjerne hos forfatterne er at menneskene på kloden er vevd sammen, eller i hvert fall blir det etter hvert. Først veldig løst, men tettere og tettere etter som tiden går. Forfatterne viser til alle slags former for sammenvevning gjennom forbindelseslinjer, forbindelseslinjer som blir flere og raskere, helt til det nærmest eksploderer på 1900-tallet. Og denne bruken av veven (www) som metafor er morsom og bringer tankene til datamaskinens utvikling. Slikt sett endrer dermed verden seg fra å være en treg 286 til å bli en raskere og raskere pentium. Boken mener ikke dermed at hele kloden har beveget seg i taktfaste skritt mot mer teknologi og mer rikdom. Tvert i mot legger forfatterne vekt på at økt rikdom alltid har skapt ulikhet, der de siste tiårene vitner om en ulikhet større enn noen gang. Etter min mening er en av bokens styrker det samlende perspektivet, at de faktisk langt på vei klarer å samle verden i en grad som viser forbindelseslinjer som ikke kommer frem uten et globalt perspektiv. Dette gjør de samtidig som de viser deler av verdens mangfold.

Selv om jeg mener at boken har mange kvaliteter, som gjør den verdt å lese, er det selvfølgelig noen innvendinger. Jeg er usikker på om veven er like godt egnet på gammel tid som på ny tid, på samme måte som det kan diskuteres når man kan snakke om reell globalisering. Det står i hvert fall klart for meg at veven er tett og rask, fra imperialismens tid (i beste fall) og oppover. Før det kan man like gjerne legge mer merke til forskjelligheten, som den globaliserte likheten; tempoet og dybden er etter min mening ikke tilstrekkelig til å snakke om globalisering. Hvis man tenker seg en edderkopps spindelvev, går det en grense for hvor lange og tynne trådene kan være før edderkoppen vil oppleve at linjene brytes og ofrene slipper unna. På samme måte kan man si at før 1870, var det lange tynne linjer, mens disse linjene ble kortere (raskere kommunikasjon) og tykkere, slik at det etter hvert blir vanskeligere for klodens innbyggere å slippe unna global påvirkning, i stor og liten grad.

Boken som helhet vitner også om en annen sentral problematikk, nemlig et eurosentrisk (eller vest-sentrisk siden det er amerikanere som skriver boken) begrepskompleks. Det er liten tvil om at delene om teknologiske og økonomiske prosesser har det mest utviklede begrepsapparatet. Like klart er det at den kulturelle dimensjonen har et fattigere begrepsapparat, som gjør disse delene til bokens svakeste side (av og til fraværende). Det er slett ikke sikkert at dette er villet fra forfatternes side, men heller et resultat av de begrepene vi faktisk har til rådighet. Dermed inspirerer boken undertegnede til å se behovet for forskning på for eksempel kulturelle prosesser og manifestasjoner i et globalt perspektiv, slik at man etter hvert utvikler et begrepsapparat som er mer demokratisk overfor klodens innbyggere.

Til slutt er det bare å anbefale boken til alle som er oppatt av hvordan menneskets historie kan ha artet seg fra vi reiste oss og gikk, til vi behersket elvene, havet, himmelen og universet.

Kontroversielt om den moderne verdens opphav

Robert B. Marks 2002, *The Origins of the Modern World. A Global and Ecological Narrative*. Rowman & Littlefield

 ANE BJØLGERUD HANSEN

Robert B. Marks' bok om opprinnelsen til den moderne verden har på kort tid fått en klassikerstatus innen globalhistorisk litteratur. Den moderne verden karakteriseres ifølge Marks av industrialisert produksjon innen rammen av nasjonalstaten, et system som fikk sitt gjennombrudd i England mellom 1750 og 1850. Dette medførte overgangen fra et gammelt "biologisk regime" ved at mennesket evna å overskride økologiske grenser for produksjon ved å nyttiggjøre seg av nye energikilder. Hvordan og hvorfor det skjedde er altså tema for boka som spenner over tidsperioden 1400–1900.

Forfatteren har en kritisk tilnærming til fortellinger der Europa framstår som det handlende subjekt i historien og forklaringer som vektlegger europeisk kultur, vitenskap og teknologiske nyvinninger som avgjørende faktorer. I sin alternative forklaring skriver Marks om tilfeldige og sammenfallende hendelser på globalt nivå som ga støtet til den industrielle revolusjon. I følge Marks: "Except for a few chance occurrences and a vast global conjuncture, we all now might still be living in the biological regime" (s.102) Slik makter Marks å åpne historien for leseren ved å framheve det globale perspektivet og unngå historisk determinisme. Et sentralt problem i den moderne verden er velstandsgapet mellom rike og fattige områder og Marks søker også å forklare hvorfor noen land og regioner kunne bli rike på bekostning av andre i denne utgivelsen.

Marks tilbakeviser standardforklaringer om *The rise of the west* som ideologiske og ikke basert på faktisk empirisk kunnskap. Marks, som er Kina-ekspert, bruker sin kunnskap på feltet, i tillegg til å trekke på arbeid av folk som Kenneth Pomeranz og Andre Gunder Frank. En komparasjon mellom Kina og England i perioden 1700-1900 klargjør styrkeforholdet ble forflytta til Englands fordel først rundt midten av 1800-tallet. Begge steder var det økende press på tilgjengelig jordbruksareal pga. befolkningsøkning. Mens man i Kina ekspanderte til nye områder og drev arbeidsintensivt jordbruk, hadde England (tilfeldigvis!) kullgruver og kolonier som forandra alt. I det hele tatt er Marks' forklaring av den industrielle revolusjon ganske overraskende/oppsiktsvekkende(?) og her anbefales leseren å gå til kilden sjøl.

I *The Origins...* viser Marks hvordan naturen eller økologien satte grenser for veksten i de menneskelige samfunn. Det var betingelsene i det ovenfor nevnte "gamle biologiske regimet". Kjennetegn for samfunnene i dette regimet var en produksjon basert på fornybare ressurser (til forskjell fra industriell produksjon drevet av ikke-fornybare ressurser), jordbruksimperier der befolkningen var sysselsatt med å dyrke jorda, bortsett fra en liten elite. Sivilisasjonene var videre knytta sammen gjennom et polysentrisk handelsnettverk allerede før 1300. Marks stiller seg dermed i rekken av globalhistorikere som ikke ser internasjonale eller globale forbindelser som noe fundamentalt nytt ved vår tid. Over handelsveiene ble folk, varer, bakterier og ideer spredt slik at folk i Eurasia delte en felles bakterieflora. Det var tydelig gjennom epidemiske kriser som svartedauden, og ved erobringen av den nye verden på 1500-tallet. Først med den industrielle revolusjon ble det mulig å overskride de økologiske rammene for menneskelig utvikling. Med det endra også forestillingene om naturen seg.

Vestens framvekst var altså avhengig av hendelser i andre verdensdeler enn Europa, spesielt utviklingen i Kina og India. Framveksten av industri og nasjonalstaten hadde ulike årsaker, men dens sammenfallende virkning var viktig militært. Særlig i England var man villig til å bruke militær makt for å oppnå økonomiske fordeler i andre verdensdeler. Kløfta mellom rike og fattige deler av verden henger ifølge Marks sammen med i hvilken grad de har hatt muligheten til å overskride økologiske begrensninger gjennom en industriell revolusjon. De ikke-industrialiserte områdene har blitt hengende fast i et skjevt avhengighetsforhold til de industrialiserte som av råvareleverandører.

Boka er skrevet som innføringsbok for amerikanske studenter i globalhistorie og stoffet presenteres på en klar måte. Noen vil kanskje mene at Marks (over)forklarer hendelser og begreper som burde være grunnleggende historiekunnskap. Andre, meg selv inkludert, finner

dette befriende. Til tross for at boka har 162 sider tekst, rommer den veldig mange interessante perspektiv og poeng. For de ivrige finnes også fyldige referanser med kommentarer i noteapparatet. Ved å begynne, og avslutte historien om den moderne verden i Asia ønsker Marks å bryte opp "the master narrative" ved å lage "a new, global storyline" (s. 9-10). En kritisk innvending her kan være at Marks med det lager en slags ny "master narrative", han legger bare en annen betydning i den. Det kan også nevnes at noen få kritikere har pekt på den manglende rollen de afrikanske og amerikanske kontinentene har som aktive i dannelsen av historien, så også i Marks' bok. Det er ofte Kina man hører om utenfor Europa. Uansett er det i alt en veldig konsis og interessant framstilling Marks byr på. Boka finnes også i en svensk oversettelse fra 2004.

Forfatteren er historieprofessor med Kina og miljø som spesialfelt. Framstillinga med fokus på miljø og økologi i bred forstand som grunnleggende betingelser for menneskenes muligheter til utfoldelse og utvikling er bokas mest slående trekk. Den er dermed typisk for miljøhistorie eller det en kanskje kan kalle en økologisk vending innen faget. Et eksempel Marks sjøl har brukt kan være illustrerende: Når det snakkes om asiatiske tigre, tenker noen med en gang på de sørøstasiatiske "mirakelstatene" Taiwan, Sør-Korea, Singapore og Hong Kong, mens Marks faktisk nettopp mener de store, stripepattedyrene. Menneskenes territorielle ekspansjon på bekostning av dyrenes beskrives i *The Origins of the Modern World* med termer som "lebensraum" og "holocaust" (s. 29), noe som etter mitt syn virker litt dramatisk. Likevel er det muligens beskrivende for hvordan menneskene stadig har utvida sine muligheter ved å erobre den biologiske sfæren.

Et perspektiv som vektlegger forholdet mellom natur og menneske i historiefaget er ikke nytt, spesielt innen globalhistorie. Den voksne generasjon miljøhistorikere kan nok ses i sammenheng med politiseringen av miljøsaken på 1960- og 70-tallet og særlig utover 1980-tallet (stikkord: Bærekraftig utvikling). Økologisk historie i et globalt perspektiv er ikke mindre aktuelt i dag med tanke på framtidige utfordringer. Marks' refleksjoner om Vestens dominans gjennom to hundre år vil vise seg å bli en parentes i verdenshistorien, og det retoriske spørsmålet om ikke også det "nye regimet" har økologiske grenser, er kontroversielle, men nødvendige i en slik sammenheng. Jeg mener Marks ydmykhet for naturen og menneskenes begrensninger er forbilledlig i så hensende.

Ny globalhistorisk innføringsbok på norsk: Gunnar W. Knutsens Lange linjer i historien.

Gunnar W. Knutsen 2006, *Lange linjer i historien*, Cappelen akademisk forlag.

JARDAR SØRVOLL

Gunnar W. Knutsen har nylig gitt ut bok om historiens lange linjer på Cappelen akademisk forlag. Boka *Lange linjer i historien* er et produkt av forfatterens undervisning på bachelorgradskurset *Introduksjon til historie* ved Universitetet i Oslo. Den er dermed skrevet med tanke på relativt ferske studenter. Boka vil imidlertid være av interesse for alle som er nysgjerrige på historiens lange linjer. For de av oss som er opptatt av "utenomeuropeisk historie", er det gledelig at Knutsen har tatt på seg oppgaven med å skrive en innføringsbok i globalhistorie på norsk. Før *Lange linjer i historien* var det en mangelvare. Forhåpentligvis vil boka bidra til å inspirere en og annen student, til å gi seg i kast med et globalhistorisk emne når tema for masteroppgaven skal velges.

Lange linjer i historien er et forsøk på å fremstille "menneskehetens historie" på 120 sider. Det er utvilsomt et krevende prosjekt Knutsen har begitt seg ut på. En bok av denne typen krever i større grad enn vanlig at forfatteren tar bevisste valg. Hvis man ønsker å skrive en god verdenshistorie på litt over hundre sider, krever det at en opererer med klare kriterier for hva som hører hjemme i fremstillingen. Det er også vanlig at forfattere av innføringsverker med dette ambisjonsnivået presenterer disse kriteriene for leserne i et innledende kapittel, kanskje i håp om at de vil vurdere verket på dets egne premisser. Det er derfor naturlig at Knutsen i bokens første kapittel bruker plass på begrunne de mest sentrale forutsetningene fremstillingen bygger på. I det som følger vil jeg presentere og kommentere disse forutsetningene.

For det første har han valgt å fremheve likhetene mellom forskjellige samfunn i historien. Det er på ingen måte et opplagt valg. Mange historikere ville lagt hovedvekten på forskjeller på tvers av samfunn. Enkelte vil sikkert hevde at Knutsen vekt på *likheter* skjuler mer enn det opplyser. Mot et slikt syn kan det innvendes at all historieskriving innebærer å velge bort brorparten av den historiske virkeligheten som er emnet for fremstillingen.

I innledningskapittelet bruker Knutsen møtet mellom spanjolene og aztekerne som eksempel for å begrunne sin vektlegging av likheter mellom forskjellige samfunn:

Jeg vil understreke likhetene mellom mennesker og mellom de samfunn mennesker har skapt. Det legges i mange fremstillinger stor vekt på forskjellene. For eksempel understrekes det at spanjolene ikke forstod hva de møtte i Amerika etter at Columbus oppdaget sjøveien dit fra Europa. De forstod ikke religionen, de forstod ikke samfunnet, de skjønte ikke menneskene, og de fortolket det hele gjennom et europeisk begrepsapparat som fortegnet de amerikanske samfunnene... På tross av forskjellene var det ... tilstrekkelig mange likheter til at begge sider kunne forholde seg til hverandre rent praktisk. Bak de kulturelle ulikhetene vi ofte leser om, var altså snakk om samfunn med systemer for matproduksjon, hierarkiske samfunnsstrukturer og organisert voldsutøvelse, som var like nok til at de kunne forsøke å dra nytte av hverandre, til tross for at de var blitt til uten noe kontakt med hverandre direkte eller indirekte på minst ti tusen år. Finnes det noe bedre bevis for at menneskeheten er en?¹

Det er verdt å merke seg at Knutsen bruker møtet mellom spanjolene og aztekerne som eksempel for å begrunne sin vektlegging av likhetene menneskelige samfunn imellom. Vi som har fulgt Finn Fuglestad's forelesninger i eldre globalhistorie ved Universitetet i Oslo har fått presentert en annen versjon av dette møtet. Fuglestad legger (selvfølgelig) mest vekt på de kulturelle ulikhetene mellom spanjolene og aztekerne. Dette er i tråd med Fuglestad's allmenne historiefilosofi som trekker et strengt skille mellom vesterlandenes kultur og resten av verden. Jeg er ikke sikker på om Knutsen valgte eksempelet for å posisjonere seg i forhold til Fuglestad, men det er like fullt et interessant sammen treff. Hans vektlegging av historiens likheter markerer i alle tilfelle et brudd med Fuglestad's tilnærming til den eldre globalhistorien. Det er videre sannsynlig at Knutsen – som en relativt ung historiker – vil være virksom som ”globalhistorisk” forsker og underviser en god stund framover. Dermed vil en kanskje om noen år betrakte *Lange linjer i historien* som uttrykk for et generasjonsskifte i norsk globalhistorie – hvis det er mulig å si at noe slikt som en ”norsk globalhistorie” finnes.

For det andre må det nevnes at Knutsen legger størst vekt på økonomi, vitenskap og teknologi. Dette henger sammen med vektleggingen av *likheter*, ettersom det er på disse områdene ulikhetene mellom de menneskelige samfunn har vært minst. Det er kulturelle, religiøse og politiske forhold som i størst grad har variert fra sted til sted, skriver Knutsen i innledningskapittelet. Vektleggingen av økonomi, vitenskap og teknologi er ifølge forfatteren et pragmatisk valg og ikke et uttrykk for et materialistisk historiesyn.

For det tredje har Knutsen valgt å bruke mest plass på de samfunn og sivilisasjoner som har hatt størst betydning for den videre utvikling. Mange ”globalhistorikere” vil nok beskyldte denne forutsetningen for å være eurosentrisk. Knutsen er selvfølgelig bevisst på at slike innvendinger vil bli rettet mot boken. Han har derfor forsøkt å unngå ”en fremstilling som kan leses som en triumferende fortelling om noen folks storhet”.² Noen vil like fullt savne en fylligere behandling av Afrika sør for Sahara. Finn Fuglestad vil kanskje spørre hvor Stillehavsoyene har tatt veien. Noen vil ønske seg en innføringsbok som legger mindre vekt på ”menneskehetens utvikling” og mer vekt på å formidle ”samfunnsforhold i ulike deler av verden til ulike tider”. Det er forståelig. Alle valgene i *Lange linjer*... kan åpenbart diskuteres. Selv mener jeg Knutsens valg på dette punkt er legitimt. Ikke minst fordi han eksplisitt begrunner sitt valg. Lesere som (forhåpentligvis) er interessert i geografiske områder og problemstillinger som ikke behandles nevneverdig i Knutsens bok kan lete andre steder. Noen vil kanskje også provoseres og/eller inspireres av *Lange linjer*... til å skrive en innføringsbok i globalhistorie basert på andre forutsetninger. Det ville i så fall vært et prosjekt undertegnede vil nikke bifallende til.

For det fjerde deler Knutsen opp menneskehetens historie i tre deler: jeger- og samlersamfunnet (50 000 f.v.-4000 f.v), Jordbrukssamfunn (4000 f.v.-1770), Industrisamfunn (1770-2005). Dette er en periodisering basert på samfunnstype. Dette er en relativt tradisjonell inndeling av historien. Det hindrer ikke at enkelte vil være uenige i periodiseringen. Jack Goldstone er for eksempel en kjent historisk orientert sosiolog, som vil være uenig i at det er mulig å se noe klart brudd i den historiske utviklingen omkring 1770. For Goldstone, og en del med ham, er overgangen til industrisamfunnet eller den moderne periode, noe som snarere inntreffer mellom 1850 og 1900.³ Når det er sagt synes jeg Knutsens gjennomgang av hovedtrekkene i de ulike samfunnstypene fungerer meget godt. Både nye og gamle studenter har godt av å lese sammenfattende avsnitt om industrisamfunnet med overskrifter av typen ”Sosial ulikhet – juridisk og politisk likhet”. For nye studenter er det helt nødvendig å være klar over slike grove hovedtrekk.

For det femte argumenterer ikke Knutsen for en ny globalhistorisk syntese. Han har snarere ”forsøkt å skrive ... fremstillingen så lang inn i sentrum av dagens historieforståelse som mulig, slik at boken gir grunnlag for å orientere seg og kjenne seg igjen i den historiske debatten man møter i mer spesialiserte bøker”.⁴ Dette er heller ikke et opplagt valg. Andre innføringsbøker presenterer studentene for mer særegne tolkninger av historien. Fuglestad's *Fra svartedauen til Wienerkongressen* er et nærliggende eksempel på det sistnevnte.⁵ Både

Knutsens og Fuglestadts løsninger har sine fallgruver. En lærebok som legger seg i sentrum av dagens historieforståelse står i fare for å virke uklar og forvirrende for studentene, noe som antagelig gir et realistisk bilde av mangfoldet i fagdebatten og kompleksiteten i den historiske virkelighet, men sjelden øke leserens appetitt på faget. Knutsens unngår etter mitt skjønn denne fallgruven. Tvert imot er boken forbilledlig klar i sin argumentasjon. Jeg tror videre at interesserte studenter vil kunne støtte seg til boken, når de gir seg i kast med mer spesialisert litteratur. En fyldigere bibliografi, gjerne delt opp i forskjellige temaer, ville gjort boken enda mer verdifull for lesere som ønsker å orientere seg bredere i den globalhistoriske fagdebatten.

Jeg er enig med Gunnar W. Knutsen, når han i dette nummeret av *Fortid*, skriver at innføringsbøker i globalhistorie både er umulige og nødvendige. Det er umulig å skrive en fremstilling som øver rett mot alt og alle, men det er like fullt nødvendig, hvis ikke oppgir vi tanken på å forstå verden. *Lange linjer i historien* vil heldigvis ikke dekke alle nysgjerrige studenters globalhistoriske behov, men i kombinasjon med den historiefilosofiske *The Ambiguities of History* av Finn Fuglestad (2005)⁶, kan den danne grunnlag for et problemorientert semesterkurs for litt øvede studenter. Grovt forenklet kan en si at Knutsens bok viser historiefagets muligheter for gode fremstillinger av kompliserte emner, mens Fuglestad peker på fagets eurosentrisk begrensning. Jeg tror globalhistorien gjør klokt i å finne en balanse mellom optimisme og problemorientering. En ensidig dyrking av det ene eller det andre vil føre galt av sted.

NOTER

¹ Knutsen, Gunnar W. 2006a. *Lange linjer i historien*. Cappelen akademiske forlag, s. 9.

² Knutsen, Gunnar W. 2006b. "Om å skrive lærebok i lange linjer", i *Fortid* 3/2006. Denne artikkelen står på trykk et annet sted i dette nummeret av *Fortid*.

³ Se for eksempel: Goldstone, Jack 2002. "Efflorescences and economic growth in world history. Rethinking the rise of the West and the Industrial Revolution, 1 *Journal of World History*: 323-389.

⁴ Knutsen 2006a, s. 11.

⁵ Fuglestad, Finn 1999. *Fra svartedauen til Wienerkongressen: den vesterlandske kulturkretsens historie 1347-1815 i et globalt-sammenliknende perspektiv*. Cappelen akademisk forlag.

⁶ Fuglestad, Finn 2005. *The Ambiguities of History. The Problem of Ethnocentrism in Historical Writing*. Unipub forlag.

Globalisert kultur

 GUNNAR JAKOBSEN

I 1920 kjøpte en japaner Edward Munchs "Arbeidere på hjemvei", og bildet har siden vært i japansk eie og kun vært i Norge ved en anledning. I 1992 ga det japanske oljeselskapet Idemitsu et betydelig beløp i forbindelse med oppgradering av Munch-museet.¹ Hva forteller denne japanske interessen for Munch?

Det kan være mange ting som gjør Munch populær i Japan, men det er ingenting som kan sies med sikkerhet. Årsaker til populariteten må søkes i morsomme spekulasjoner. En årsak som kan ha hatt reell betydning for populariteten handler om gjenkjennelighet: Japanere ser noe kjent når de ser noen av Munch-maleriene. Spesielt kan dette gjelde tresnittene, en kunstteknikk de fleste japanere er kjent med fra egen kontekst. Her vet man også at tresnittene fra Edo-tiden hadde innflytelse langt utover de japanske grenser, med den amerikanske arkitekten Frank Lloyd Wright, og maleren Claude Monet som eksempler.² Man kan videre anta at Munch kjente til Monet sine arbeider, og at den japanske påvirkningen i så måte var indirekte, som det meste av global påvirkning faktisk er.

En annen årsak, om enn høyst usikker (egentlig bare morsom), kan være et element i den arkitektoniske filosofien man finner i Japan: I utarbeidelsen av et rom lar man ofte en del stå uferdig, og overlater til de som befinner seg i rommet å ferdigstille arkitekturen med fantasien. Hva har dette med Munch å gjøre? Vel, i noen av Munch sine arbeider skinner lerretet gjennom. Kan det tenkes at Munch ville at betrakterens kunstneriske fantasi skulle fullende kunstverket?

Ingen av disse teoriene kan bekrefte sikkert, den siste i langt mindre grad enn den første. Jeg vil likevel benytte meg av dem for å fremme et lite, men viktig, globalhistorisk poeng: Det kan være svært spennende å søke andre områder enn politikk og økonomi når man bedriver globalhistorie, og ett av disse områdene er kultur. Ved å lese Samir Amins kritikk av eurosentrismen får man også ett konkret argument, om enn, for min del, basert på en (delvis) uenighet med Amin. Han skriver at man i lang tid har fokusert på økonomi, slik at begrepsapparatet for dette området preges av relativt presise og utviklede begreper. Han skriver videre at kulturområdet ikke har det samme begrepsapparatet for hånden, noe han mener er uheldig. Jeg følger Amin langt på vei: Er det for eksempel positivt eller negativt at Max Weber sine modeller fremdeles står sterkt innen det kulturelle området? Likevel vil jeg fremme argumentet om at kulturell globalisering er spennende nettopp fordi begrepene ikke er så bastante. Hvorfor? Jo, fordi dette gir rom for forskning uten et regime av begreper som bestemmer, i meget eurosentrisk vendinger, hvilket rasjonale som gjelder, hva man kan si og ikke si.³ Dermed kan (og jeg understreker kan) det å forske på kultur i et globalhistorisk perspektiv føre med seg spennende synteser, mindre politiserte debatter, og ikke minst reelle globaliseringstendenser.

Det er selvsagt ikke slik at den store økonomiske komparasjonen, eller de mindre dybdestudiene for den saks skyld, ikke er viktige. Tvert imot. Men det må også være rom for andre forskningsområder i 2006, og kanskje vil både de store syntesene om økonomi, og de mindre og dypere analysene, ta seg bedre ut med en økt vektlegging også av andre områder. Mitt forslag var kultur, religion er definitivt et annet.

NOTER

¹ Takk til Eldrid Mageli for tillatelse til å bruke denne informasjonen. Magelis bok om norsk-japanske forbindelser de siste 100 år kommer til høsten.

² Ibid.

³ Takk til Hilde Reinertsen for samtalen om dette.

Johnny Cash og politisk historie

Når Johnny Cash sang om politisk endring, var det med helt konkrete politiske referanser og oppfordringer. Ved å sette sangene i historisk kontekst, blir det klart at man ikke kan vise bare til den individuelle skyld og plikt som kommer frem i sangene.

 HALLVARD NOTAKER, stipendiat i historie ved UiO.

Thor Indseth argumenterer i *Fortid* ("Er Johnny Cash "det andre Amerika"?", 2005: 3/4) for at Johnny Cash må leses på en viss måte i forhold til problemstillinger omkring forholdet mellom individ og kollektiv, eller, etter hva jeg forstår, forholdet mellom den enkeltes moralske ansvar og "systemets" ansvar i forhold til urett og jakten på det gode samfunn. Utgangspunktet er for Indseth det han ser på som norsk venstresides forestilling de siste par årene om at det finnes "et annet Amerika" som i virkeligheten er "identisk med den europeiske venstresiden", og at de to "tenkte likt og hadde de samme løsningsforslagene på verdens urett uavhengig av om de befant seg i USA eller Europa". Indseth undersøker tekstene til Cash utfra antakelsen om at Cash for venstresiden befinner seg i det forestilte "det andre Amerika". Ikke uventet finner Indseth at Cash preker et helt annet evangelium enn "RV, RU, SU, Blitz, Adbusters, Attac og deres meningsfeller". Ikke uventet, fordi han selvsagt har helt rett. Johnny Cash var verken kommunist eller noen utpreget WTO-kritiker, med eller uten brostein. Indseth bruker sin kjennskap til amerikansk kultur generelt og Johnny Cash spesielt til å argumentere for at selv maktkritikken i USA tar utgangspunkt i individet fremfor "systemet" eller "kollektivet". Det er et viktig perspektiv å få frem.

Formålet med dette innlegget er altså ikke å kritisere Indseths kritikk av norsk venstreside, men heller å gå videre med et undertema i hans artikkel, analysen av Cash som samfunnskritiker. For å komme dit, må vi nevne om ikke det problematiske med forestillinger om "det andre Amerika", er at noe slikt Amerika muligens ikke kan finnes. Mange vil hevde at Amerika og amerikanerne vanskelig lar seg presse inn i to slike båser – og ifølge noen ikke inn i en felles kulturell enhet i det hele tatt.¹ Det er imidlertid et stort og omfattende emne som må få hvile i denne omgang. I denne sammenheng er det tilstrekkelig å merke seg at Indseth velger å beholde ideen om "det andre Amerika", slik at han kan diskutere hva dette dyret består av, utfra en tanke om at det i alle fall rusler omkring et sted til venstre i amerikansk politikk. Det har en funksjon i forhold til hovedtemaet for hans artikkel, men er også kimen til en kategorisk tolkning av Johnny Cash. For med norske sosialister, kommunister, anarkister og globaliseringsmotstandere som speil, blir også Cash endimensjonal og hans budskap monolittisk. Jeg vil i det følgende argumentere for at lesningen av Cash fort kunne blitt annerledes med et annet speil og andre spørsmål. Det mest sentrale elementet jeg vil legge til her, siden vi diskuterer ham i forhold til konkrete samfunnsproblemer, er historisk kontekst. Hans eget liv er et annet opplagt element, og høyst sannsynlig det mest relevante for å forstå hva det var han selv ville fortelle om i sangene sine. Det skulle være et velkjent tema for dem som måtte ha tilgang til aviser og Oslo kinematografer, og kan dermed få ligge. Jeg vil for øvrig følge Indseth i å ikke skille mellom det Cash selv skrev og det han fremførte av andre sanger.

I et forsøk på å lytte til Cash slik hans samtidige må ha gjort det, er det av flere grunner nærliggende å plukke frem albumet "Johnny

Cash at San Quentin" fra 1969. Den mest opplagte grunnen er at det må regnes blant hans absolutte hovedverk - det eneste av hans album som toppet Billboard-lista før den posthume "American V: A Hundred Highways" sommeren 2006. I tillegg kommer de spesielle omgivelsene for konserten, San Quentin-fengselet i California, som understreket hans posisjon som både mainstream og uroelement på samme tid, et udefinert sted mellom rock, folk, country og motkultur. Til slutt kommer den historiske konteksten, og om man kobler den med tekstlinjene Indseth trekker frem, vil jeg mene at innholdet kan anta ganske forskjellige betydninger.

San Quentin-albumet ble sluppet den samme sommeren som motkultur og musikk samlet 500.000 mennesker ved Woodstock, etter en vår med studentaksjoner og voldelige optøyer på universiteter i USA. Det var gått et år siden drapene på Martin Luther King, Jr. og Robert F. Kennedy. Det var blitt en utbredt sannhet at Vietnam-krigen var en katastrofe. Når Cash i en slik setting lot det første sporet på plata være en sang han hadde skrevet med Bob Dylan ("Wanted Man"), skulle man som publikum være døv og blind for å ikke assosiere ham med motkulturene og protestbevegelsene. Til fangene i San Quentin sa Cash at "I don't have to tell you who Bob Dylan is, he's the greatest writer of our time". I tillegg var Dylan gjest hos Cash i hans talkshow på riksdekkende TV samme måned som albumet kom ut.

Så, for å komme tilbake til spenningen mellom individ og kollektiv, er spørsmålet hvordan plata og de nye massebevegelsene forholdt seg til statlig intervensjonisme og obligatoriske sosiale ordninger i offentlig regi. Svaret er at San Quentin kom ut bare noen måneder etter at Lyndon B. Johnson overlot Det hvite hus til Richard Nixon, og dermed avsluttet flere år med ekspansiv sosialpolitikk. Hadde han ikke rotet til Vietnam-krigen, hvis det var han som gjorde det, ville Johnson kanskje i større grad blitt husket for sin erklæring om "War on Poverty" fra valgåret 1964, da han i talen om rikets tilstand gikk inn for å bekjempe all fattigdom i USA – med offentlige midler. Det manglet ikke på kollektive velferdsløsninger i LBJs påfølgende forsøk på å skape "The Great Society", enten de offentlige omfordelte midlene gikk til helsestell for eldre, skoler i fattige områder, matkuponger eller arbeidstrening. Om ordningene ikke var like sosialdemokratiske som den Folketrygden Norge innførte omtrent samtidig, var de fortsatt sentralstyrte, offentlige løsninger på individens problemer, utfra en tanke om at de fattige er grupper med fellestrekk som lar seg identifisere og forandre. LBJs Great Society må forstås som klart forankret i den politikken Demokratene hadde ført siden New Deal-programmene ble satt i gang rundt 30 år tidligere, og som del av en (foreløpig) økende innflytelse fra sosiologien i tenkningen omkring grupper, særinteresser og særbehov.² Jeg mener ikke å si at de var like ved å be Gerhardsen ta over, men offentlig finansierte fellesløsninger var svært langt fra å være skubbet vekk av individets moralske plikt til å ta vare på seg selv. De var også en markering av at verden ikke bare var "i Guds hender", som Indseth hevder at er holdningen i "det

andre Amerika", men at vilkårene faktisk kunne endres gjennom politiske vedtak.

Det var i denne konteksten at Dylan-vennen Johnny Cash sang om fattigdom, urettferdighet og håpløshet. Satt i en slik sammenheng antar strofene Indseth siterer fra "San Quentin" en annen betydning, ikke minst "Mister Congressman why can't you understand". Snarere enn å vise at det er den folkevalgtes sviktende moral som ligger bak det Cash mener er et urettferdig fengselsvesen, kan man like gjerne høre et krav om politisk endring av systemet. Legg gjerne til Dylan-forbindelsen: Henvendelsen til the Congressman må kunne oppfattes som en referanse til motkultur- og protest-superhiten "The times they are a-changin'" fra 1964, der Dylan advarer: "Senators, Congressmen please heed the call".

Da Cash kom med sin programerklæring og selv-mytilogisering i "The Man in Black" i 1971, hadde Demokratenes momentum i sosialpolitikken fått seg en kraftig trøkk. Likevel var koblingen til kravet om sosial rettferdighet opplagt, etter min mening også i strofene Indseth siterer, og det er vanskelig å forstå det nest siste verset som annet enn et krav om kollektiv handling for å skape et mer rettferdig samfunn:

// WELL, THERE'S THINGS THAT NEVER WILL BE RIGHT I KNOW/ AND THINGS NEED CHANGIN' EVERYWHERE YOU GO/ BUT 'TILL WE START TO MAKE A MOVE TO MAKE A FEW THINGS RIGHT/ YOU'LL NEVER SEE ME WEAR A SUIT OF WHITE. //

Det mest utfordrende med å plassere Johnny Cash i noe politisk landskap, er likevel ikke å finne ut om han trodde verden kunne bli mer rettferdig gjennom kollektiv, politisk handling. Det nesten umulige å forstå ved Cash ligger i hans blanding av patriotisme, evangelisk kristendom, motkultur-appell og sosial bevissthet. Noen øyeblikk etter at han hadde vitset med fangene i San Quentin om sine dop-vaner, fortalte han dem om sin reise til "The Holy Land", og da han turnerte med Man in Black-albumet noen år senere, mens den kristne høyresiden var på full fart oppover, var det ikke minst for å fortelle om predikanten Billy Graham. I en tid hvor Vietnam-krigen hadde gjort det amerikanske flagget til noe omstridt, enten det var satt fyr på eller ikke, laget Cash en hyllest til nasjonens 200-årsjubileum, med seg selv og flagget på omslaget av

"America" (1972). I 1974 kom "Ragged Old Flag", der flagget på omslaget er enda større, og hvor Cash i en herlig pompøs sang hyller nasjonalsymbolet og tar avstand fra å brenne det. Det er nesten umulig å få alle disse elementene til å passe i en av de politiske båsene som sprang ut av oppbruddstiden i USA på 1960-tallet.

Den mest opplagte tolkningen av Cash er kanskje den sanneste, og etter alle filmer, nekrologer og plateanmeldelser, den mest utbrukte. Johnny Cash var ikke politiker, men artist, og han sang først og fremst om det han slet med i sitt eget liv. Slik kan historisk kontekst, det første eller andre Amerika og sosialpolitiske initiativer bli mindre relevante. Da det gikk mot slutten for Cash, og han valgte å ta med en cover-versjon av Will Oldhams "I see a darkness" til albumet "American III: Solitary Man", var det kanskje fordi han så det samme mørket som da han 22 år gammel skrev sin første, store hit, "Folsom Prison Blues":

// WELL, IF THEY FREED ME FROM THIS PRISON, IF THAT RAILROAD TRAIN WAS MINE / I BET I'D MOVE ON OVER A LITTLE FARTHER DOWN THE LINE / FAR FROM FOLSOM PRISON, THAT'S WHERE I WANT TO STAY / AND I'D LET THAT LONESOME WHISTLE BLOW MY BLUES AWAY. //

NOTER

¹ En annen sak er å lage dikotomier som klargjør ideologiske eller kulturelle tendenser i det amerikanske samfunnet, der enkeltmennesker, samfunnsgrupper eller institusjoner bærer på selvmotsigelser og uavklarte oppfatninger. Noe av dette var tema i min artikkel i samme nummer av *Fortid* som Indseths artikkel om Cash.

² "Foreløpig" fordi de samme gruppenes påståtte spesielle behov utover 1970-tallet hadde falmet som politisk kampsak, og heller blitt et symbol på offentlig ineffektivitet og "særinteressenes" innflytelse. Se for eksempel Theodore White, *America in Search of Itself* (New York: Harper & Row, 1982).

Minoritets elever utfordrer historiefaget i skolen

I disse dager gir lærere seg i kast med nye læreplaner, igjen. Det er 9 år siden sist. Det har vært en debatt blant historikere om hva som skal være med i det nye historiefaget. Mitt anliggende er prinsipielt og fokuserer på dilemmaet mellom å standardisere et fag gjennom læreplaner i motsetning til å la faget tilpasse seg de behovene og interessene en lærer ser er til stede hos elevene. Dette dilemmaet blir utfordret av globalisering og et økende antall minoritets elever i skolen. Holdepunktet for innlegget er John Deweys teorier om antidualismen, den vitenskapelige metode og om læring i et demokratisk samfunn.

 ASTRID TOLO, stipendiat ved institutt for utdanning og helse, Universitetet i Bergen

WHO DISCOVERED MURCHINSON FALLS?

Fremstillingen av "vår" historie endrer seg, det vil den alltid gjøre. Historiefaget er derfor et levende fag. Enhver fremstilling av historien vil måtte ta innover seg at den er midlertidig, at det vil komme frem informasjon som gjør at den på et eller annet tidspunkt blir revidert. Fastsetting av lærestoff og læreplaner i skolen har også en midlertidig gyldighet. For enkelhets skyld vil jeg bruke begrepet standardisering for å beskrive det noen, enten det er historikere, lærebokforfattere, ansatte i utdanningsdirektoratet eller politikere har bestemt skal være den riktige fremstillingen av "vår" historie. I motsetning til standardisering setter jeg det en lærer i møte med elevene ser er deres behov og interesse for historie. Altså en mer fleksibel og kontekstuell forståelse av hva som er viktig historiekunnskap.

La meg begynne med en fortelling som illustrerer standardiseringens ytterste konsekvens. Cathrine vokste opp i Uganda i nærheten av et stort fossefall, kjent som Murchinson Falls. Fossefallet utgjorde grensen mellom to store etniske grupper i Uganda. I hennes familie var det vanlig å fortelle historier fra nordsiden av fossen der hennes

oldefar var begravd og som også var et sted der en tilbad forfedrene. Som kjent var Uganda britisk koloni frem til 1962. Dette betydde blant annet at lærebøker og eksamensoppgaver for skolen i Uganda var utviklet i England. Læringsinnholdet i skolen var styrt av disse lærebøkene og eksamensoppgavene. "Examination council" var i mange av kolonistatene selve maktsenteret i utdanningssystemet. Det elevene skulle testes i på eksamen måtte lærerne undervise i. I Uganda var undervisningsspråket engelsk og eksamensformen av typen multiple-choice som betyr at et spørsmål er etterfulgt av ulike svaralternativ som en skal velge mellom. Da Cathrine skulle ta avsluttende eksamen i grunnskolen, var et av spørsmålene "Who discovered Murchinson Falls?" Svaralternativene a, b, c og d hadde forskjellige europeiske navn, mens svaralternativ e var "None of these". Cathrine krysset av for e) "None of these", siden historiene hun kjente fra sin familie gikk langt tilbake i tid, og hun visste at hennes forfedre hadde bodd ved fossen lenge før europeerne kom til Øst Afrika. Da hun fikk tilbake eksamenen, viste det seg av svaret hun hadde avgitt var feil. I følge skolen var det en europeer som oppdaget Murchinson Falls.¹ Historiefaget på skolen og Cathrines historieforståelse var altså svært ulike.

Denne fortellingen har mange aspekter. Den handler om hvilken type kunnskap som defineres som viktig historiekunnskap, den handler om hvem som definerer hvilket kunnskapsinnhold som det rette og den handler om en eksamensform som leder læring mot innøvd faktakunnskap uten krav til å kunne drøfte, resonnere eller bruke kunnskapen på noen som helst måte. Det som er relevant historiekunnskap i denne skolen er atskilt fra eleven, og den kunnskapen som eleven har om sin egen historie, blir ikke diskutert eller verdsatt. Skolens historieundervisning bidrar ikke til å plassere elevens liv i en større historisk sammenheng, heller ikke til å granske de forhåndskunnskapene eleven hadde om sin egen historie.

Selv om denne fortellingen setter historieundervisning på spissen, tror jeg at den kan illustrere noe mange historielærere i dag kan oppleve, nemlig at elevene sitter med en kunnskapsbase som læreren ikke klarer å forholde seg til. Både informasjonsflommen over internett og det fakta at flere og flere elver i norsk skole kommer fra en kultur og et land som læreren ikke kjenner, gjør at læreren i større grad enn tidligere må være årvåken for den kunnskapen eleven i utgangspunktet har om et emne. Både fordi denne kunnskapen kanskje ikke har vært utsatt for kritikk og gransking tidligere og kan være direkte feil og uheldig, men også fordi elevenes kunnskapsbidrag faktisk kan føre til at undervisningen blir bedre. Utfordringen er altså å utnytte og bygge videre på den kunnskapen eleven bringer med seg inn i skolen.

SKOLENS HOVEDAKTIVITET - LÆRING OG DEMOKRATI

Det er ikke et nytt fenomen at skolen er gjenstand for reformer. Både i Norge og i resten av verden har reformer drevet frem endringer i skolen, selv om det ofte blir stilt spørsmål ved om reformene har noen effekt og om den lokale driften av skolen egentlig berøres av statlige reformer og endrede læreplaner. Andre mener at reformene og læreplanendringene har effekt, men ikke i form av en enkel årsak-virkning forbindelse. Reformen blir til i sammenheng med andre bevegelser i samfunnet, og er med på å drive frem endringer i skolen.

Industrialiseringen på slutten av 1800-tallet har kanskje forårsaket en av de største bevegelsene innen utdanningsystemet. Det var i denne bevegelsen at John Dewey sitt arbeid ble til på slutten av 1800-tallet, og hans arbeider har vært sentrale i utdanningsdebatten siden den tid. Et hovedanliggende for utdanning er i følge Dewey

...to see to it that each individual gets an opportunity to escape from the limitations of the social group in which he was born, and to come into living contact with a broader environment...²

Sagt på en annen måte må individet, både gjennom kjennskap til ulike mennesker i skolen, men også gjennom fagkunnskapen, få innsikt i de handlingene som har blitt gjort i fortiden slik at det innser at det er en medborger i en stor sammenheng. Dermed

opphever hverdags erfaringene å være anliggende for øyeblikket og får et varig innhold. Det en ser og opplever til daglig er vevd inn i noe som er større. Denne bevisstheten er en forutsetning for demokratiet og Deweys argumentasjon har derfor aktualitet også i dag. For det er vel kanskje det, å forvalte demokratiet, som er en av skolens hovedoppgaver?

Diskusjonen om det nye historiefaget i Fortid nr 1/2006, har en del av de samme elementene i seg som utdanningsdiskusjonene hadde i USA for 100 år siden. Blant annet dreier diskusjonen seg om forholdet mellom historisk metodekunnskap og "realhistoriske" kunnskaper. Den handler også om historiefagets samfunnsmessige målsettinger som det å bidra til demokrati, toleranse og likestilling. Kjernen i diskusjonen, slik jeg ser det, er at når en flytter fokus fra det en anser som den faktiske historiekunnskapen til elevenes kunnskap om historie og til det å lære historie, så vil dette gjøre noe med måten vi arbeider med faget i skolen. Dersom målet er at elevene skal *lære* historie, og vi ser historie som et viktig identitetsfag og et fag som gir elevene anledning til å utvikle tanken, så er det *relasjonen* mellom faget og eleven som er det sentrale. Dette er også et av Dewey sine kjernepunkter.

Antidualismen handler akkurat om at det ikke er det som skjer i faget eller i eleven som er det viktigste, men det som skjer i relasjonen, altså den enheten som finnes mellom eleven og faget. Et fagfellesskap eksisterer også som et nett av relasjoner mellom fagfeller og fagstoff. Dette betyr også at den kunnskapen som utvikles i ulike miljø vil være ulik og kan ikke være gjenstand for streng eller forutbestemt standardisering av faginhold.

Dersom en forutsetter at det sentrale i historieundervisningen i skolen er relasjonen mellom eleven/elevne og fagstoffet betyr ikke det at all kunnskap som fremkommer i denne relasjonen er sann kunnskap. Det er her læreren har en viktig oppgave, nemlig å lære elevene å undersøke denne kunnskapen kritisk. Det vil si å sette informasjonen som fremkommer, enten det er i bøker, muntlige fortellinger, aviser eller internett, på prøve. Dewey var gjennom hele sitt forfatterskap opptatt av den vitenskapelige tenkemåten, og mente at mønsteret for den empiriske undersøkelsen var det mest generelle en kunne lære eleven. I historiefaget i dag ser vi dette igjen som fokus på teori og metodekunnskap. Mens dette av noen historikere blir sett på som en avansert aktivitet, oppfordret Dewey til å ha et lekent forhold til undersøkelsesmetoden.³ Når 1. amanuensis Hilde Sandvik uttaler seg på denne måten i Fortid nr. 1/2006,

Læreplanens store vektlegging av teori og metode står ikke i forhold til elevenes forhåndskunnskaper. Diskusjon av teori og metode krever relativt gode "realhistoriske" kunnskaper. Denne forutsetningen er ikke alltid til stede hos elevene

avsløres det at de "realhistoriske" kunnskapene blir ansett som det elementære mens den undersøkelsesmetoden blir ansett som det sekundære. En kan tenke seg at Dewey ville argumentert mot dette faglige standpunktet. Dersom man forstår mennesket som et historisk vesen som ved hjelp av språk og tanke bevisst setter

seg inn i en større sammenheng, blir det vanskelig å forstå at en elev ikke har realhistoriske kunnskaper. Om ikke annet har eleven kunnskaper om sitt eget liv, hva som skjedde i går og hva som skjer i dag. Det er faktisk nok til å foreta en historisk undersøkelse, selv om det er smått i forhold til de store historiske linjene en historiker ofte trekker.

HVORFOR BLIR LÆREPLANENE FORANDRET?

Fagplanene for historie i grunnskole og videregående skole har vært gjenstand for debatt den siste tiden i forbindelse med "kunnskapsløftet". Grunnene til at læreplaner blir revidert kan være mange. Det kan være at det sitter nye folk ved roret både i fagplankomiteer og i departementet, men det kan også hende at planene er et uttrykk for omgripende samfunnsendringer. Kanskje skal historiefaget skal utvikles og utøves i en sammenheng som er annerledes enn før? Dersom vi går ut ifra at de nye læreplanene er et uttrykk for samfunnsendringer er det betimelig å spørre hva som har endret seg siden sist? Hvilke samfunnsendringer er det historiefaget i skolen nå skal være i dialog med?

På 70- og 80-tallet begynte det å skje forandringer i det norske samfunnet som var mer dyptgripende enn vi den gang oppfattet. Det var spesielt på to ting som utløste disse forandringene. Datamaskinen ble allemannseie og innvandrere ble et synlig innslag i samfunnsbildet. Nå er informasjonstilgangen blitt nærmest grenseløs, kommunikasjonsmulighetene har en helt annen dimensjon en tidligere og vi kan få førstehåndskunnskap om hvordan folk lever i Afghanistan av naboen. I 1970 utgjorde innvandrere 1,5% av befolkningen i Norge. Ved inngangen til 2005 hadde dette tallet økt til 7,9%.⁴ Tall fra 2003 viser at det da var 40 000 minoritetsspråklige elever i norske grunnskoler og de fleste skoler i landet har elever fra lokalsamfunn der flere språk og kulturer er representert. Dette er vår tid og vår tids utfordringer.

Selv på 1990-tallet visste en ikke helt om dette, som vi kan kalle en del av globaliseringen, var bra eller ikke. Når læreplanen ble skrevet på 1990-tallet var det nok globaliseringens trussel som sto i sentrum, noe som førte til at en fokuserte sterkere på nasjonale verdier og religiøs og historisk forankring. Dette kan vi se blant annet i læreplanens generelle del, som eksplisitt uttrykker at

Den kristne tro utgjør en dyp strøm i vår historie – en arv som forener oss som folk på tvers av trosretninger. Den preger folkets livsnormer, forestillingsverden, språk og kunst. Den binder oss sammen med andre folkeslag i ukens rytme og årets høytider, men lever også i våre nasjonale særdrag: I begreper og bekjennelser i byggeskikk og i musikk, i omgangsformer og identitet.⁵

Av flere har denne reaksjonen blitt betegnet som et nasjonsbyggingsprosjekt.⁶ Og det kan se ut som om standardisering er dagens svar på samfunnsendringer som øker den kulturelle pluralismen.

FØRINGENE SOM GJELDER MINORITETS-ELEVERS SPRÅK OG KULTUR FORSVINNER

Når det gjelder den generelle utdanningspolitikken som omhandler minoritetsspråklige elever i norsk skole ser vi dette ekstra tydelig. I mønsterplanen fra 1987 var for eksempel morsmål for språklige minoriteter skilt ut som eget fagområde, på linje med andre skolefag, og intensjonen i faget var å også inkludere kulturorientering.⁷ I læreplanen fra 1997 som gjelder for grunnskolen er ikke plan for morsmålsundervisning inkludert. Den nye planen for morsmålsundervisning kom først i 2001, da som en plan som gjaldt de elevene som har begrensede norskerferdigheter og som trenger støtte inntil norskerferdighetene er gode nok til å følge vanlig undervisning.⁸ I den nye læreplanen er heller ikke plan for morsmålsundervisning inkludert. Planen er heller ikke å finne på utdanningsdirektoratets nettsider. I den generelle delen av Mønsterplanen for 1987 er språklige minoriteters språklige og kulturelle egenart løftet frem og diskutert. I den generelle delen av læreplanen som gjelder fra 1994, og som også skal gjelde i årene fremover, er ikke minoriteter et tema. Språklige minoriteter er kun nevnt i ett enkelt avsnitt med formaninger om å "formidle kunnskap om andre kulturer og utnytte de muligheter til berikelse som minoritetsgrupper og nordmenn med annen kulturell bakgrunn gir". Videre står det at "Viten om andre folk gir egne og andres verdier en sjanse til å prøves. Oppfostringen skal motvirke fordommer og diskriminering og fremme gjensidig respekt og toleranse mellom grupper med ulike levesett".⁹ Dette er fine ord, men gir egentlig ingen reelle holdepunkter for de vanskelige dilemmaene og avgjørelsene som en faglærer står overfor. Når vi ser utviklingen av denne politikken i sammenheng, ser vi at på 1980-tallet stod argumenter om kulturelt og språklig mangfold og morsmålsundervisning sentralt i planverk (M-87) og i den politiske debatten. Fra 1990-tallet og frem til i dag har debatten om kulturelt og språklig mangfold stilnet, mens det i økende grad har blitt satt fokus på at ressursene som brukes på minoritetsspråklige barn først og fremst må gå til å fremme kunnskaper i norsk språk og å bedre elvenes prestasjoner. Samtidig stiger antallet minoritetselever i klasserommene og lærerne står alene igjen med å løse utfordringene.

ØKENDE STANDARDISERING

I UTDANNINGSSYSTEMET

De siste årene har det blitt fokusert mer og mer på elevenes skoleprestasjoner. Det vil si, de målbare prestasjonene som måles ved hjelp av nasjonale og internasjonale tester og som definerer bestemte kompetanser som de viktigste for alle elever uansett bakgrunn og livsutfordringer. Grunnen til dette er blant annet en global standardiseringspolitikk, som ikke bare griper inn i grunnskole og videregående skole, men som Kvalitetsreformen i høyere utdanning også er et resultat av. Spørsmålet er om vi som samfunn, elevene og for eksempel historiefaget, er tjent med slik standardisering? For samtidig som de nye læreplanene viser at norsk skole har vært og kommer til å bli underlagt sterk styring når det gjelder valg av lærestoff og måter det skal undervises på¹⁰

så er spørsmål som omhandler minoritetsspråklige elevers språk og kulturelle ressurser blitt skjøvet nedover til lokalt nivå.¹¹ Dette er akkurat det samme som har skjedd i forbindelse med tidligere utdanningsreformer i England.¹² I iveren med å nasjonalisere og standardisere, forsvinner minoritetsproblematikken ut fra den nasjonale utdanningspolitikken.¹³ Nå er det hver enkelt kommune/fylke og skole selv som må ta stilling i spørsmål som tidligere ble utformet på den nasjonale politiske arenaen.

I praksis er det ofte læreren som får disse dilemmaene i fanget, uten å ha så mye som en prinsipiell debatt å støtte seg til. Spørsmål som man må ta stilling til kan helt konkret handle i hvilken grad bakgrunnen og egenarten til elevene skal være med på å styre hva som blir fokusert i undervisningen. Skal det ha betydning for historieundervisningen at en har to elever fra Irak i klasserommet? Skal en slippe til Cathrines kunnskap om forfedrenes liv ved Murchinson Falls? Dette handler om hvordan en som lærer skal forholde seg til at enkelte elever har kunnskaper og ressurser på områder som kanskje ligger utenfor det læreplanen beskriver. Elevenes relasjon til faget er et godt utgangspunkt for undervisningen. Dette trenger imidlertid ikke bare bety at man som lærer skal fokusere på enkeltelevers opplevelser, kulturelle bakgrunn og kompetanse. Å ta utgangspunkt i elevenes relasjon til faget kan også handle om å belyse og diskutere aktuelle, nåtidige hendelser som en ser kommer til å få historisk betydning. Det betyr at man kanskje bør støtte seg til føringer i læreplanen som oppfordrer til å smi mens jernet er varmt i stedet for å vente eller tenke at dette ligger utenfor vårt område.

JOHN DEWEY – UTSKJELT MEN GOD STØTTE

Når utdanningspolitikken gir få føringer som handler om minoritets elever i skolen, må en søke andre kilder å støtte seg til. Dewey kan fremstå som gammel og slitt i og med at hans perspektiv om "Learn to do by knowing and to know by doing", som ofte er feilsitert som "learning by doing", er trukket frem i veldig mange sammenhenger for tiden. De fleste historielærere som er utdannet i løpet av de siste årene har fått Dewey servert i en eller annen variant i løpet av det praktisk-pedagogiske studiet. Mange har også lagt merke til mer og mindre vellykkede angrep på Deweys utdanningsideologi, for eksempel i John Hustads bok *Skolen som forsvant*. Jeg tror allikevel at Deweys begrep om antidualisme, den vitenskapelige metode og demokrati, er gode å holde fast ved når fagdiskusjonene og de politiske strømmene ber om standardisering, mens læreren ser behov for å bygge elevenes relasjon til faget. Hovedaktiviteten i skolen er læring, men ikke læring i et hvilket som helst samfunn. Læring i og til et demokratisk samfunn krever at historisk kunnskap blir sett på som skapt av mennesker i en gitt kontekst. Derfor er bevissthet om fagets kunnskapsproduksjon en del av det som skal læres i faget.

NOTER

- ¹ Odora 1993, s. 2.
- ² Dewey 1916, s. 20.
- ³ Vaage 2000, s. 29.
- ⁴ Statistisk sentralbyrå 2005.
- ⁵ L97, generell del.
- ⁶ Trippestad 1999.
- ⁷ M-87.
- ⁸ Engen og Solstad 2004.
- ⁹ L97.
- ¹⁰ Trippestad 2003.
- ¹¹ Lepri 1997, Øzerk 1999, Phil 2002.
- ¹² Ball 1996.
- ¹³ Tolo og Lillejordet 2006.

LITTERATUR

- Ball, S. (1996). Analysing British reform policy in the 1990s. *Pedagogikk i ei reformtid. Foredrag på den 4 nasjonale fagkonferansen i pedagogikk*. P. Haug, Høgskolen i Volda.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and Education An Introduction to the Philosophy of Education*. New York, The free press.
- Engen, T. O. and K. J. Solstad, Eds. (2004). *En likeverdig skole for alle? Om enhet og mangfold i grunnskolen*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Lepri, H. A. J. (1997). Morsmålsundervisning og likestillingskamp - om politisering og avpolitisering av et minoritetsspørsmål. *SAMORA*: 18 -21.
- Odora, C. (1993). Education African girls in a Context of Patriarchy and Transformation - a theoretical and conceptual analysis. *Master's Degree Studies from the Institute of International education*, Stockholm University.
- Phil, J. (2002). "Konstruksjon av normalitet, avvik og etniske relasjoner i skole og samfunn - et tilbakeblikk." *Norsk tidsskrift for migrasjonsforskning*, 3(1): 25-38.
- Tolo, A. and S. Lillejord (2006). "Ledelse i en multikulturell skole." *Norsk pedagogisk tidsskrift*(2): 120-133.
- Trippestad, T. A. (1999). Som man reder ligger man. *Normalitet og identitetsmakt i Norge*. S. Meyer og T. Sirnes, Ad Notam Gyldendal.
- Trippestad, T. A. (2003). Misstillitens sosiologi - retorikk og reform i Hærnes' utdanningspolitikk. *Dannelsens forvandlinger*. R. O. K. L. L. Slagstad. Oslo, Pax Forlag.
- Vaage, S., Ed. (2000). *Utdanning og demokrati : barnet, skolen og den nye pedagogikken : John Dewey i utvalg* Oslo, Abstrakt forlag.
- Øzerk, K. (1999). *Opplæringsteori og læreplanforståelse*, Opplandske bokforlag.

EUGÈNE SUE OG ROMANEN SOM EN DRIV- KRAFT I HISTORIEN

I hvilken grad skal litteraturen anerkjennes når den allmenne historien skal skrives?

I lang tid har studiet av denne kunstgrenen mest lagt vekt på hva litteraturen spiller av ideologisk tankegods i sin egen tid. Altfor sjelden har man sett nærmere på den direkte innflytelsen romanen kan ha på historiske strukturer og prosesser og hvordan den ofte kan foregripe historiens gang.

MARIUS BJØRNSON HOFSTAD

Et av de mer konkrete uttrykk for litteraturen og forfatterens rolle i en slik sammenheng, er bøkene til franskmannen Eugène Sues. På 1840-tallet banet han vei for den tidlige realismen, og romanen som en kanal for meningsytring og kritikk, noe som igjen satte et kritisk lys på samfunnsutviklingen. Dette var starten for en retning som ville slå igjennom i Norden først tjue år senere, med Georg Brandes' berømte dogme "om å sette problemer under debatt". Fra å være et organ til forlystelse og tidsfordriv for den borgerlige klasse ville romanen i 1840-årene få et langt større nedslagsfelt, der den også ville danne utgangspunkt for folkeopplysning av mer radikal art. For Frankrikes del skyldtes mye av denne utviklingen i stor grad Eugène Sues forfatterskap. Men hvem var så Eugène Sue, hvorfor er han i dag glemt, og på hvilken måte grep hans forfatterskap inn i historien?

Joseph Marie Eugène Sue (1804-1859) ble født i Paris og var sønn av en respektert feltlege i Napoleons hær. Etter et kortvarig legestudie droppet han ut, og i 1823 skrev han seg inn i marinen. I flere år tjente han som skipslege på ulike skip og besøkte i denne

tiden av sitt liv både Amerika, Asia og Afrika. Etter at han hadde oppgitt militærlivet i 1829 slo Sue seg ned i Paris, der han livnærte seg som journalist, lege og forfatter. I de neste årene slo han seg fram som en suksessrik forfatter i den såkalte "Boulevardkretsen", med ulike historiske spenningsromaner. Boulevardkretsens litterære program hadde to hovedmotiver: for det første ønsket de å være leverandører til overklassens økende behov for underholdning og atspredelse. For det andre skulle de hadde de også en moralsk agenda, der samfunnet skulle presenteres for gode rollemodeller, vise heroiske handlinger, og utslag av mot og troskap. På samme tid rettet man en nådeløs kritikk mot de "lavere klassers skjørlevenhet". Grunntanken var her at ethvert menneske var ansvarlig for sitt eget liv og at ingen uten det enkelte individ, kunne holdes ansvarlig for den livssituasjon man befant seg i. Oppfordringen lå i at den fattige "bermen" måtte identifisere seg med den borgerlige moral. Her viste man som regel til et idealisert, sentimentalt bilde av den edle fordringsløse arbeider, som tok avstand fra radikale ideer som hadde begynt å gjøre seg gjeldende i samtiden. Denne retningen opererte med en klar distinksjon mellom "godt" og "ondt", og at alle mennesker hadde lik mulighet til å velge mellom disse to. Kort

sagt var den en sjanger som tok sikte på å opprettholde gjeldende holdninger og oppfatninger, og som ennå ikke tok høyde for det enkelte individ i dets miljø.¹ På 1830-tallet skilte ikke Sue seg mye fra denne kategorien forfattere og levde samtidig en svært overfladisk salongtilværelse som dandy og levemann. Hans sosiale engasjement lå fortsatt noe fram i tid.

På 1840-tallet kom det store vendepunktet i Sues forfatterskap. Dette kom etter at han hadde foretatt en større dokumentasjon av forholdene i de fattige delene av Paris. Hans undersøkelser avdekket de enorme lidelsene som rammet disse menneskene, og de viste en virkelighet langt mer bedrøvelig enn man tidligere hadde forestilt seg. Sues vandring gjennom fattigkvarterene ga han sterke inntrykk av død og sykdom hvor han enn kom, og han forstod også hvordan denne nøden drev menneskene her til å gjøre ting de ikke ville ha gjort under normale omstendigheter. Under de neste årene fant Sue fram til en voksende sympati for sosialistisk tankegods og ble etter hvert en radikal kraft i den franske presse. Kort etter tok han også del i kretsen rundt anarkisten Proudhon. I årene 1842-43 ble romanen *Les Mysteries de Paris* (På norsk: *Paris-mysterier*) trykket som føljetong i avisen *Journal des Débats*. Føljetongen ble ikke bare en overveldende økonomisk suksess for Sue, men førte også til en formidabel økning av leserkretsen hans. Den vanlige pariser fattet med dette også interesse for Sues forfatterskap. Selv om mange ikke kunne legge ut for det en avis kostet den gangen, fantes det rimeligere alternativer der man leide aviser for en halvtime av gangen og dermed kunne holde seg løpende oppdatert med nyheter og føljetonger. I denne romanen benyttet Sue seg av de observasjonene han hadde gjort i de seneste årene, og formidlet disse i en svært direkte og usminket form, der det makabre og avskyelige ble viktige komponenter i det dikteriske uttrykket. Dette var en form som skulle viderebringes og foredles av senere forfattere som Emil Zola (1840-1902) og Arthur Rimbaud (1854-1891), som skal ha blitt direkte influert av Sue.² *Paris-mysterier* var beretningen om en manns erkjennelse og oppvåkning til en ektere og sannere erkjennelse av verden. I boken legger den tyske prins Rudolph ut på en reise først gjennom slumkvarterene forkledd som en vanlig arbeider, og deretter, i kraft av sin tittel, gjennom overklassens overdådige salonger. Denne dannelsesreisen leder Rudolph fram til en innsikt der han til slutt må ta stilling til sitt eget liv, og hvordan han vil fortsette å leve dette.³ Boken bød med dette det borgerlige Paris på et glimt av en virkelighet som fortonet seg som en fremmed verden, men som bare lå kvartaler unna deres egne hjem. På samme tid rettet den en klar oppfordring til hvordan de skulle forholde seg til dette sviende faktum. Den underliggende tonen i handlingen antydte, på samme måte som den ironiske tittelen, at det var et fullkomment mysterium at slike forhold kunne forekomme i det industrielle Frankrike. Karl Marx som var bosatt i Paris mellom 1843-44, mente Sue fortsatt lå for nært opp til Boulevardenes romantiserte portrettering, men erkjente samtidig boken en viss politisk sprengkraft som kunne bidra til å skape økende bevissthet i de gjeldende klasser. Marx refererte da til

den enorme nedslagskraften den hadde hatt i de bredere masser.⁴ I 1843 kom det derfor til en regelrett avisrig i Paris om rettighetene til Sues neste store romanføljetong *Les Juif Errant* (På norsk: *Den evige jøde*), der *Les Constitutionnel* gikk av med seieren etter å ha tilbudt forfatteren hele 100 000 franc. De neste to år ble avisens opplag seksdoblet. I *Den evige jøde* var nok en gang handlingen lagt til Paris, mens den røde tråden var spunnet rundt legenden om "den vandrende jøde", som mot sin vilje måtte vandre over jorden, mens det i hans fotefar lå en sti av død og elendighet.⁵ I bokens handling, som er lagt til 1830-årene, vandrer han nådeløst gjennom Paris' gater og utløser en pest som rammer så vel høy som lav. Etter Sues intensjon skulle "jøden" her identifiseres med den hardt prøvede arbeiderklassen, hvis lidelseshistorie ville kuliminere i Paris gater der døden også ville omfavne de øvre klasser. I visjonære ordelag pekte Sues roman her framover mot de hendelser som ville inntreffe få år senere, under revolusjonen i 1848. Selv om boken hadde mange likhetstrekk med Alexander Dumas og røverromansjangeren, viste han en inngående kunnskap om hvordan menneskene på den andre siden levde sine liv, og hvilke utfordringer de møtte i sin hverdag. I *Den evige jøde* ble det også lagt fram en sterk kritikk av det han hevdet var kirkens utbytting av de fattige. Denne kritikken var særlig rettet mot Jesuiterordenen, der presten Rodin blir portrettert som djevelen i forkledning, "tingene er ikke alltid slik man tror, selv en moralens vokter kan være en kujon". Kirken og dens lære ble med dette betegnet som et apparat for makthaverne, et "Aandens Dvale", som trakk et slør over menneskenes forstand. På denne måten ville Sue slå ned på det han oppfattet som den dårlige samfunnsånd, eller "selvbedrageriets tyranni".⁶

I første omgang var Sues prosjekt å rette et kritisk søkelys på de sosiale virkningene av den framvoksende industrialismen og hvilke konsekvenser denne hadde hatt for vanlige folk. Rent sjangermessig skulle disse romanene bli forløpere for den kommende storhetstid innen fransk litteraturhistorie, der Honoré de Balzac og Victor Hugo ville bli husket som de fremste representantene.⁷ Mot disse ville Sue fort havne i skyggen og gå inn i glemselen som en triviallitterær undermåler. Nyere studier har imidlertid langt på vei trukket disse karakteristikkene i tvil. En rekke kultur- og litteraturhistorikere har i de siste årene betegnet Sue som en av sin samtids mest betydelige symbolister og hevdet at hans bøker dannet fundament for den senere realismen. Her har man særlig trukket fram hans betoning av hvordan det enkelte individ ble stilt ovenfor store eksistensielle problemstillinger i takt med de endrede strukturer i samfunnet. Sues symbolsk litterære anslag skal også ha skapt viktige retningslinjer for den senere surrealismen. Den viktigste tesen i forhold til Sues betydning har likevel blitt knyttet til en mer konkret historisk hendelse. Mot slutten av 1840 årene inspirerte de store salgssuksessene *Paris-Mysterier* og *Den evige jøde* den økende radikaliseringen fram mot det som kuliminerte i Paris-opprøret i 1848. På dette punkt er flere betydelige europeiske sosialhistorikere enige. Sues suksess med sine avisføljetonger skyldtes ikke bare det utvidede fokus på fattigfolks kår, men skapte også resonans gjennom

sitt sammenlignende perspektiv på klassenes ulike gevinst av det industrielle gjennombrudd. Etter at Louis Phillipe var blitt avsatt samme år, ble det opprettet en nasjonalforsamling som innførte frie valg og en liberal forfatning. I 1850 ble Eugène Sue valgt inn i denne forsamlingen og ble en aktiv kraft i det videre arbeidet. Han var blant de representantene som avviste Louis Napoleons krav om makt og som støttet det videre arbeidet for en lovgivende forsamling. Den senere Napoleon III klarte imidlertid å utnytte slektskapet til sin mer berømte onkel for å gripe makten. I 1851 etter sitt *Coup d'État*, startet han forfølgelsen av sine politiske motstandere, og Sue samt mange andre ble tvunget til å flykte landet. Han døde i eksil i 1857.⁸

Etter Sues tvungne eksil antok hans forfatterskap to diametralt ulike retninger. På den ene siden skapte det utgangspunkt for en motstand mot Napoleon IIIs styresett og den videre radikaliseringen. En av Sues sterkeste tilhengere, den revolusjonære Maurice Joly, skrev få år etter den radikale teksten *Dialog mellom Machiavelli og Montesquieu i Helvete*. Dette opuset presenterte en sterk kritikk av de reaksjonære bonapartistene, med en klar referanse til Sues fordømmelse av kirken og jesuittene. For denne kretsen ble Sue, de neste årene, en mønstergyldig forgrunnsfigur. På den annen side skulle hans fortellertekniske grep og tematisering spille en viktig rolle for den litterære utviklingen i Prøysen. *Den evige jøde* ble i 1868 benyttet som modell for den antisemittiske romanen *Biarritz* av Herman Goedsche. Her hadde Goedsche byttet ut jesuittenes rolle med jødene, og boken ble dermed et vrengebilde av Sues opprinnelige intensjon. Fra å ha vært en feiret radikal i Frankrike ble han i Tyskland modell for en ny antisemittisk litteratur. Denne benyttelsen av en radikal forfatter som inspirasjon kan ha vært et grep der man forsøkte å nøytralisere de liberale tendensene som ofte ble importert fra Frankrike. Selv om Sue i de etterfølgende årene fikk en sterk innvirkning på senere litteratur ble han likevel glemt av den bredere lesende befolkningen. Dette kan naturlig nok forklares med framdriften i den litterære utvikling i Europa, men det gir likevel ingen forklaring for den totale neglisjeringen av denne forfatterens rolle i sin samtid. De tidligere studiene av Sues forfatterskap har mest lagt vekt på de kommersielle elementene i bøkene og har dermed satt han i bås med den samtidige trivallitteraturen. Den italienske semiotikeren, forfatteren og kulturhistorikeren Umberto Eco, er blant de forskere som i nyere tid har forsøkt å redde Sue ut av denne rollen, og klarlagt både hans historiske og litterære rolle. I tillegg til å legge vekt på hvordan tidens ulike ideologiske strømninger ga seg utslag i litteraturen, har Eco også sett på den nære forbindelsen mellom retorikk og ideologi i Sues bøker, og hvordan disse satte dagsorden for den ideologiske utviklingen på 1840-årene. Her har han trukket et skille mellom en "åpen" og en "lukket" tekst. Mens f. eks Marx og Engels' *Det kommunistiske manifest* kunne karakteriseres som en åpen tekst, tilhørte *Paris-mysteriene* den siste kategorien. For Eco var det en interessant observasjon at Sue valgte en kommersiell litterær sjanger for å fremme et radikalt tankegodt. I rollen som en "lukket tekst" gir *Paris-mysterier* virkeligheten

sitt eget språk, der det på et vis var gitt hvilke reaksjoner dette ville lede hen mot. Selv om han fulgte det vanlige mønster for fiksjon og spenningsromaner, ble tingenes tilstand drøftet grundig mellom spenningskurvene. Den ideologiske styrken lå her i de følelsesmessige aspektene og mulighetene for identifisering. For Eco og senere kulturvitere var det nettopp denne formen som ga støtet til revolusjonen i 1848.⁹ På denne måten virket ikke litteraturen kun som et spill på sin samtid, men bidro også som en forløsende kraft for den historiske prosess.

// DYDEN FALLER GJERNE NÅR DEN BALANSERER PÅ DEN SMALE EGGEN AV NØD OG FATTIGDOM //

Eugène Sue 1845

NOTER

- ¹ Det er denne sjanger som skulle gå under navnet "melodrama".
- ² Verdens Litteraturhistorie. Bind V. Hans Hertel (red.) Gyldendal 1983.
- ³ Se Paris-Mysterier, I-IV. Svensk oversettelse. Bonniers forlag 1931.
- ⁴ Marx og Engels 1845. The role of the Family. Lawrence & Wichart Ltd. 1976.
- ⁵ Legenden forteller om Jerusalems skomaker, Ahasverus, som etter å ha nektet den lidende Kristus vann ved Golgata, ble dømt til å vandre jorden i all evighet, ikke som en formidler av fred og liv, men som en budbringer for Døden.
- ⁶ Se Den evige jøde, I-VI. Dansk oversettelse. Universalforlaget 1912.
- ⁷ Handlingen i Paris mysterier skal ha inspirert Victor Hugo til å gå i gang med Les Misérables, der Prins Rudolph også skal ha utgjort modell for Hugos helteskikkelse Jean Valjean.
- ⁸ Cappelens litteraturhistorie 1972.
- ⁹ Umberto Eco. The role of the reader. Exploration in the semiotics of the text. Indiana University press 1979.

LITTERATUR

- Cappelens Litteraturhistorie 1972.
Gyldendals Litteraturhistorie 1982.
Eco, Umberto: The role of the reader. Exploration in the semiotics of the texts. Indiana University press 1979.
Marx og Engels: The holy family (1845). Lawrence & Wikhart 1976.
Sue, Eugène: Parismysteriene I-IV. Bonniers forlag 1931.
Sue, Eugène: Den evige jøde I-VI. Universalforlaget 1912.

HVORDAN STAVER MAN APARTHEID? O-S-L-O.

En analyse av Oslo-prosessen i lys av Edward W. Saids utspill

Oslo-avtalen blir ofte fremstilt som et glimrende fredsprosjekt som gikk til grunne på grunn av en senere utvikling. Said derimot mente Oslo-avtalen var en kapitulasjon, og en avtale som legitimerte en allerede eksisterende apartheid-struktur. Var disse anklagene til Said berettiget? Var det en politisk skjevhet innbakt i selve Oslo-prosessen, både når det gjaldt hvordan den ble forhandlet fram og i resultatet?

 JØRGEN JENSEHAUGEN

Apartheid blir ofte brukt som politisk metafor for å beskrive den politiske situasjonen i Israel og de palestinske områdene.² Det sjokkerende med utspillet til den palestinsk-amerikanske intellektuelle Edward W. Said, var hans påstand om at ikke bare selve situasjonen hadde en struktur som kunne minne om apartheid, men at også selve fredsprosessen hadde en slik struktur. Reaksjonene mot ham var krasse. Flere kritikere sammenlignet ham med de palestinske terroristene, kalte ham antisemitt og satte likhetstrekk mellom hans Oslo-kritikk og fredshat.³ Kritikken mot Said kom som oftest fra Israel-vennlig amerikansk presse,⁴ men uttalelsen hans må også ha virket sårende i Norge. Uttalelsen rettet sterk kritikk mot det man så som Norges store heltedåd i verden. I ettertid ser man likevel at Said hadde rett, skremmende rett. Det sjokkerende var ikke at Said sa det han sa, men at nesten ingen andre så eller sa det.

I diskusjonen omkring hva som gikk galt i konflikten mellom Israel og palestinerne etter Oslo-avtalen, finnes det tre syn: ”critics who, like Edward Said, have consistently argued that Oslo was structurally doomed, and those who share the Palestinian leadership’s view that the process ran aground because Israel refused to abide by its commitments.”⁵ I tillegg vil mange kritikere hevde at Oslo-avtalen kollapset fordi PLO ikke gjennomførte sine løfter. Ut i fra dette ser man at Said på sett og vis representerer sin egen fløy i kritikken av Oslo. Hva var det Said reagerte på? Hadde man ikke oppnådd fred i Midtøsten? Lå ikke veien åpen for en palestinsk stat? Som vi skal se, svarer Said eksplisitt nei på de to siste spørsmålene. Han mente man hadde gjort de palestinske områdene både politisk og økonomisk avhengige av Israel.⁶ Var disse anklagene til Said berettiget? Var det en politisk skjevhet innbakt i selve Oslo-prosessen, både når det gjaldt hvordan den ble forhandlet fram og i resultatet? Problemet med å analysere dette direkte ut i fra kritikken til Said

er at hans kritikk i aller høyeste grad baserer seg på prinsipielle helhetsoppfatninger, og avtalens direkte konsekvenser. Jeg har derfor i all hovedsak brukt andre historikers analyse for å fremvise en sammenheng mellom Saida kritikk og den historiske empirien.

Før jeg forsøker å besvare spørsmålene omkring avtalens problemer vil jeg hente fram en slags syntese-teori fra den norske statsviteren Nils A. Butenschøn, som skriver:

På den ene siden var Oslo-avtalen et resultat av en ærlig drakamp mellom fiender ut fra en erkjennelse av faktisk styrke og svakhet og av gjensidig avhengighet. ... På den andre siden legger avtalen opp til en selvstyreordning som mest minner om en apartheid-struktur, dvs. en opptrekning av grenser og organisering av makt som sikrer israelsk hegemoni over den palestinske enheten ... faren er i dette tilfellet åpenbart til stede for at selvstyret stagnerer i sin overgangsfase og blir et element i et regionalt israelsk hegemoni.⁷

Butenschøn mener med andre ord, i likhet med Said, at avtalen i seg selv hadde en apartheid-lignende struktur. Men leser man videre i boken kommer det fram at han er mer optimistisk enn Said. Han mener Oslo-avtalen åpnet for innrømmelser fra Israels side som ville måtte føre til videre forhandlinger, og som et resultat av dette ville man kunnet fått en palestinsk stat.⁸ Også en annen israelsk-kritisk, akademisk tungvekt, Avi Shlaim, kom med et sammenlignbart framtidspositivt utspill: "Despite all its limitations and ambiguities, the Declaration of Principles on Interim Self-Governing Arrangements (DOP) for Palestinians in the Gaza Strip and Jericho marked the mother of all breakthroughs in the century old conflict."⁹ Begge disse utspillene viser at mange akademikers forhold til avtalen var langt fra svart-hvitt da den kom. Det var ikke slik at man enten var for den eller mot den, men at man kunne være kritisk positiv.

FORHANDLINGER UNDER ASYMMETRISKE FORHOLD

"What Palestinians have gotten is a series of municipal responsibilities in Bantustans controlled from the outside by Israel. What Israel has secured is official Palestinian consent to Israeli occupation."¹⁰ Slik kommenterer Said utfallet av Oslo-prosessen. Hvordan kunne dette skje? Jeg skal se nærmere på selve forhandlingene. Var de asymmetriske i utgangspunktet? Til hvilken grad ble dette utfallet påvirket av forhandlingene?

Helt siden 1979 hadde Yassir Arafat forsøkt å bruke Norge som tilrettelegger for fredsforhandlinger med Israel. Norge var en god Israel-venn, og Arafat mente det var nødvendig å bruke noen Israel stolte på.¹¹ Dette er det første premisset for Oslo-forhandlingene. Det andre var at PLO var blitt isolert, og politisk og økonomisk svekket på grunn av sin støtte til Saddam Hussein under Golfkrigen, og som et resultat av dette, en manglende økonomisk støtte fra de oljerike Golfstatene. Dette førte til at Arafat trengte en snarlig avtale med Israel for å opprettholde sin posisjon.¹² Hvis han ikke klarte dette, fryktet han at de okkuperte områdene ville bli dominert av de islamske gruppene som allerede var i ferd med å få en sterk stilling.¹³ Det tredje premisset var at Yitzhak Rabin hadde blitt valgt til israelsk

statsminister på en fredsplattform. Rabin hadde lovet å skape fred innen ni måneder. Dette hadde han ikke klart. De åpne, men PLO-ekskluderende, Washington- og Madrid-forhandlingene hadde låst seg. Israel trengte med andre ord å forandre forhandlingspremissene, ved å gå direkte til PLO.¹⁴

"The Israelis needed a stable, friendly Palestinian partner to govern the Occupied Territories, ... only Arafat could give them such a regime – the other options were much worse."¹⁵ Eller for å si det med Saida ord: "the genius ... was that Israel caught an isolated, bankrupt, and desperate PLO leader in a dilemma whose resolution could have been easily predicted."¹⁶

For å gå tilbake til de tre premissene for forhandlingene, ser vi at alle peker mot det samme; et asymmetrisk forhandlingsforhold. Både fra palestinsk og israelsk side framkommer det at Israel var den sterke parten. Palestinerne trengte en avtale og var dermed trengt opp i et hjørne. Samtidig så Israel at de kunne bruke PLOs svakheter for å kunne vinne det Rabin hadde lovet i valgkampen. På den andre siden gjorde Rabins valgløfte det nødvendig for ham å forhandle. Likevel er det viktig å fremheve at det at Israel gikk til PLO, kan ses på som et gjennombrudd, uavhengig av hva slags konsekvenser det fikk.

Forhandlingene startet beskjedent og i all hemmelighet i Sarpsborg. Fra palestinsk side hadde forhandlingene hele tiden høy prioritet. Arafat var hovedansvarlig, mens de administrative oppgavene tilfalt Abu Mazen. Til Oslo sendte PLO sin trofaste økonomisk ansvarlige Abu Ala.¹⁷ Israelerne på sin side, var mer forsiktige. De sendte to liberale akademikere, Hirschfeld og Pundak, mer for å undersøke om dette var et seriøst palestinsk utspill, med reelle forhandlingsmuligheter, enn for å påbegynne reelle forhandlinger.¹⁸ Det hele var ledet av de norske fredsarkitektene Terje Rød Larsen, Mona Juul og Jan Egeland. Deres rolle var å skape en god atmosfære - "the Oslo spirit."¹⁹

Det som skjedde i Sarpsborg er svært interessant. De palestinske politikerne hadde en svært åpen holdning og var villige til å strekke seg langt. Abu Ala tilbød til og med en "light-versjon" av Israels "Gaza plus" plan fra november 1992, som den gang ble forkastet av PLO.²⁰ Ideen til Abu Mazen om at litt land kunne være et utgangspunkt for en stat, hadde nemlig fått fotfeste hos Arafat.²¹ PLO var så forhandlingsvillige at Peres kommenterte: "The whole time I had doubts about whether they were pulling our leg, or whether it [was] possible to work with them."²² Det andre store som skjedde var at man kom fram til en "Declaration of Principles" (DoP). Det tydet på at den hemmelige kanalen var seriøs. Abu Ala truet etter hvert med å trekke seg fra forhandlingene med mindre de ble oppgradert. Etter norske samtaler med Israel ble dette ønsket innfridd i mai 1993, og forhandlingene ble "offisielle".²³ Peres' analyse av den hemmelige kanalen i Oslo/Sarpsborg var at den var seriøs og burde behandles deretter. Men like viktig: Han så at det som foregikk tydet på at "the PLO was in serious difficulties, both financial and political, and that the time therefore, was right for Israel to clinch a deal with the organization."²⁴ Her ser man tydelig at et av premissene fra israelsk

hold nettopp var palestinerne svakhet.

Oppgraderingen av forhandlingene skjedde hovedsaklig på norsk og israelsk side, og begge disse forandringene skulle vise seg å øke den eksisterende asymmetrien i forhandlingene. På norsk side fikk den nye utenriksministeren Johan Jørgen Holst en fremtredende rolle. Holst var ekstremt opptatt av å få til en løsning, men som jeg skal komme inn på, ble løsningen preget av den politiske asymmetrien mellom forhandlingspartene. På israelsk side ble de to liberale akademikerne, Hirschfeld og Pundak, etter hvert plassert på sidelinjen. Både statsminister Rabin og utenriksminister Peres fattet sterk interesse for forhandlingene og sendte Uri Savir, generaldirektøren for Israels utenriksdepartement. Forhandlingene ble dermed mer seriøse, men samtidig også vanskeligere for de palestinske delegatene.

Israel gikk nå med på å tilby Jeriko, i tillegg til Gaza, uten klart å definere hvor grensene for disse områdene skulle ligge.²⁵ De ga imidlertid klar beskjed om at Jerusalem var ute av bildet, samt at alle forhandlinger skulle foregå bilateralt, uten innblanding fra eksterne parter, ikke minst FN.²⁶ Når det gjaldt Jerusalem, kommenterte Peres: "If the Palestinians insisted on dealing with Jerusalem ... they would kill the whole negotiation."²⁷ Israel fikk det som de ville; Jerusalem ble ikke nevnt i den endelige avtalen. Hva angår denne forhandlingsteknikken kommenterte Said: "Israel has used the peace process as a way of gaining retrospective affirmation of earlier illegal actions, such as the annexation of Jerusalem."²⁸ Gjentatte FN-resolusjoner hadde understreket ulovligheten ved okkupasjonen.²⁹ Israel gjorde det her klart at forhandlinger bare kunne finne sted dersom dette ble glemt. Arafat gikk med andre ord ikke bare med på å tone ned sine egne krav, han undergravde også internasjonal rett.

Forhandlingene gikk overraskende greit. Det utviklet seg en god kjemi mellom Savir og Abu Ala.³⁰ Hvorfor gikk det da så galt? Som nevnt tidligere var palestinerne i en desperat situasjon. De hadde kommet fram til forhandlingslinjen: Litt land var et godt utgangspunkt. Med dette *in mente* kan vi lettere forstå hvorfor Abu Ala og PLO gikk med på forhandlinger hvor Israel gang på gang påpekte at det fantes såkalte "røde linjer," det vil si spørsmål som ikke kunne fravikes. Dette på tross av at de røde linjene til tider dreide seg om palestinerne viktigste ønsker. Noen eksempler på slike røde linjer følger: "Savir ... specifying that the settlements would remain in place."³¹ "Jerusalem should be outside the deal"³², "any form of extraterritorial passage between the West Bank and Gaza was out of the question"³³, "the Gressheim DoP did not explicitly commit Israel to negotiate on the settlements and on the fate of all the Palestinian refugees from 1948."³⁴ Gressheim DoP'en var det andre utkastet som framkom (3. juli 1993), og det var på flere punkter annerledes enn det som hadde framkommet i Sarpsborg. Det bar preg av den oppgraderte israelske forhandling sdelegasjonen, og vakte sterke reaksjoner fra palestinsk hold. Den

palestinske delegasjonen følte seg snytt, og mente at forhandlingene var tilbake til "scratch."³⁵ Dette skulle føre til en forhandlingskrise, kjent som "the First Halvorsbøle Crisis."³⁶ Navnene referer til de ulike stedene i Norge hvor partene oppholdt seg.

Det var flere eksempler på de såkalte røde linjene, men det var to andre faktorer som var minst like viktige i å framkalle krisen i forhandlingene. For det første var den tidvis aggressive militærjuristen Yoel Singer nå blitt en del av det israelske forhandlingslaget. Hans delaktighet "was a rude awakening for the other members of the Oslo Back Channel."³⁷ For det andre skiftet Norges rolle betraktelig fra å tilrettelegge forhandlingene, til mer eller mindre å aktivt delta i disse, hovedsaklig etter israelske ønsker.³⁸ Denne siste faktoren er ekstremt viktig for å kunne forstå asymmetrien i forhandlingene og hvorfor resultatet ble slik det ble.

Holst var, som jeg har nevnt tidligere, ekstremt opptatt av å få til en avtale. Han la ved flere anledninger press på palestinerne. Ved Halvorsbøle-forhandlingene la for eksempel PLO fram noen forslag som fikk Savir til å reagere på følgende måte: "We will not negotiate in such a way. You may convey that to the chairman immediately."³⁹ Holst reagerte med å ha en samtale med Arafat hvor han "stressed the danger of the talks collapsing under the weight of the Palestinians' new demands."⁴⁰ Dette lyktes han med, og Arafat trakk kravene sine.⁴¹ Dette er ikke direkte sjokkerende i og for seg, da et premiss for alle forhandlinger er at man kan moderere kravene sine. Det norske presset på palestinerne blir derimot av betydning hvis man sammenligner det med reaksjonen til Holst da Israel tidligere i forhandlingene satte opp de røde linjene nevnt ovenfor. Den norske Midtøsten-eksperten Hilde Henriksen Waage kommenterer denne mangelen på reaksjon slik:

The Norwegians could have argued against the Israeli demands, pointing out that Israel was backtracking on earlier agreements and concessions – just as they did at this later stage with Arafat and the PLO. ... However, Israel's demands were not seen in such a way. They were red lines' and "red lines" had to be understood or accepted. If not there would be no deal.⁴²

Israel fikk støtte fra Holst når de forandret tidligere posisjoner og stilte seg på bakbena, mens palestinerne ikke hadde denne friheten. Situasjonen ble ikke bedre av at Norge ikke hadde muligheten til å legge noe som helst press på Israel og av at forhandlingene var hemmelige, slik at et eventuelt internasjonalt press var utelukket. Den norske rollen må likevel utdypes sterkere. Waage mener at Norge ikke hadde noe valg. Enten måtte Holst føye seg etter Israels vilje, forstå at de var den sterke part, og legge press på PLO, eller så måtte man innse at forhandlingene ville ta slutt.⁴³ Norge hadde ingen maktmidler, og som Hassan Asfour så det, "They replaced power with friendship."⁴⁴ Rent teoretisk høres dette fint ut, og i den grad den norske rollen fortsatt var som i Sarpsborg, hvor man forsøkte å skape "the Oslo spirit", kunne situasjonen ha vært positiv. Problemet var at rollen som tilrettelegger ikke fikk fortsette. Holst deltok aktivt mellom og i forhandlingene, og vennskapet gjaldt først og fremst med Israel. På denne måten ble Holsts ønske om

resultater høyst problematisk.

Sett i lys av dette, er det lett å la seg overraske av at forhandlingene pågikk så lenge, og ikke minst at partene i det hele tatt kom fram til et forlik. Flere ganger så det direkte mørkt ut, og ved gjentatte anledninger truet den palestinske delegasjonen med å trekke seg. Jeg skal nå se nærmere på det punktet i forhandlingene hvor dette kom klarest fram, og hvor også makt-asymmetrien ble brukt som et redskap for å løse floken, med de komplikasjonene dette førte med seg.

ANERKJENNELSE AV PLO— EGENINTERESSE OG KAPITULASJON?

Israel framstilte seg selv som gavmilde under forhandlingene, og den israelske viseutenriksministeren og forhandlingsarkitekten Yossi Beilin kommenterte ”had it been up to Israel, only Gaza and not Jericho would have been included.”⁴⁵ Denne holdningen førte til at de israelske representantene havnet på kollisjonskurs med de palestinske delegatene. Abu Ala truet med å trekke seg både fra forhandlingene og fra den palestinske delegasjonen ved framtidige forhandlinger.⁴⁶ Som reaksjon på dette spilte Israel sitt trumf-kort: Anerkjennelse av PLO.⁴⁷ Dette hadde tidligere blitt foreslått internt i israelske politiske kretser, men man hadde konkludert med at anerkjennelsen skulle komme først som et utspill i det øyeblikk det kunne spilles ut som et taktisk trumf-kort. Nå var det øyeblikket kommet.⁴⁸ PLO trengte denne anerkjennelsen. Dette var et faktum Israel brukte for alt det var verdt. For det første ble det brukt for å redde en forhandlingsprosess som hadde nådd en *cul de sac*. Men samtidig ble det hele framstilt slik at PLO måtte gi flere innrømmelser overfor Israel enn Israel måtte gi overfor PLO. Det var en ”stick and carrot” anerkjennelse som bar med seg en større ”swap deal,” eller pakkøløsning, som PLO måtte akseptere fullt og helt, eller forkaste i sin helhet. Israel la fram åtte punkter som var ”non negotiable” samt en trussel om at dette var en ”all-or-nothing situation.”⁴⁹ - ”Israel demanded that the PLO adopt the Israeli-drafted text word for word.”⁵⁰

Hva innebar denne pakkøløsningen? Israel ville anerkjenne PLO som den offisielle representanten for det palestinske folk, mot at PLO skulle gå med på syv krav:

Recognition of Israel's right to exist in security and peace; acceptance of UN Security Council Resolutions 242 and 338; resolution of the conflict by peaceful means; resolution of the differences through negotiations; renunciation of terrorism; a halt to the intifada and a rescinding of the clauses of the Palestinian Charter that called for the destruction of Israel or otherwise contradicted the peace process.⁵¹

Mye av dette ser greit ut ved første øyekast, og flere av punktene er mer eller mindre selvsagte. Likevel er det en klar skjevhet her som krever en forklaring. Mouin Rabbani påpeker at grensene Israel skal ha, under klausulen ”right to exist in security and peace”, ikke er spesifiserte, og at ”Security Council Resolutions 242 and 338” ikke er definerte.⁵² Said er krass i sin kritikk av bruken av disse resolusjonene: ”The Oslo peace process began by trampling all over

those resolutions [242 og 338], practically consigning them to the rubbish bin.”⁵³ Said kommenterer videre, at med dette blir Israel den eneste staten i verden som har blitt akseptert av sine naboer som både ”legitimate and secure”, og han fortsetter: ”the formula is unprecedented.”⁵⁴ Problemet her er ikke at Israel skal ha rett til å eksistere i fred og sikkerhet, men at de skal ha rett til en slik eksistens uten at man definerer grensene for denne staten. En tredje faktor som er viktig å understreke, er at PLO forpliktet seg til å avbryte det folkelige opprøret kjent som *intifadaen*. Israel på sin side, gikk ikke med på å akseptere at de selv skulle avslutte sine angrep. PLO fremmet dette kravet, men da ble anerkjennelsesspørsmålet utsatt, og det endte med at dette punktet manglet i den endelige avtalen.⁵⁵ Uansett hvor skjev denne anerkjennelsen var, må man respektere at Israel hadde undergått en *volta face* i forholdet til PLO og palestinerne.⁵⁶ Man hadde brutt et tabu.⁵⁷

Også her kommer den norske rollen til syne. Holst fikk i oppgave å legge dette forslaget fram for palestinerne, noe han gjorde ved å gjøre det klart og tydelig at ansvaret for å få en løsning nå hvilte hos Abu Ala og PLO.⁵⁸ Norges rolle, ifølge Peres, var ”softening the position of Arafat [who was] terribly weak”⁵⁹ Dette var en posisjon de norske delegatene tydeligvis godtok - ”either the PLO accepted the Israeli offer or there would be no deal. The Norwegians accepted this as a premise and therefore pushed harder for Palestinian than for Israeli concessions.”⁶⁰

I forhandlingenes avslutningsprosess, i Stockholm (18. august 1993), kommer forhandlingenes asymmetri kanskje aller tydeligst fram. Her møttes Peres og Holst, og over telefon forhandlet de en avslutning av den lange prosessen med Arafat, som befant seg i Tunis. Holst kom på israelsk oppfordring, og det var ingen tilsvarende norsk representant i Tunis.⁶¹ Palestinerne ble dermed konfrontert med en *fait accompli*.⁶² Arafat kunne dårlig engelsk og hadde ingen internasjonal juridisk erfaring.⁶³ Resultatet ble det vi i dag kjenner som Oslo-avtalen, og som Said påpeker, var denne et resultat av den ovennevnte manglende ekspertisen hos PLO: ”You can't improve a bad situation that is largely due to the technical incompetence of the PLO, which negotiated in English, a language that neither Arafat nor his emissary in Oslo knows, with no legal adviser.”⁶⁴

Resultatet taler for seg selv når vi ser på avtalens innhold. I Gaza og Jeriko skulle palestinerne gradvis få ta over etter israelerne. Den sivile administrasjonen skulle tilfalle palestinerne, da spesielt på de fem feltene utdanning og kultur, helse, sosiale velferdsordninger, direkte skatt og turisme.⁶⁵ Militært gikk Israel med på å trekke seg tilbake (*withdrawal*), men ikke å forsvinne (*dissolve*). Samtidig holdt Israel på retten til å vende tilbake hvis det skulle være nødvendig.⁶⁶ Dette var noe selv den Israel-vennlige amerikanske journalisten Thomas Friedman kom til å reagere på.⁶⁷ Israel skulle også beholde retten til å kontrollere ekstern sikkerhet, det vil si grensene, samt kontrollen over veiene, vannressursene, bosetningene, osv.⁶⁸ Det skulle bli holdt valg i de palestinske områdene med det mål å oppnå

legitime krav på rettighetene til den palestinske befolkning, uten at det ble spesifisert hva disse rettighetene gjaldt.⁶⁹ Utover dette satte Oslo-avtalen opp en rekke tidsfrister som skulle overholdes, herunder videre forhandlinger. Alt dette forutsatte at det ikke ble begått brudd mot det som var avtalt. Dette forholdet til de videre forhandlinger bringer oss tilbake til spørsmålet om hvorfor det ikke ble fred. Skyldtes det Oslo-avtalens asymmetriske grunnprinsipp, eller var det partenes mangel på oppfølging som førte til at det gikk som det gikk? Selv konkluderer Rabbani, etter å ha sammenlignet de to anerkjennelsesbrevene, med at "the imbalance of power inherent in Oslo determined its distorted outcome."⁷⁰

Men hva da med kommentarene til Shlaim og Butenschön? Selv om det kommer tydelig fram at forhandlingene foregikk på ugunstige premisser for palestinerne, og at resultatet *per se* var langt fra perfekt; "Despite all its limitations and ambiguities"⁷¹ hos Shlaim, og "minner om en apartheid-struktur"⁷² hos Butenschön, uttrykker likevel begge disse en optimisme i sitt syn; "the mother of all breakthroughs"⁷³ hos Shlaim, og "Israel anerkjenner nå utvilsomt palestinerne som nasjon"⁷⁴ hos Butenschön. Er deres analyser med dette diskreditert? Både ja og nei. På den ene siden er det ikke mulig å si med sikkerhet hva videre forhandlinger kunne ført med seg, og om fremtidige avtaler med fordel kunne bygget videre på det som ble skapt i Oslo. På den annen side ser vi nå at forhandlingene har stagnert, slik nettopp Butenschön advarte mot.⁷⁵ Også Shlaim har i ettertid kommentert sitt eget utspill i forhold til Saids: "How wrong I was in my euphoria [...] Edward was right, and I was wrong."⁷⁶ Og det er kanskje uttrykket *euphoria* hos Shlaim som best forklarer hvorfor Oslo-avtalen i sin tid ble så godt mottatt.

KONKLUSJON

En analyse av Oslo-prosessen og resultatet, Oslo-avtalen, peker i den retning at Saids kritikk var berettiget. Oslo-prosessen og -avtalen kan begge sies å bygge opp om en struktur som kan minne om apartheid, da de sementerte og legitimerte en etnisk-kulturelt basert asymmetrisk situasjon. Midtøsten-ekspert ved Universitetet i Toronto, Mark Marshall, kommenterer: "The most dangerous thing about the Oslo Accord is that, while it does nothing to alter the reality of Zionist apartheid, it is likely by virtue of the PLO's stamp of approval to legitimise it in the eyes even of Westerners who genuinely oppose racism."⁷⁷ Det jeg finner interessant her er at få av kritikerne nevner Norges rolle, samtidig som det i pro-Oslosirkler florerer med lovprisninger av den norske meglerrollen.⁷⁸ Det er ikke desto mindre viktig å se nærmere på hvilken rolle Norge spilte. Spesielt må man granske Johan Jørgen Holsts betydning, ettersom han gang på gang etterkom Israels ønsker og presset PLO til å gå med på forandringer i forhandlingene. Men det er like viktig å se på hva det var som fikk Said til å kalle avtalen apartheid uten at han gikk inn på selve forhandlingene, selv om han senere i et intervju uttrykte det følgende: "Norges rolle har vært svært manipulerende, og i stedet for å stå på ofrenes side, så valgte de den sterke part og

herjet med de svake. Det er en fryktelig rolle å ha spilt, og noe jeg ikke kan tilgi."⁷⁹ Hos ham er det likevel hovedsaklig en rekke andre faktorer som gjør at han ender opp med sin konklusjon. For det første, påpeker han, oppnådde Israel alle sine taktiske og strategiske mål, mens palestinerne måtte gi opp alle sine.⁸⁰ For det andre gikk PLO, gjennom å gi opp kampen for et helt Palestina i bytte mot å få delvis kontroll over den sivile administrasjonen i noen få områder, fra å være en "national liberation movement" til å bli en "small-town government."⁸¹ Han fortsetter med å påpeke at alle de viktige sakene ble enten ignorert, som i tilfellet vannressurser, eller utsatt som i tilfellene landområder, bosettinger og Jerusalem.⁸² Videre ble palestinerne, etter forhandlingene, mer økonomisk avhengig av israelerne, og all utviklingshjelp måtte nå gis med israelsk godkjenning.⁸³ Konklusjonen han trekker ut av dette er at de okkuperte områdene ble redusert til bantustans, og at Arafat ble en palestinsk Buthulezi, det vil si en folkelig forræder i bytte mot personlig makt. Også denne metaforen er hentet fra Sør-Afrika.⁸⁴

Bakgrunnen for avtalens resultater, som vi har sett, er de samme som premisene for at det skulle bli en avtale i det hele tatt. Arafat og PLO var svake under forhandlingene, både politisk og økonomisk. Deres rolle i Midtøsten var svekket, og de trengte en avtale som kunne gi dem en plass på det politiske kartet. Rabin hadde gått til valg på en fredsplattform, men hadde, i motsetning til palestinerne, tiden på sin side. Den israelske stat var langt mer tjent med *status quo* enn det palestinerne var, og den hadde makten, økonomien og ekspertisen på sin side. Gitt en slik situasjon kunne ikke den norske delegasjonen gjøre annet enn å legge press på palestinerne, da alt press mot Israel ville ført til en avslutning av forhandlingene. Resultatet var som vi har sett, nærmest gitt i utgangspunktet, og som en ledende jødisk-amerikansk talsmann uttrykte det: "Israel got a fantastic deal, so why criticize it?"⁸⁵

NOTER

¹ Tittelen på artikkelen er hentet fra en artikkel Edward W. Said skrev med overskriften: "Hvordan staver man Apartheid? O-S-L-O". I dette tilfellet har jeg hentet det fra Strøknes, Morten: "Riktig mann på feil sted", publisert i Morgenbladet 3. oktober 2003

² Se f. eks. Tveit, Odd Karsten: "Krig og Diplomati" Aschehoug, Oslo 2005, s.201, Said, Edward W.: "From Oslo to Iraq and the Road Map" Vintage Books New York 2004, s. 50, 93 m.m. og Shalim, Avi: "The Iron Wall: Israel and the Arab World" W. W. Norton and co. Inc. New York 2001, s.493

³ Eriksen, Thomas Hylland: "Edward Wadie Said in memoriam" i Morgenbladet 10. -16. juni 2005 og Strøknes 2003

⁴ Eriksen 2005

⁵ Rabbani, Mouin: "Rocks and Rockets: Oslo's Inevitable Conclusion" i Journal of Palestine Studies, Vol. 30, No. 3 (Spring 2001), s. 71

⁶ Said 1996, s. 13

⁷ Butenschön, Nils A.: "Oslo-avtalen – fred på Israels premisser?" Gyldendal, Oslo 1994, s. 9

⁸ Butenschön 1994, s. 28 og s. 40

⁹ Shlaim, Avi: "The Oslo Accord" i Journal of Palestine Studies, Vol. 23, No. 3 (Spring 1994), s. 24

¹⁰ Said, Edward W.: "The End of the Peace Process" Vintage Books, New York 2001, s. 14

¹¹ Waage, Hilde Henriksen: "Peacemaking Is a Risky Business" PRIO Report 1/2004, Oslo 2004, s. 37

- ¹² Tveit 2005, s. 406-407 og Waage, Hilde Henriksen: "Norway's Role in the Middle East Peace Talks: Between a Strong State and a weak belligerent" i *Journal of Palestine Studies*, Vol. 34, No. 4 (Summer 2005), s. 8
- ¹³ Waage 2004, s. 25, 57 og 69
- ¹⁴ Waage 2004, s. 29 og 89
- ¹⁵ Waage 2004, s. 25
- ¹⁶ Said 1996, s. 120
- ¹⁷ Waage 2004, s. 60
- ¹⁸ Waage 2004, s. 59
- ¹⁹ Waage 2004, s. 62-64
- ²⁰ Waage 2004, s. 68
- ²¹ Waage 2004, s. 86
- ²² Waage 2004, s. 70
- ²³ Quandt 2005, s. 327
- ²⁴ Waage 2004, s. 85
- ²⁵ Waage (Summer 2005), s. 8 og Quandt, William B.: "Peace Process – American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict Since 1967" Brookings Institution Press Washington D.C. 2005, s.330
- ²⁶ Waage 2004, s. 92
- ²⁷ Sitert hos Waage 2004, s. 92
- ²⁸ Said 1996, s. 64
- ²⁹ Neff, Donald: "Fallen Pillars: U.S. Policy towards Palestine and Israel since 1945" Institute for Palestine Studies. Washington D.C. 2002, s. 135, 139, 141 m.m.
- ³⁰ Waage 2004, s. 94
- ³¹ Waage 2004, s. 94
- ³² Waage 2004, s. 96
- ³³ Waage 2004, s. 116
- ³⁴ Waage 2004, s. 103
- ³⁵ Waage 2004, s. 101
- ³⁶ Waage 2004, s. 101-105
- ³⁷ Waage 2004, s. 97
- ³⁸ Waage 2004, s. 232-233
- ³⁹ Sitert i Waage 2004, s. 104
- ⁴⁰ Waage 2004, s. 113
- ⁴¹ Waage 2004, s. 113
- ⁴² Waage 2004, s. 118-119
- ⁴³ Waage 2004, s. 119
- ⁴⁴ Sitert hos Waage 2004, s. 119
- ⁴⁵ Sitert hos Waage 2004, s. 122
- ⁴⁶ Waage 2004, s. 123
- ⁴⁷ Waage 2004, s. 123-124
- ⁴⁸ Waage 2004, s. 97
- ⁴⁹ Waage 2004, s. 124
- ⁵⁰ Waage 2004, s. 235
- ⁵¹ Waage 2004, s. 124
- ⁵² Rabbani (Spring 2001), s. 74
- ⁵³ Said 2004, s. 10
- ⁵⁴ Said 1996, s. xxv
- ⁵⁵ Waage 2004, s. 132
- ⁵⁶ For eksempler på Israels tidligere standpunkt, se Tveit 2005, s. 39, 49, 201 m.m. Se også Shlaim 2001, s. 311
- ⁵⁷ Shlaim 2001, s. 520 og Quandt 2005, s. 329
- ⁵⁸ Waage 2004, s. 126
- ⁵⁹ Waage 2004, s. 127
- ⁶⁰ Waage 2004, s. 127
- ⁶¹ Waage 2004, s. 133-134
- ⁶² Waage 2004, s. 134
- ⁶³ Waage 2004, s. 134
- ⁶⁴ Said 1996, s. 16
- ⁶⁵ Waage 2004, s. 136
- ⁶⁶ Waage 2004, s. 136-137
- ⁶⁷ Said 2004, s. 7
- ⁶⁸ Waage 2004, s. 137
- ⁶⁹ Waage 2004, s. 136
- ⁷⁰ Rabbani (Spring 2001), s. 74
- ⁷¹ Shlaim (Spring 1994), s. 24
- ⁷² Butenschön 1994, s. 9
- ⁷³ Shlaim (Spring 1994), s. 24
- ⁷⁴ Butenschön 1994, s. 28
- ⁷⁵ Butenschön 1994, s. 9
- ⁷⁶ Shlaim, Avi - forelesning på UiO, 26.10.2005: "The Oslo peace process – anatomy of failure"
- ⁷⁷ Marshall, Mark: "Rethinking the Palestine Question: The Apartheid Paradigm" i *Journal of Palestine Studies*, Vol. 25, No. 1 (Autumn, 1995), s. 20
- ⁷⁸ Waage 2004, s. 246
- ⁷⁹ Sitert i Strøknes 2003
- ⁸⁰ Said 1996, s. 122
- ⁸¹ Said 1996, s. 4
- ⁸² Said 1996, s. 10

⁸³ Said 1996, s. 12-13

⁸⁴ Said 1996, s. 121

⁸⁵ Sitert i Said 1996, s. 60

LITTERATUR

- Butenschön, Nils A.: Oslo-avtalen – fred på Israels premisser? Gyldendal, Oslo 1994
- Eriksen, Thomas Hylland: "Edward Wadie Said in memoriam" i *Morgenbladet* 10. –16. juni 2005
- Mandela, Nelson: Long Walk to Freedom Volume 2 1962-1994, Abacus, London 2004
- Marshall, Mark: "Rethinking the Palestine Question: The Apartheid Paradigm" i *Journal of Palestine Studies*, Vol. 25, No. 1 (Autumn, 1995)
- Mouin, Rabbani: "Rocks and Rockets: Oslo's Inevitable Conclusion" i *Journal of Palestine Studies*, Vol. 30, No. 3 (Spring 2001)
- Neff, Donald: "Fallen Pillars: U.S. Policy towards Palestine and Israel since 1945" Institute for Palestine Studies. Washington D.C. 2002
- Quandt, William B.: "Peace Process – American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict Since 1967" Brookings Institution Press Washington D.C. 2005
- Said, Edward W.: "Peace and its Discontents" Vintage Books, New York 1996
- Said, Edward W.: "The End of the Peace Process" Vintage Books, New York 2001
- Said, Edward W.: "From Oslo to Iraq and the Road Map" Vintage Books New York 2004
- Shlaim, Avi - forelesning på UiO, 26/10/2005: "The Oslo peace process – anatomy of failure"
- Shlaim, Avi: "The Oslo Accord" i *Journal of Palestine Studies*, Vol. 23, No. 3 (Spring 1994)
- Shalim, Avi: "The Iron Wall: Israel and the Arab World" W. W. Norton and co. Inc. New York 2001
- Strøknes, Morten: "Riktig mann på feil sted" i *Morgenbladet* 3. oktober 2003
- Tveit, Odd Karsten: "Krig og Diplomati" Aschehoug, Oslo 2005
- Waage, Hilde Henriksen: "Peacemaking Is a Risky Business" PRIO Report 1/2004, Oslo 2004
- Waage, Hilde Henriksen: "Norway's Role in the Middle East Peace Talks: Between a Strong State and a weak belligerent" i *Journal of Palestine Studies*, Vol. 34, No. 4 (Summer 2005)

IDENTITET OG ERINDRINGSPOLITIKK

- en analyse av Fridtjof den frøkne som historisk monument

I 1913 ble det reist en gigantstatue av vikinghelten Fridtjof den frøkne på Vangsnes i Sognefjorden. Monumentet var en gave til det norske folk fra den tyske keiser Wilhelm II som var dypt fascinert av nordisk kultur og historie og som hadde tilbragt mye tid langs norskekysten. Historien om Fridtjof-statuen kan si noe om et større kompleks. Hvilke funksjoner hadde monumentet? Hva var formålet med å reise statuen, og hvordan ble den mottatt blant nordmenn?

 MARI SEILSKJÆR

HISTORIE OG MYTE

Fortidsforestillinger er mer enn objektive gjengivelser av faktiske begivenheter. Opplevelsen av fortida er i denne sammenheng viktigere enn det historisk korrekte. Begrepet 'myte' kan brukes som fellesbetegnelse på beretninger om fortida som ikke lever opp til vitenskapelige standarder. Ifølge nederlenderen Pieter Geyl er myter "fortiden anrettet uten hemmende skrupler, slik at den står i samsvar med sine tilhengers fordommer og meninger, deres nasjonale eller religiøse lojalitetsfølelse eller intoleranse, deres partiinteresser". Historie er derimot "fortiden presentert slik den virkelig er".¹ Myten i denne betydningen har historikeren som sin verste fiende, og mange setter et skille mellom profesjonell og ikke profesjonell bruk av historie. 'Kollektiv erindring' er et begrep med lignende meningsinnhold. Det ble tatt i bruk av den franske sosiologen Maurice Halbwachs. Han betrakter historie og erindring som distinkte kategorier. Erindringen er følelsesbetont og mytisk og tar kun til seg de elementene som styrker den, mens historie er analyse, en intellektuell operasjon som søker nøktern gjengivelse.² Nasjonen er den typiske arenaen hvor kollektiv erindring produseres. Fridtjof-statuen er en hyllest til det norske og en gave til den norske nasjonen, men den kommer utenfra og framhever forbindelsene til en annen nasjon – den tyske. Det er en dobbelthet i monumentet, og analysen må derfor se ut over de

nasjonale rammene. Det kan være fruktbart å se oppføringa i lys av europeisk storpolitikk i perioden.

HISTORIA OM MONUMENTET

I årene før 1. verdenskrig var tyskere generelt, og keiser Wilhelm II i særdeleshet, begeistra for Norge. Det nordlige representerte alt som var friskt, sunt og vitalt, og fikk en sentral plass i den tyske nasjonale identiteten. Siden 1889 hadde Wilhelm nesten hvert år tilbrakt flere uker langs norskekysten om bord i keiserskipet, hvor de mytiske forestillingene om den urgermanske fortida ga grobunn for en til tider verdensfern atmosfære. Det var blant annet flere i reisefølget som kvæda for hverandre i sommerkvelden. Keiserens beste venn, fyrst Eulenburg, "[...]dikta sjølv inspirert av norrøne skaldekvad, og han elska å stå på dekk i lyse sommarnetter, med hav og storslagen natur rundt, og lesa sine egne vikingdikt til keisaren."³ Fridtjof-statuen markerer slutten og høydepunktet på Wilhelms norgesreiser og begeistring for det nordlige. Det var keiseren selv som under besøk i Balestrand sommeren 1910 kom på ideen om å reise en statue av Fridtjof, som tegn på sin grenseløse takknemlighet over norsk gjestfrihet. Fridtjof den frøkne, dvs den

modige, er helten i en middelaldersk saga som ble gjendikta i 1823 av svensken Esaias Tegnér. Sagaen forteller om helten som ikke var av kongsætt, men som på grunn av sine heltedåder likevel fikk kongsdattera Ingebjørg og kongeriket etter kong Bele. Historia var lite kjent i Norge, men Tegnér's versjon var populær i Sverige og Tyskland, og var blant Wilhelms favorittlitteratur. Monumentet er plassert på det en mente var Fridtjofs opprinnelsessted, Vangsnes i Sognefjorden. For å komplettere fortellinga oppførte keiseren også en mye mindre statue av kong Bele tvers over fjorden, i Balestrand. Fridtjof-statuen ble støpt i deler i Tyskland, prøveoppsatt i Berlin, og frakta i biter med båt til Vangsnes. Både den tyske og norske monarken og flere tusen tilhørere var til stede under avdukinga den 31. juli 1913. Seremonien var en nasjonal begivenhet som fikk fyldig omtale også i riksaviser.

MONUMENTETS UTFORMING

Monumentet ble utforma av kunstprofessor Max Unger, men i dette tilfellet var oppdragsgiveren, keiser Wilhelm, en mer sentral opphavsmann enn kunstneren selv. Unger var keiserens offisielle billedhogger og hans arbeid kan ses som en fullbyrdelse av Wilhelms intensjoner. Han hadde til og med tegna skisser som hang i kunstnerens atelier.⁴ Den mer enn 12 m høye statuen er støpt i bronse og veier mer enn 14 tonn. Den er plassert på en like høy sokkel, en enorm haug av naturstein. Monumentet er massivt og ruver i landskapet på Vangsnes. Fridtjof skulle synes og skape oppmerksomhet, og det skulle ikke være tvil om monumentets opphav: Høyt oppe på sokkelen er *Fridtjov* inngravert med bokstaver i runestil, og lengre ned, nærmere publikum, står et skilt med innskriften "*Den Norwegern Kaiser Wilhelm II 1913*". Fridtjof står i rak positur og skuer utover fjorden, med ei hånd i sida og den andre hvilende på sverdet som peker mot bakken. Statuen er en hybrid hva angår stil, og er influert av neo-klassiske framstillinger av det heroiske. Den stivnede posituren *kontrapostos*, den lette knekken i hofta, er et klassisk trekk. Fridtjofs forfinede ansiktstrekk lever opp til de klassiske idealer, og med sine svulmende muskler og idealiserte kropp ligner han en romersk kriger. Barten og det lange håret, hjelmen, vikingklærne og rune bokstavene er imidlertid elementer som refererer til norrøn tid og dermed bryter med et klassisk formspråk. Statuen er en romantisk representasjon av en modig og årvåken vikinghelt. Aftenposten kalte den "en personifikasjon af fælles germansk aand og kraft."⁵ Statuens plassering forsterker dens romantiske preg. De ikke-urbane omgivelsene understreker forbindelsene til naturen og evigheten. Morgenbladets reporter Severin Lieblein besøkte kunstnerens atelier og skreiv en begeistra artikkel om statuen. "Den harmonisk byggede Skikkelse gir Indtryk av rolig Kraft. Han staar der som et Sindbillede av den modne Manddom. [...] Og er det i Grunden ikke slik, vi drømte os Frithjof?"⁶ Andre var kritiske til statuens utforming. Ifølge en kritikk trykket i Sogningen har statuen ingen personlighet og primitiv kraft, og "om gammelnordisk Følelse og personlig Holdning har Professor Unger kun et meget ufullkomment Begrep."⁷ Klesdrakten kritiseres fra flere

hold for ikke å være autentisk vikinghabitt, men mer lik kostyme til en teaterfigur, så pyntelig at den kunne vært tatt fra et motemagasin. Monumentet harmonerer med keiserens kunstforståelse: Kunst skulle ha en sunn og oppbyggelig karakter og stimulere folks nasjonalfølelse. Effekten var viktigere enn det historisk korrekte. Utformingene hang også sammen med hvordan statuen skulle forme betrakterens historieoppfatning

MONUMENTER OG MENINGSPRODUKSJON

Identitet er gjerne knytta til opprinnelse. Erindring svarer på eksistensielle spørsmål om hvem vi er og hvor vi kommer fra, og er derfor en viktig kilde både til den personlige identiteten, og til en bredere kollektiv identitet. Monumenter er redskap til å styrke ei forestilling av fortida og kan dermed forme den kollektive erindringa. De knytter individer sammen gjennom ideen om ei felles fortid og skaper tilhørighet til et fellesskap. Monumenter betoner kontinuiteten i historia og setter menneskene i forbindelse med fortida. Dette fremmer en følelse av trygghet – fortidsforestillinger har en sterk emosjonell kraft. I tillegg til tidsaspektet kan identitet ses i sammenheng med steder. Fellesskap kan være knytta til et geografisk sted, eller til det Pierre Nora kaller *lieux de mémoire*, erindringssteder, som har som funksjon å skape eller opprettholde kollektiv erindring.⁸ Disse kan være fysisk-materielle eller mentale steder, som i tillegg rommer en symbolsk dimensjon – og Nora kaller dem derfor "*dobbelsteder*". Den tyske historiedidaktikeren Jörn Rüsen snakker om steder som "narrative forkortelser [som tjener] den hurtige forståelse omkring et udsagns historiske forudsætninger, baggrunde, årsaker og implikasjoner. De er historier, som er indlejret i sproget, historie, der ikke bliver fortalt, men som allerede fortalte bliver anvendt til påberåbelse og kommunikasjon."⁹ Fridtjof kan ses som en narrativ forkortelse, et referansepunkt i den norske kollektive erindringa. Den minner oss om vår forbindelse til vikingforfedre hvis egenskaper har prega det norske folk. Keiserens sa i talen ved avdukinga at monumentet skulle være en påminnelse om at alle germanske stammer hører sammen. Fridtjof tegner ei linje bakover til et felles opphav og staker ut en forbindelse med fortida. Statuen er del av en større fortelling med sterk symbolkraft, og gir nærmest en støtvirkning idet den minner oss på de store fortellingene om oss selv. Den lille historia forenes med den store.

FRIDTJOF OG MENTALITET

Monumenter er interessante som historiske kilder fordi de representerer en selektiv utvalgelse av hva som skal huskes, de trekker fram personer, handlinger eller ideer som står som forbilledlig eksempel og ideal. Hva som ble ansett å være så viktig at det skulle reises varig påminnelse om sier oss noe om et samfunns mentalitet og verdier, om tidsånden. Historikeren Thomas Nipperdey kaller minnesmerker og nasjonalmonumenter uttrykk for en aktiv "*nasjonal vilje*".¹⁰ Monumenter kan påvirke en tidsalders kollektive selvforståelse. Dette viser at et samfunns selvbylde er en foranderlig

enhet. Kollektiv erindring er ikke en medfødt mystisk størrelse, en "folkeånd", men et sosialt fenomen. "Kulturell selvforståelse er en yderst dynamisk størrelse. Den bliver ikke nedarvet fra en fjern fortid som en statisk størrelse, men i høyere grad skabt, således at den fungerer i samtiden."¹¹ Vår oppfatning av fortida er fleksibel og må reproduseres i samfunnet. Historiske objekter formes over tid, og betydningen forskyves. Kompleksiteten forsterkes av at samme historie kan ha forskjellig betydning for ulike sjikt i samme samfunn. Den kan variere mellom ulike grupper, for eksempel politiske grupperinger eller sosiale lag.

På slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet var en opptatt av å søke bakover i tid og finne sine historiske røtter. Både i Tyskland og i Norge var forestillinga om blodsfellesskapet og den felles fortida sentral i utviklinga av de nasjonale identitetene. I 1913 var både Norge og Tyskland unge nasjonalstater med et sterkt behov for å skape en nasjonal identitet og ei felles fortid. Den tyske nasjonalismen vektla etnisk opprinnelse. Nasjonen var noe du var født inn i; den var et skjebnefellesskap, og ikke et valgfellesskap. En søkte nå tilbake til nasjonens storhetstid. Storslått natur og storslått fortid skulle mobilisere nasjonal stolthet. I Norge ble vikingtida oppfatta som spesielt norsk, og i Tyskland den germanske middelalderen spesielt tysk. Religionshistorikeren Jørgen Haavardsholm påpeker at vikingenes karakter har forandra seg opp gjennom historia.¹² Fram til slutten av 1700-tallet ble vikinger stort sett framstilt i negative ordelag, som barbariske banditter. Med den nasjonale oppvåkninga på 1800-tallet vokste det fram et behov for nasjonalsymboler. Vikingene ble nå sterke og modige og ble også tillagt mer følsomme og heroiske personlighetstrekk. Haavardsholms doktorgradsavhandling har den talende tittelen *Vikingtiden som 1800-tallskonstruksjon*. På begynnelsen av 1900-tallet ble også vikingens kulturspredende og innovative egenskaper trukket fram. Fridtjof-statuen er et eksempel på en representasjon av vikingen som en nasjonal helt. Fridtjof blir framstilt som et forbilde, som et eksempel på forfedre vi kan være stolte av. Historikeren Hege Roll-Hansen viser i sin hovedoppgave "Der Zug nach dem Norden" Wilhelmínske Norgesforestillinger og tysk nasjonal ideologi hvordan det nordiske også fikk en sentral plass i den tyske nasjonale identiteten under keiser Wilhelm II.¹³ Begeistringa for Norge bygget på ideen om at germanernes vugge stod i Norden, og at den germanske fortida kunne gjenfinnes i den norske samtida. Tyskerne "opfatter nordmændene som en slags urgermanere, som den gren av den store germanske folkefamilie som mest inderlig har bevaret forbindelsen med den mythiske fortid."¹⁴ Den tyske nasjonale egenarten var knytta til nordiske dyder. Det nordlige representerte alt som var usentimentalt, ufjorderva, sunt og kraftig, og var motsatt til det romanske; det dannende, dekadente og overfladiske. Det var en utbredt oppfatning blant tyskere at utviklingen i Tyskland trengte et "nordisk korrektiv".¹⁵ Fridtjof den frøkne var et forbilledlig eksempel på en trofast, stolt og rettferdig urgermaner. Roll-Hansen påpeker at interessen for Norge hadde mindre å gjøre med Norge som realitet å gjøre, enn med mytiske forestillinger om

det nordlige. "Landet var kulisse for en urgermansk drøm."¹⁶

FRIDTJOF SOM ERINDRINGS- POLITISK VERKTØY

I tillegg til at monumenter reflekterer det kollektivt ubevisste i et samfunn, kan de være uttrykk for ei fortidsforestilling som avsenderen på et bestemt tidspunkt forsøkte å pådytte sine medborgere. De er instrumenter som kan brukes bevisst til å prege samfunnets kollektive og offisielle hukommelse. Monumenter er "lærebøker i sten" med en viktig didaktisk funksjon.¹⁷ De sikter mot å styre mottakeres holdninger og atferd. Monumenter er fysiske størrelser som ikke først og fremst henvender seg til intellektet, men som søker å skape en følelse av at vi hører sammen. Den potensielt suggestive kraften ligger nettopp i den visuelle, ikke-kognitive tilnærmingen. Den emosjonelle tilknytninga kan ha politisk slagkraft. Statuer kan stimulere politisk lojalitet og legitimitet gjennom å assosiere stolthet og kjærlighet til politiske realiteter. Monumenter hadde større slagkraft for hundre år siden enn i dag fordi konkurransen fra andre medier da var mindre.

Historikeren Eric Hobsbawm skriver om historieproduksjon i nasjonalstaten og viser at felles historie og felles tradisjoner er nødvendige bestanddeler i en kollektiv nasjonal identitet.¹⁸ Det er fortida som myte, og ikke det historisk korrekte, som er gjenstand for Hobsbawms undersøkelser. Nasjonalismens myter om opphav styrker stolthet og nasjonalfølelse og er således et egna verktøy for manipulasjon av massen. Hobsbawm argumenterer for at mye av den moderne historiebevisstheten er konstruert i det 19. århundre. Han framholder at det viktigste ikke er hvorvidt framstillinger av fortida stemmer med virkeligheten eller ei, det er forestillingenes *funksjon* som står i fokus. Historias nytteverdi har større betydning enn faktisitet. Historie er råstoffet identiteten suger næring av, og det er nåets behov og interesser som bestemmer tolkinga av en hendelse. Historisk legitimering fikk større politisk betydning i løpet av 1800-tallet, og var en viktig politisk faktor i 1913. Roll-Hansen viser at Norgesforestillingene og Fridtjof-statuen var en brikke i tysk nasjonalistisk agitasjon under Wilhelm II.¹⁹ Forholdet mellom samfunn og offisiell makt i Tyskland rundt år 1900 nødvendiggjorde en aktiv legitimeringspolitikk. Wilhelms makt var trua fra alle hold, og keiseren måtte skape en nasjonal identitet og legitimere maktutøvelsen. Den aggressive tyske utenrikspolitikken forsterka behovet for patriotisme og massenes oppslutning. De historiske symbolene var keiserens åndelige verktøy. Propagandaen under første verdenskrig var prega av vikingromantikk. En sang om Fridtjof-statuen og keiserens tale ved avdukinga på Vangnes ble trykket i et hefte beregna til tyske soldater på havet. Også keiserinstitusjonen ble kobla til vikingmyter. Wilhelms likheter med vikinger på tokt ble understreka og brukt som ledd i å skape oppslutning om flåtepolitikken. Selv om det ikke fantes noen sentral propagandaplan, "[...] kan man snakke om en klar propagandisk effekt; framstillingen av keiserens norgesreiser hadde en funksjon i mobiliseringen av

nasjonal bevissthet i keiserriket Tyskland.²⁰ Monumenter blir gjerne reist av makthavere og er beregna på befolkninga i eget land. Fridtjof-statuen er i så måte et spesielt tilfelle. Den går utenfor den tyske nasjonale konteksten, og kan ikke forklares utelukkende som Tysklands indre anliggende. Fridtjof ble reist i Norge og henvendte seg først og fremst til det norske folk. Wilhelms norgesbegeistring og oppføringa av Fridtjof-statuen var utslag av forestillingsverdenen han var fanga i, men må også ses i sammenheng med den politiske konteksten og Tysklands utenrikspolitiske posisjon i perioden. Tidlig på 1900-tallet stod Tyskland og England steilt mot hverandre, mens Norge fremmet utenrikspolitisk nøytralitet og prøvde å opprettholde en god relasjon til begge stormaktene. Europeisk storpolitikk, med stormaktsrivalisering og alliansebygging, kan bidra til å belyse motivene for å reise statuen og mottakelsen den fikk. Fra andre verdenskrig vet vi at Norge var strategisk viktig for Tyskland i konflikten med England. Keiseren hadde interesse av å knytte bånd mellom nordmenn og tyskere. Wilhelm ønska å påvirke den norske opinionen, og gjennom å reise et monument som hyllest til den storslåtte nordiske naturen og den urgermanske fortida ville han styrke tysk-norske relasjoner. Keiseren var opptatt av slektskapet mellom de to nasjonene. I talen ved avdukinga på Vangnes sa han at Fridtjof-statuen skulle være "[...] et kjendeteegn paa, at alle skandinaver og alle germanske stammer hører sammen."²¹ Keiseren ville skape oppslutning om ideen om et germansk fellesskap. For å skape en sterkere tilknytning ble ideen gjort mer konkret gjennom et fysisk monument.

Vi har sett at Wilhelm både brukte Fridtjof i legitimeringspolitikken innad i Tyskland, og at monumentet samtidig hadde en internasjonal dimensjon; monumentet var ment å styrke lojaliteten mellom nasjoner. Denne dobbeltheten gir en vri på teoriene om kollektiv erindring og historieproduksjon. Keiseren ville framheve det germanske slektskapet og skape en følelse blant nordmenn av at vi og tyskerne hørte sammen. Dette er langt på vei samme mekanismer som i tradisjonell nasjonsbygging: Det postuleres ei linje bakover til et felles opphav for med det å skape tilhørighet og oppnå politisk lojalitet. I begge tilfeller ville Wilhelm legitimere maktutøvelsen og styrke et fellesskap, men på to ulike nivåer. Det må understrekes at dette var keiserens intensjon med gaven, og at det ikke nødvendigvis innebærer at resultatet ble slik han ønska. Den urgermanske fortida er en iscenesettelse som passer keiserens politiske interesser, men det er ikke gitt at den får innvirkning på den norske kollektive erindringa. Med Hobsbawms begreper: Wilhelms *invention* blir ikke *tradition*. Fra tysk hold ble det hevda at den tyske interessen for Norge var apolitisk og rent romantisk. Erich A. Lilienthal, redaktøren av et tysk tidsskrift, mente at å tillegge tyskerne militære eller strategiske motiver var fullstendig absurd. Englands "økonomiske erobring" av Norge ga større grunn til bekymring enn den tyske flåten – som han helst kaller "turister".²² Vikingromantikken var prega av uvirkelighet, men keiseren selv var overbevist om det autentiske ved de mytiske norgesforestillingene. Dette er likevel ikke nok til å avfeie at han også hadde en skjult agenda. At keiseren

var oppriktig begeistra for vikinger og urgermansk fortid gjorde ikke mytene mindre eigna til propagandiske formål.²³ Wilhelm tilbragte særdeles mye tid i Norge og også ytte hjelp i konkrete hendelser, som etter Ålesundsbrannen, og det tyder på at han var opptatt av å bygge opp et godt forhold til Norge og at han så dette i et videre perspektiv enn bare å være på ferie i vakre, norske fjorder. Ved siden av de mytiske forestillingene lå realpolitikken.

NORSK MOTTAKELSE AV MONUMENTET

Oppføringa av Fridtjof-statuen skapte blanda reaksjoner blant nordmenn. Wilhelm ønska å skape velvilje, ikke politisk debatt, og han lyktes i stor grad: Fridtjof den frøkne fikk først og fremst positiv omtale. Særlig lokalt var folk takknemlige og glade for keisergaven. I en artikkelserie om *Keiserens Balestrand* skreiv redaktøren i Sogningen at en tysker godt kunne tro at Kristiania ligger 'in Schweden', men Balholm ville han kunne plassere like lett som Potsdam og Sedan.²⁴ Keiserens norgesreiser satte Balestrand på kartet, og turistindustrien på Vestlandskysten tjente på det. Statuen av Fridtjof den frøkne profilerte stedet og ga positive økonomiske ringvirkninger. Gullmeder avverterte for den populære *Fridtjof-Brosjen* i sølv og emalje.²⁵ I tillegg til å sette pris på den økonomiske gevinsten som fulgte med statuen, var balestrendingene stolte over oppmerksomheten den tyske monarken viste dem. Keiseren hilste og snakka med folk han møtte og ga penger til fattige. Lokalbefolkninga likte ham og ble smigra over den store gaven han ga dem. På seremonidagen kom Sogningen ut med spesialutgave om keiseren og Fridtjof. Avisane inneholdt hyllende omtaler, spesialskrevne sanger og et svulstig hyllingsdikt: Mot Norge han støvnet med Længsel hvert Aar / naar Sommeren drømte i Vestlandske fjorde. [...] Hvert hjerte er feststremt i Norge idag. / Der har han sin Plads mellem norrøne Mænd. / Keiseren, Norges og Fjordenes Ven.²⁶ Også Wilhelms politiske meningsfeller i Norge ga monumentet positiv omtale. I likhet med Wilhelm selv hadde de interesse av å framstille begivenheten, og norgesbegeistringa generelt, som apolitisk. De tysklandsvennlige og den politiske høyresida underslo monumentets politiske aspekt. Å koble Fridtjof til politiske realiteter var ifølge Aftenposten en sosialistisk konspirasjon. "Ingen tviler på keiserens ædle vilje, som vekker den hjerteligste velvilje hos befolkningen."²⁷ Av riksavisene var det de konservative avisene som skrev om Fridtjof og keiseren i mest positive ordelag. Statuen fikk panegyrisk omtale i Morgenbladet.²⁸ Aftenpostens utsendte medarbeider rapporterte under overskriften *En straalende festdag i Balholm*. Aftenposten hadde ingen innvendinger mot Wilhelms hyllest til det fellesgermanske, snarere tvert imot: Som underoverskrift valgte de et sitat fra keisertalen: "Alle skandinaver og alle germanske stammer hører sammen."²⁹ Det var imidlertid ikke alle nordmennene som trivdes i rolla som urgermanere. Kjærlighetserklæringa fra Tyskland ble møtt med skepsis fra flere hold, ikke minst fra den politiske venstresida som trakk fram keiserens strategiske motiver, og så Fridtjof i sammenheng med flåteøvelser i norsk farvann. Dagbladet advarte mot den høyspente politiske situasjonen, og hevda at myndighetene

ikke hadde kontroll med tyskerne som dreiv intense øvelser og undersøkelser.³⁰ Den tyske flåten ble etter hvert lommekjent i norske fjorder. Social-Demokraten kritiserte oppføringa av Fridtjof på lederplass og skreiv at tyskerne i forbindelse med flåteøvelsene hadde "[...] utvist en ringeakt for international folkeskik overfor vort land, som er ganske og aldeles enestående."³¹ Neste dag kunne avisa melde at tyskerne hadde bedre draft over de norske fjordene enn nordmennene selv, med det resultat at det norske panserskipet Tordenskjold fiska telefonkabler under oppankring i fjorden dagen før avdukinga. Episoden ble karakterisert som en skandale.³² I forbindelse med avdukinga var det frykt for attentat fra anarkistisk eller sosialistisk hold. Særlig frykta en terrorister fra Balkan, Europas urolige hjørne, siden det ikke var passkontroll i Norge på denne tida.

Nøytralitetshensyn var Norges rådende linje i utenrikspolitikken. Mange var derfor skeptiske til det tyske nærværet og flåteøvelsene, som kunne oppfattes som en provokasjon mot England. Reaksjoner fra offisielt hold er interessante i denne sammenhengen. Overrekkelsen av Fridtjof-statuen satte norske myndigheter i en beklemmt situasjon; de kunne verken være avisende eller gi keiseren en altfor hjertelig velkomst. Keisergaven måtte tas imot med akkurat så mye takknemlighet at det ikke skada Norges forhold til Tyskland, men samtidig så avmålt at ikke engelskmennene følte at det gikk på bekostning av deres posisjon. Wilhelm ønska felles flåtedefilering av norske og tyske krigsskip under avdukingsseremonien, men norske myndigheter sa nei for ikke å skade forholdet til England. Keiseren talte med store ord om det germanske slektskap, mens kong Haakons tale var mer avmålt. NRK-dokumentarens kommentar til seremonien er betegnende: "Avdukinga var ein festdag for keiser Wilhelm. Kong Haakon var og til stades."³³ Wilhelm ønska å skape tette bånd mellom nasjonene, mens de norske myndighetene måtte reservere seg mot en altfor sterk tilknytning. Myndighetene måtte veie sine ord og ikke støte noen. Statsminister Michelsen rykka ut og insisterte på norgesreisenes fredelige karakter. "Likesom det ligger ganske utenfor disse Linjers Maal og Hensigt at forsøge at gi noget Bidrag til Vurdering av Keiserens Politik, [...] saaledes har Keiser Wilhelms Sympati for Norge heller aldrig hat noget politisk Ærinde."³⁴

Fridtjof den frøkne var en gave fra den tyske keiseren til det norske folk. En gave er et uttrykk for vennlighet og gavmildhet, men en gave kan også kobles til et ønske om å få noe i retur. Den franske sosiologen Marcel Mauss viser at å gi gaver er mer enn en enkelt byttehandling, det innebærer også et sterkt krav om gjengjeldelse.³⁵ Utveksling av gaver skaper vennskaps- og tillitsbånd, men også statusforskjeller mellom giver og mottaker. En gave som ikke kan gjengjeldes gjør mottakeren underlegen og mer uselvstendig i forhold til giveren, den skaper et avhengighetsforhold. Kåre Lunden viser hvordan gaveutveksling er en økonomisk aktivitet med "ikke-økonomiske" hensikter.³⁶ Gaver blir brukt som et redskap til etablering av fredelige forhold, å skape og opprettholde allianser, eller å oppnå prestisje for aktørene; formålet er politisk og sosial

gevinst. Gaver er tilsynelatende så snille, men de legger også beslag på mottakeren. I lys av dette er det enda lettere å forstå de norske myndighetenes ambivalente følelser for keisergaven. Keiserens uttalte formål med monumentet, å vise takknemlighet og knytte vennskapsbånd, kunne ikke angripes. De norske myndighetene måtte akseptere gaven og ble dermed mindre selvstendige i forhold til gavegiver – Wilhelm. Keisergaven skapte underlegenhet; med Fridtjof fulgte skyldigheter til Tyskland. Wilhelms formål med gaven var å styrke sin og Tysklands posisjon blant nordmenn, men utviklinga viser at dette ikke var effekten den fikk. Forholdet mellom Norge og Tyskland ble imidlertid svekket som følge av de to verdenskrigene. Med tysk senking av norske skip under første verdenskrig, angivelig etter ordre fra Wilhelm selv, medvirket imidlertid sterkt til at også opinionen i Englands favør. Etter andre verdenskrig var den felles tysk-norske historiske arven ytterligere kompromittert, og det ble framsatt krav om å fjerne statuen.³⁷

KONKLUSJON

Statuen av Fridtjof den frøkne har sosiale, kulturelle og politiske implikasjoner. Monumentet er en påminnelse om opprinnelse og var mynta på både den tyske og den norske kollektive identiteten. Det var ment å svare på behov om indre sammenheng og kontinuitet i tilværelsen, å koble individer med fellesskap og fortid med nåtid. Statuen sier også noe om verdiene og mentaliteten i samfunnet den ble reist i. Både i Norge og Tyskland var en i denne perioden opptatt av det særegent nasjonale og historisk opphav. Framstillinger av fortida vil alltid være prega av sin samtid. Fortida vil nærmest ubevisst tilpasses nåtidens behov, men den kan også brukes mer bevisst til politiske formål. Fridtjof-statuen kan betraktes som et redskap til å skape kollektiv erindring og glemsel. Den inngår i norgesromantikken som var sentral i nasjonsbygginga i det wilhelminske Tyskland. I tillegg ønska keiseren å påvirke norsk opinion. Hans offisielle forklaring på donasjonen var kjærighet til det norske folk og den vakre naturen. Det uttrykte en oppriktig begeistring for Norge, samtidig som det er grunn til å tro at han også hadde uuttalte storpolitiske hensikter. Som ledd i sin 'Weltpolitik' ville keiseren bygge allianse mellom to nasjoner. Statuen var eksistensielt meningsskapende, men monumentets nytteaspekt skal ikke overdrives, siden en slik framstilling kan lett bli konspiratorisk. Monumentets politiske aspekt kommer klarere til syne i mottakelsen av statuen. Politiske skillelinjer angir i stor grad hvem som liker og misliker monumentet. tysklandsvennlige var begeistra for keisergaven, mens politiske motstandere kobla statuen til den internasjonale politiske situasjonen og var kritiske til en tettere relasjon til Tyskland. Wilhelm ønska å påvirke den norske opinionen til sin gunst, men utviklinga viser at han ikke lyktes med intensjonen. Ideen om det fellesgermanske satte ikke varige spor i den norske befolkninga, og i dag framstår Fridtjof-statuen på Vangnes først og fremst som en kuriositet.

NOTER

- ¹ Sitert i Kjeldstadli 2004:15
² Gjengitt i Bryld 2001:195
³ Sæbø 2001:19
⁴ *Morgenbladet* 21.11.1911
⁵ *Aftenposten* 31.7.1913
⁶ *Morgenbladet* 21.11.1911
⁷ Artikkel fra Berlingske Tidende gjengitt i *Sogningen* 15.8.1913
⁸ Nora 1984-1992
⁹ Sitert i Bryld 2001:198
¹⁰ Sitert i Roll-Hansen 1993 s. 29
¹¹ Meyer 1993:12
¹² Haavardsholm 2003
¹³ Roll-Hansen 1993
¹⁴ *Tidens Tegn* 19.8.1913
¹⁵ Roll-Hansen 1993:38
¹⁶ Roll-Hansen 1993:130
¹⁷ 'Lærebøker i sten' er Gunnar Brobergs uttrykk, referert i Zander 2004:105
¹⁸ Hobsbawm 1983
¹⁹ Roll-Hansen 1993
²⁰ Roll-Hansen 1993:130
²¹ Keiserens tale er gjengitt i *Aftenposten* 31.7.1913
²² *Tidens Tegn* 19.8.1913
²³ Roll-Hansen 1993:130 f.
²⁴ *Sogningen* 18.9.1912
²⁵ *Tidens Tegn* 13.7.1913
²⁶ *Sogningen* 31.7.1913
²⁷ *Aftenposten* 31.7.1913
²⁸ *Morgenbladet* 21.11.1911
²⁹ *Aftenposten* 31.7.1913
³⁰ *Dagbladet* 7.8.1913
³¹ *Social-Demokraten* 29.7.1913
³² *Social-Demokraten* 30.7.1913
³³ NRK-dokumentaren *Tysk keisar i norsk fjord*, 1985
³⁴ *Sogningen* 31.7.1913
³⁵ Mauss 1925/1995 Teoriene om gaveutveksling gjelder i utgangspunktet for samfunn av forstatlig type, men kan også si noe mer generelt om gaver som kommunikasjonsmiddel og hvordan gaver påvirker relasjonen mellom giver og mottaker.
³⁶ Lunden 1972
³⁷ I dag lider Fridtjof under at det germanske gjerne assosieres med nazismen. En nasjonalsosialistisk organisasjon skriver på nettsidene sine at Hitler, som aldri offisielt besøkte Norge, var i Sogn den 12. april 1934 ombord i krigsskipet "Deutschland" og så på Fridtjof-statuen på Vangsnes.

LITTERATUR

- Abrahamsen, Siv 2000: *...gir du gaver går det deg vel...: Gaveutveksling i den islandske fristaten*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo
 Bekker-Nielsen, Tønnes 1984: "Mellem antikkdyrkelse og nationalromantik" i *Den jyske historiker. Kultur, mentalitet, ideologi* nr. 29-30, Aarhus s. 13-32
 Bryld, Claus 2001: *Kampen om historien. Brug og misbrug av historien siden Muwens fald*, Roskilde
 Eriksen, Thomas Hylland 1996: *Kampen om fortiden. Et essay om myter, identitet og politikk*, Oslo Gyldendals Store Danske Encyclopædi 1996, København
 Haavardsholm, Jørgen 2003: *Vikingtiden som 1800-tallskonstruksjon*. Doktorgrads-avhandling fra det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo
 Hobsbawm, Eric 1983: *The Invention of tradition*, Cambridge
 Kjeldstadli, Knut 1997: "Hva er symboler? En introduksjon" i *Dugnad. Tidsskrift for etnologi* nr. 3/1997
 Kjeldstadli, Knut 2004: "Bruk og misbruk av historie" i Berg, Bård og Niemi, Einar (red.): *Fortidsforestillinger. Rapport fra det 27. Nordnorske historieseminar*, Tromsø
 Lunden, Kåre 1972: *Økonomi og samfunn: synspunkt på økonomisk historie*, Oslo
 Mauss, Marcel 1995 (orig. 1925): *Gaven: utvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn*, Oslo
 Meyer, Jørgen Christian 1993: "Hvorfor ble det Socrates og Caesars, og ikke en Djengis Khan eller en Attila?" s. 5-27 i *Historie - Populærvitenskapelig magasin* nr. 3/1993
 Nora, Pierre 1984-1992: *Les Lieux de mémoire*, Paris
 Roll-Hansen, Hege 1993: "Der Zug nach dem Norden" *Wilhelmske Norgesforestillinger og tysk nasjonal ideologi*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
 Sæbø, Arne Inge 2001: *Fridtjof den frøkne. Historia om statuen, Vik i Sogn*
 Torbacke, Jarl 1986: *Den store katastrofe. Cappelen's Verdenshistorie bind 16*, Oslo
 Zander, Ulf 2004: "Läroböcker i sten. Historiedidaktiska aspekter på monument och historieminnemärken" s. 103-123 i Karlsson, Klas-Göran og Zander, Ulf (red.): *Historien är nu. En introduksjon til historiedidaktiken*, Lund

KILDER

AVISARTIKLER FRA FØLGENDE NORSKE AVISER:

Aftenposten, årgang 1913
Morgenbladet, årgang 1911 og 1913
Sogningen, årgang 1913
Social-Demokraten, årgang 1913
Tidens Tegn årgang 1913

DOKUMENTAR:

Holme, Kjell Inge og Fretheim, Ole: *Tysk keisar i norsk fjord*. Sendt på NRK1 25. januar 1985. Med blant annet historiker Johs. B. Thue

NETTSIDE:

www.nnsb.net/modules.php?name=news&file=print&cid=344
 (nasjonalsosialistisk organisasjon)

WILLING EXECUTIONERS?

The participation of “ordinary men” in the destruction of the European Jews

The question of how to explain the participation of ordinary Germans in the atrocities of the Holocaust has haunted academic as well as public debate across the globe since the end of the second world war. Daniel Goldhagen has presented a controversial thesis blaming German culture and beliefs for making the citizens of the Third Reich into “willing executioners”. This article will review Goldhagen’s thesis in light of recent research and thus try to indicate how this very delicate phenomenon ought to be explained.

 JOHANNES DUE ENSTAD

On 22 June 1941 commenced “Operation Barbarossa,” the German invasion of the Soviet Union. This marked a decisive step in a chain of events which eventually led to the mass murder of millions of defenseless civilians, including two-thirds of European Jewry. The war in the East was, in Adolf Hitler’s own plain words, a Vernichtungskrieg, a war of annihilation, and a grand battle between competing Weltanschauungen. To the Nazis, the Bolsheviks represented the ultimate arch-enemy, and the prevailing idea of a “Jewish-Bolshevik conspiracy” together with the general portrayal of “the Jew” as the source of everything evil, provided ideological justification for the murderous targeting of first, Eastern European and Soviet Jews, and finally all European Jews.

However, this National Socialist brand of antisemitism, while representing a central and important ideological component in the Nazi leaders’ decision to murder the Jews, does not suffice to explain how supposedly “ordinary men” could bring themselves to participate in the German murder squads, hunting down and slaughtering hundreds of thousands of civilians (primarily Jews) in Eastern Europe and the Soviet Union. When ruling out those higher-ranking perpetrators who were long-time and committed adherents to the Nazi Weltanschauung and also those with a general background of violence and extremism, we are left with a broad range of participants who were less ideologically orientated: research into these issues has in fact shown that “the ‘shooters’, the rank-and-file of the Einsatzkommandos, Reserve Police, Waffen-SS, and

Wehrmacht were composed mostly of ‘ORDINARY GERMANS’.”¹ Why, then, were these men (often fathers, with “normal” upbringings, in no way murderous fanatics) participating in the Nazi mass murder? What were their motivations? The following discussion will attempt to answer these questions.

Daniel J. Goldhagen has argued that the Germans were all “willing executioners,” who generally approached the task of murdering Jews with zeal and enthusiasm. The “central causal agent of the Holocaust” was, according to Goldhagen, “Germans’ anti-Semitic beliefs about Jews.”² Goldhagen’s thesis has been severely criticized by a range of scholars. His contention that “a demonological antisemitism, of the virulent racial variety, was the common structure of the perpetrators’ cognition and of German society in general,”³ does not seem to rest on adequate empirical grounds, as (amongst others) Ruth Bettina Birn and Volker Riess have forcefully demonstrated.⁴

Goldhagen, in his monocausal approach, summarily rejects what he calls “the conventional explanations,” that is, all explanations of perpetrator behaviour which do not fit into his own, narrow framework. This strategy neglects the complexity of the issue, and so it seems that his book mainly offers, in Birn and Riess’ words, “simplistic answers to difficult questions.”⁵ It is indeed my contention that Goldhagen’s argument is wholly inadequate. Explaining the participation of “ordinary men” in the Holocaust requires a nuanced and differentiated approach, taking into account not only dispositional factors such as antisemitism, but also

situational factors such as peer pressure and brutalization followed by desensitization.

A RESULT OF COERCION?

Were the perpetrators forced into obeying the murderous orders? Did they face threats of severe punishment in case of refusal? The sources give us a negative answer.⁶ For instance, SS-Obersturmführer Albert Hatl, a Catholic priest attached to *Einsatzgruppe C* in 1941, recalls after the war: "As far as lower ranks are concerned I do not know of a case where as a result of his refusal to take part in shootings of Jews someone was either sent to a concentration camp or sentenced to death."⁷ Head of Einsatzkommando 5, Erwin Schulz, likewise stated that he had not heard of any order or even rumour to the effect that "SS chiefs or members of the SD or the police would be sent to concentration camps if they refused to carry out an order."⁸ Christopher Browning has shown that this was also the case with Reserve Police Battalion 101, where Major Wilhelm Trapp, prior to the killing of 1,500 Jews in the Polish town of Józefów, urged those who "did not feel up to the task" to step out.⁹ There seems to be no record of men being punished in any serious way for refusing to kill, and men seemed in general to be aware of this. In the end, only a minority actually refused, while the majority complied with the orders given. How can this be explained?

SITUATIONAL FACTORS, DISPOSITIONAL FACTORS

Stanford social psychologist Philip Zimbardo has said that "individual behavior is largely under the control of social forces and environmental contingencies rather than personality traits, character, will power or other empirically unvalidated constructs."¹⁰ James Waller, in his insightful investigation of what makes ordinary people commit atrocities, finds that ordinary people can be immersed in "total situations" or "total institutional environments" that can transform who they are in ways that challenge our sense of the stability and consistency of individual personality, character, and morality. The unsettling truth is that any deed that perpetrators of extraordinary evil have ever done, however atrocious, is possible for any of us to do – under particular situational pressures.¹¹

What seems to be a necessary and obvious situational factor in turning ordinary men into killers, is the existence of what Waller terms a "*culture of cruelty*", one that encourages and rewards acts of cruelty, one that "make[s] active and actual the latent evil in all of us."¹² By adapting to the hierarchies and deferring to the authorities of such cultures of cruelty (in our case, the murder squads, headed and directed by a "core of eager and committed officers and men"¹³), ordinary men become potential participants in mass murder. Here we also touch upon an important factor of a

dispositional character, namely that of *deference to authority*.

Human beings generally tend to defer to authority, indeed they *need to* respect the authority of such figures as political leaders, judges, policemen and teachers, in order to maintain functioning societies. Stanley Milgram's famous experiment showed the destructive potential of this tendency. However, individuals have different authority orientations.¹⁴ A person with a strong orientation to authority will more easily find his place in a hierarchy, obey those above and exercise power over those below. Waller points out that "in most cases of mass killing and genocide, the culture has been characterized by a strong authority orientation."¹⁵ Adolf Eichmann told his interrogators that he had been "accustomed to obedience" all his life: "little by little, we were taught all these things. We grew into them, all we knew was obedience to orders."¹⁶ Goldhagen believes this and similar testimonies constitute "a moral alibi that ought to be exposed and discarded,"¹⁷ however, it cannot be denied that German society did have a tradition of obedience to authority, which the Nazis took to its extremes with their *Führerprinzip*. This certainly had repercussions in ordinary Germans' tendencies to obey orders and defer to authority.

Browning points to a central situational factor, well-known to most, in his study of Reserve Police Battalion 101: *peer pressure*. He shows that pressures for group conformity and the fear of being ostracized by one's comrades played an important role in turning ordinary men into murderers. The fear of being shut out and labeled a weakling and a coward must have been profound for these men, living in a close-knit society amongst fellow comrades, far away from home, in foreign lands surrounded by foreign peoples, cultures and languages. This seems to have been a worry for many,¹⁸ and one can readily imagine how the order-obeying participants would see a non-obeyer as having moral pretensions while actually leaving the "dirty work," which had to be done anyway, to his comrades. In Browning's words: "Only the very exceptional remained indifferent to the taunts of 'weakling' from their comrades and could live with the fact that they were considered to be 'no man.'"¹⁹

"All the world's a stage," said William Shakespeare. Society assigns roles to persons, and in playing a role, a person runs the risk of incorporating that role's attitudes, beliefs, values and morals into his or her own fundamental self.²⁰ Philip Zimbardo demonstrated this process in his famous Stanford Prison Experiment, and Browning finds that the behaviour of Zimbardo's guards "bears an uncanny resemblance to the groupings that emerged within Reserve Police Battalion 101."²¹ When ordinary men were assigned the roles of murderers in the Nazi death squads, most of them subsequently *became* murderers. The *merger of role and person* as a psychological phenomenon thus constitute another situational factor which must be taken into account when attempting to explain how ordinary men became killers.

Although Goldhagen's monocausal explanation of why Germans murdered Jews is inadequate, we must not overlook the importance of the dispositional factor of *ideology* and the related question of indoctrination. Crossing the line to murder was probably less problematic for a person whose worldview was influenced by propaganda portraying Jews as vermin and Slavs as *Untermenschen*. The Order Police was certainly not free of fanatical, antisemitic Nazis, an illustrative example of which is found in letters written by Fritz Jacob, a career Order Police officer commanding a Gendarmerie post in the southern Ukraine. Addressing one Lieutenant-General Rudolf Querner, he relates that he is "pleased" having been sent to do service in the East, because he is now able to do "some good practical work for our Führer." "Only a small and rapidly dwindling percentage" is left of the town's initial Jewish population of 24.000, and the Jews are described as "sick with venereal disease, cripples and idiots," who "were not human beings but ape people."²²

BRUTALIZATION AND INDOCTRINATION

Jacob's example induces us to explore the differences within the Order Police. When trying to ascertain what influenced and motivated these "ordinary men" to participate in mass murder, one needs to look at the specific background of the unit in question, and one needs to differentiate between career police and reservists.

While police battalions like Browning's 101 had not gone through wartime brutalization prior to being put to the task of mass murder,²³ there were those who had, as for instance Police Battalion 310. These men were sent to the actual frontline near Leningrad during the winter of 1941-42.²⁴ The terrible conditions of the Eastern Front are well-known, and men serving there were, as Omer Bartov points out, likely to go through severe mental and physical hardships – "blunting [their] sensitivity to moral and ethical issues."²⁵ In this way the men of Police Battalion 310 were, to some extent at least, psychologically prepared for the "pacification operations" they conducted in the autumn of 1942, carrying out orders such as to destroy whole villages and shoot their inhabitants.²⁶

In any case, regardless of whether one had been brutalized prior to taking part in the murder squads' actions or not, brutalization carried with it desensitization. After having killed once, twice and fifty times, and having closely witnessed the murder of thousands, perpetrators grew numbed to the killing, it became daily routine. However, some could not handle it. Rudolf Hess noted in his autobiography that "many members of the Einsatzkommandos, unable to endure wading through blood any longer, had committed suicide. Some had even gone mad."²⁷ These were probably the ones Himmler in a speech of October 1943 referred to as "exceptions caused by human weakness," as opposed to most men, who in this process of unprecedented massacre had "remained decent" and become "hardened."²⁸

The above-mentioned Fritz Jacob had not been at the frontlines, but he had been a career policeman in the Order Police. It is possible that this fact played a substantial part in his becoming such a loyal and willing executor of the *Führer's* will. Germany's largest regular police force at the time, the Prussian *Schutzpolizei*, was subjected to the Nazi *Gleichschaltung* from 1933 on.²⁹ This involved the charging of the police with such duties as to "execute the ideology of the state leadership" and "safeguard the German people, as an 'organic, corporate entity."³⁰ The policemen were to receive systematic ideological training, with propaganda lectures and indoctrination sessions several times a week. In the summer of 1936 Himmler and his SS gained control over all German police forces, and measures were subsequently taken to convert all police into soldiers of the state.

Edward B. Westermann holds that as a result of this, by the start of Operation Barbarossa "the uniformed police was materially and psychologically prepared for the campaign of exploitation and annihilation to be waged in the East."³¹ It can thus be reasonably held that long-time policemen who had built their careers in such an environment would be more susceptible to uncritically executing the will of the state in this regard. Quoting Browning, "it is especially the reservists, not the career professionals, of the Order Police who could be said to be representative of 'ordinary Germans'."³²

We must consider another branch of the Order Police, namely the Gendarmerie, which had small posts stationed across the rural regions of the occupied Soviet Union, manned largely by older police reservists and other men unfit for service in the military.³³ The Gendarmerie played a substantial role in the mass murder of both Jews and other "enemies of the *Reich*" in the remote countryside of Byelorussia and the Ukraine. As for the Germans involved here, (fragmentary) documentary evidence as presented by Browning and Matthäus suggests a picture in which motivation and behaviour varied. Some, like the above-mentioned Jacob, were committed adherents to the Nazi *Weltanschauung*, and thought the Jews were best off dead. Others, like Sergeant Hein, Gendarmerie chief in the village of Mir, Byelorussia, did not approve of the murders, and would not take personal part in them, although they had to be done – orders were orders. Browning notes of the policemen in general that "the diversity of attitudes and motives made little difference," because "most did as they were told," and they did it "more out of situational and organizational rather than ideological factors."³⁴

As it turned out that German units lacked the manpower necessary for the grandiose "pacification" and exploitation operations in the East, Himmler decided to recruit local collaborators – Ukrainians, Byelorussians, Russians, Latvians, Lithuanians, Estonians, numbering eventually up to 300,000 – who subsequently played a significant role in the killing process as members of the *Schutzmannschaften*, subordinated to the German Order Police.³⁵ More often than not they greatly outnumbered German personnel where they were,

sometimes the ratio was as high as 1:50.³⁶ Why were these men willing to join in the mass murder of their own countrymen, both Jews and non-Jews? It might be that in many cases, they were not. Matthäus points out that "indigenous policemen who declined to follow an order or deserted to the enemy were to be shot on the spot."³⁷ In other cases, the men were, in the words of Omer Bartov, "more eager than the Germans to brutalize and massacre their neighbors and compatriots."³⁸ The various factors mentioned above would largely apply also in the case of the *Schutzmannschaften*, along with long-standing ethnic, national and religious conflicts within Eastern Europe,³⁹ suggesting the conclusion that this picture is also a multifarious one, one that is not decipherable by way of simplistic, monocausal explanations.

The low-level perpetrators of the Holocaust, serving in interconnected and overlapping institutions such as the *Einsatzgruppen*, the Order Police, the Gendarmerie and the *Schutzmannschaften*, were not necessarily prepared initially to participate in face-to-face killing. Most of those who were not, *became* prepared to proceed with the killing after having crossed the line. The crossing of the line was facilitated by the workings of situational factors as well as dispositional factors, important examples of which have been observed in this essay. Human motivations are many-faceted and complex, and it is clear that a careful and diversified approach will serve to increase our understanding of these issues to a larger extent than will sweeping generalizations such as Goldhagen's.

NOTER

- ¹ George C. Browder, "Perpetrator Character and Motivation: An Emerging Consensus?" *Holocaust and Genocide Studies* 17, 3 (Winter 2003), 480-1
- ² Daniel J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York: Alfred A. Knopf, 1996), 9
- ³ *Ibid.*, 392
- ⁴ Ruth Bettina Birn and Volker Riess, "Revising the Holocaust". *The Historical Journal* 40, 1 (1997): 195-215
- ⁵ *Ibid.*, 215
- ⁶ See for example E. Klee, W. Dressen and V. Riess, eds, *"The Good Old Days": The Holocaust as Seen by Its Perpetrators and Bystanders* (New York: The Free Press, 1991), 75-85
- ⁷ Klee, Dressen and Riess, eds, *"The Good Old Days"*, 85
- ⁸ *Ibid.*, 86
- ⁹ Christopher R. Browning, "'Ordinary Men'", in *The Holocaust*, ed. Donald L. Niewyk (New York, 1997), 169-70.
- ¹⁰ Quoted in James Waller, *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing* (New York: Oxford University Press, 2002), 203
- ¹¹ Waller, *Becoming Evil*, 228
- ¹² *Ibid.*, 228
- ¹³ Christopher R. Browning, *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 169
- ¹⁴ Waller, *Becoming Evil*, 180
- ¹⁵ *Ibid.*, 180-1
- ¹⁶ Quoted in Waller, *Becoming Evil*, 181
- ¹⁷ Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, 383
- ¹⁸ Examples are provided in Klee, Dressen and Riess, eds, *"The Good Old Days"*. See for instance page 78: An SS-sergeant talks about the problems of not participating in the shooting: "I was worried that I would be affected adversely in some way in the future if I allowed myself to be seen as being too weak. I did not want (...) people to get the impression that I was not as hard as an SS-Mann ought to have been."
- ¹⁹ Browning, "Ordinary Men", 181
- ²⁰ Waller, *Becoming Evil*, 221
- ²¹ *Ibid.*, 223

²² Klee, Dressen and Riess, eds, *The Good Old Days*, 156-9

²³ Browning, "Ordinary Men," 173

²⁴ Edward B. Westermann, "'Ordinary Men' or 'Ideological Soldiers'? Police Battalion 310 in Russia, 1942." *German Studies Review*, 21, 1 (February 1998), 52

²⁵ Omer Bartov, *The Eastern Front, 1941-45: German troops and the barbarisation of warfare* (Houndmills, Basingstoke; New York: Palgrave, 2001), 35-6

²⁶ *Ibid.*, 54

²⁷ Waller, *Becoming Evil*, 210

²⁸ Raul Hilberg, *Destruction of the European Jews* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2003), 1084

²⁹ Westermann, "'Ordinary Men' or 'Ideological Soldiers'?", 44

³⁰ *Ibid.*, 44-5

³¹ *Ibid.*, 46

³² Browning, *Nazi Policy...*, 144

³³ Jürgen Matthäus, "What About the 'Ordinary Men'?: The German Order Police and the Holocaust in the Occupied Soviet Union". *Holocaust and Genocide Studies*, 10, 2 (Fall 1996), 135

³⁴ Browning, *Nazi Policy...*, 169

³⁵ Matthäus, "What About the 'Ordinary Men'?", 136; Christopher R. Browning, *Path to Genocide* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 106; Richard Breitman, "Himmler's Police Auxiliaries in the Occupied Soviet Territories," *Simon Wiesenthal Center Annual*, Vol. 7; available from <http://motlc.wiesenthal.com/resources/books/annual7/chap02.html>; [8. April 2005].

³⁶ Birn and Riess, "Revising the Holocaust", 203

³⁷ Matthäus, "What About the 'Ordinary Men'?", 143

³⁸ Omer Bartov (review author), "Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941-44". *Slavic Review*, 60, 1 (Spring 2001), 174

³⁹ *Ibid.*, 174

BIBLIOGRAPHY

- Klee, Ernst; Dressen, Willi; Riess, Volker, (eds). *"The Good Old Days": The Holocaust as Seen by Its Perpetrators and Bystanders*. New York: The Free Press, 1991.
- Bartov, Omer (review author). "Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941-44". *Slavic Review*, 60, 1 (Spring 2001), 174-175.
- Bartov, Omer. *The Eastern Front, 1941-45: German troops and the barbarisation of warfare*. Houndmills, Basingstoke; New York: Palgrave, 2001.
- Birn, Ruth Bettina and Riess, Volker. "Revising the Holocaust". *The Historical Journal* 40, 1 (Mar., 1997): 195-215.
- Breitman, Richard. "Himmler's Police Auxiliaries in the Occupied Soviet Territories," *Simon Wiesenthal Center Annual*, Vol. 7; available [Online] <http://motlc.wiesenthal.com/resources/books/annual7/chap02.html>; [8. April 2005].
- Browder, George C. "Perpetrator Character and Motivation: An Emerging Consensus?" *Holocaust and Genocide Studies* 17, 3 (Winter 2003), 480-497.
- Browning, Christopher R. *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Browning, Christopher R. "Ordinary Men," in *The Holocaust: Problems and Perspectives of Interpretation*, edited by Donald L. Niewyk, 168-184. Boston: Houghton Mifflin, 1997.
- Browning, Christopher R. *Path to Genocide*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Goldhagen, Daniel J. *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Alfred A. Knopf, 1996.
- Hilberg, Raul. *Destruction of the European Jews*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2003.
- Matthäus, Jürgen. "What About the 'Ordinary Men'?: The German Order Police and the Holocaust in the Occupied Soviet Union." *Holocaust and Genocide Studies*, 10, 2 (Fall 1996), 134-50.
- Westermann, Edward B. "'Ordinary Men' or 'Ideological Soldiers'? Police Battalion 310 in Russia, 1942". *German Studies Review*, 21, 1 (February 1998), 41-68.

”I YDERSTE OMSTENDIGHET”

- Fattigdom, løsgjengeri og betleri i Christiania i 1801 i et kjønnsperspektiv

Løsgjengeri og betleri var i 1801 lovbrudd som kunne føre til tukthusstraff og utvisning, men begynnelsen av 1800-tallet var imidlertid også en sosialpolitisk reformperiode der mangel på arbeid ble sett som en viktig årsak til fattigdom, og dermed også årsak til tigging og løsgjengeri. Hvordan forholdt politimyndighetene i Christiania seg til den strenge lovgivningen og sakene i praksis? Kom reformtankene i tida til uttrykk i politiforhørene?

 JOHANNE BERGKVIST

Tidlig moderne tid preges av økte sosiale skiller og feminisering av fattigdom der særlig ugifte kvinner var utsatte. Jeg har analysert samtlige saker som omhandler betleri og løsgjengeri som kom opp i Christiania Politikammerrett i løpet av 1801 og som er nedskrevet i forhørsprotokollen. Til sammen ble 110 personer arrestert for betleri og løsgjengeri. Politiet ønsket et vurderingsgrunnlag for å finne ut om de arresterte var ”verdige” eller ”uverdige” fattige etter samtidens kriterier og dermed kan forhør av arresterte løsgjengere og betlere til tider gi detaljerte opplysninger om personenes sivilstatus, arbeidsførhet, barn og bosted. Ved hjelp av utfyllende data fra folketellinga samme år har jeg sammenliknet de arresterte med hvem som i folketellinga var registrert som fattige, mottok fattigstøtte og ble regnet som ”verdige” fattige i 1801. Her vil kjønn, alder, sivilstatus og arbeidsførhet være interessante sammenlikningspunkter. Kan kildematerialet si noe om ugifte mødre og enkers økonomiske stilling? I hvilken grad var de arresterte kvinnene og mennene familieforsørgerne? Sier kildematerialet noe om kvinners muligheter for forsørgelse?

FATTIGDOM OG ORDENS- MAKT I CHRISTIANIA

De store strukturelle endringene på slutten av 1700-tallet grunnet en kraftig demografisk vekst innebar en skarpere sosial

lagdeling hvor andelen av de fattigste lagene i befolkningen økte.¹ Fattigdomsproblemet var størst på Østlandet blant annet som en følge av en sterk vekst i antall husmenn.² Dyrvik beskriver veien fra husmann til ”fattigmann” som kort, og gamle husmenn, og særlig enker, kunne bli tvunget til å tigge. Året 1801 var også ett av flere demografiske katastrofeår, der folk døde av sult på Østlandet.³ Hoveddelen av befolkningen bodde på landet, men bondesamfunnet var i begynnelsen oppbrudd og fattige arbeidsløse strømmet til byene, hvor særlig forstedene vokste. Akershus stift var Norges tettest befolkede område med stort press på ressursene og naturlig nok på Christiania. I byene måtte en stor andel fattige forsørge seg i et nytt sosialt miljø.⁴ De stod i fare for å synke ned blant løsgjengere og ende på tukthuset, særlig i nødsår.⁵

Selve byen Christiania var forholdsvis liten, med 4071 innbyggere registrert i folketellinga i 1801.⁶ Med forstedene på byens grunn utgjorde innbyggertallet 8932.⁷ I tillegg kom områdene på landets grunn med 2097,⁸ så et Christiania med forsteder hadde en befolkning på 11 589 personer.

Politikammerretten i Christiania var under politimesterens myndighet. Her ble det ført protokoll over sakene. Større saker ble sendt videre til Politiretten, så Politikammerrettens protokoller preges av mindre alvorlige handlinger. Politiets oppgaver var å holde ro og orden, se til at privilegievedtekter ble overholdt og

at løsgjengere, tiggere, tatere og ukristne personer ble anmeldt. Politimester Fleischers hadde i perioden 1797-1802 færre saker enn tidligere. Ifølge Paul Holmsen fordi reglene var blitt innøvde i befolkningen og at det ikke ble utøvet samme strenghet i overholdelse av loven som tidligere.⁹ Til tross for dette klaget en tilreisende i 1799 at Christiania var en by med mange tiggere: "De likefrem sværmet der i Byen", og sammenliknet med andre byer hadde en stor andel av befolkningen sittet på tukthuset.¹⁰

TJENESTETVANG OG LOVER MOT LØSGJENGERI OG BETLERI

De fattige ble etter Reformasjonen delt inn i to grupper – "verdige" (også kalt rette) og "uverdige" (urette) fattige. Svake, syke, vanføre og barn hadde (etter teorien) rett til hjelp, men de skulle arbeide etter evne.¹¹ Friske og arbeidsføre skulle ikke ha noen rett til hjelp, og betlere og omstreifere ble sett på som en trussel mot det bestående samfunn. Dette skillet ble videreført i lovgivningen og mellom 1741 og 1790 ble det bygget opp et omfattende lovverk i Norge.¹² Tukthusforordningen for Akershus av 1741 var en kombinert fattig-, løsgjenger- og arbeiderlov, der betleriet ble sett på som et hovedproblem.¹³ I byene skulle nå uromomenter straffes med Tukthus – dvs. oppdragende straffeanstalter. Lovene og forordningene mot løsgjengeri og betleri hang tett sammen med lover om tjenestetvang.¹⁴ I Tukthusforordningen gjaldt tjenestetvangen begge kjønn.¹⁵ I tillegg kom strenge hjemstavnbestemmelser, passtvang og krav om vandelsattest for å lete etter arbeid utenfor eget sogn.¹⁶ Denne strenge reguleringen hindret et fritt arbeidsmarked og rammet trolig hardt arbeidssøkende ungdom fra husmannsplasser, underklassene i byene og unge arbeidssøkende fra bondestanden.

Å huse "mistenkelige personer" kunne ha store konsekvenser og i Christiania skulle alle som innlosjerte "Fremmede" rapportere dette.¹⁷ Folk var pliktige til å melde seg til tjeneste og nektet de å ta den tilbudte tjenesten ble de betraktet som, og skulle straffes som, løsgjengere. For kvinner i Christiania gjaldt det at "Unge og friske Qvindfolk, som kan tiene for deres Brød, maae ikke henligge ledige og uden Tieneste". Menn var pliktige til å ta tjeneste så lenge "Svaghed og Alderdom ei hindrer dem".¹⁸ Tjenestetvangen innebar også å godta lav lønn. I tillegg var næringsvirksomhet strengt regulert gjennom privilegiepolitikk og laug, noe som hindret andre enn borgere fra å drive håndverk. Kvinner som drev med småsalg ble også truet med tukthus. Dette hadde store konsekvenser for fattige uten tjeneste eller jord.

KRIMINALISERING AV DE FATTIGE

Årsaken til den nye fattiglovgivningen var i første omgang ikke de "egentlige fattige", men arbeidskraftmangel og myndighetenes tiltak rettet mot mennesker som representerte økonomisk og moralsk uorden i samfunnet.¹⁹ Ifølge Slyngstad skjedde det en

kriminalisering av de fattige. Kvinner, barn, folk med økonomiske vansker, tiggere og løsgjengere ble alle sett å være i samme situasjon, og skulle straffes med tukthus. Det manglet tiltak rettet mot den delen av befolkningen som levde på eksistensminimum. Sosiale problemer ble forsøkt løst med streng regulering av arbeidsmarkedet og strenge straffer for "løsdriveri".²⁰ Mange var sårbare for økonomiske kriser og skillet mellom løsgjenger eller betler og "ustabile fattige" som dagleiere, tjenestefolk eller andre fattige arbeidsfolk kan ha vært liten i tider med lite arbeid.²¹

Sosialhistorikeren J.A. Sharpe hevder at definisjonen av en kriminell handling varierer over tid og med hensyn til sosial klasse plassert i en lokal og ideologisk kontekst. Derfor må historikeren regne som kriminelt alt som av samtida ble regnet som lovbrudd eller mer presist, forfulgt som lovbrudd, til tross for at handlingen i nåtidens lys ikke anses som kriminell.²² Til tross for at løsgjengeri og betleri var lovbrudd var det allikevel, i 1801 og mellom forskjellige perioder, ulike syn på og praksis i forhold til sosialpolitikk, samfunnets ansvar for fattige og i hvilken grad straff innebar kriminalisering av fattigdom. De betlende var avhengige av givere som muligens ikke så betleriet som en kriminell handling, eller som oppfattet å ha felles interesse, f.eks ved husing av løsgjengere. Ifølge Slyngstad skjedde det en nykriminalisering av mennesker som skapte "et ordensproblem" eller førte "et uønsket levesett". Med merkantilismens idé om at fattigdom var "samfunnsmessig uttømmende", ble løsgjengere, betlere og tjenesteløse definert som ulydige i form av sin tilstand og ikke i kraft av aktive handlinger.²³ Edward Thompson hevder at "crime – in the sense of being on the wrong side of the law – was, for the vast numbers of undifferentiated working people, normal".²⁴

Selv om de strenge lovene og forordningene fortsatt gjaldt, var perioden 1780 – 1820 en reformperiode i sosialpolitikken. Samfunnets ansvar ovenfor de fattigste ble vektlagt, og i tråd med tidas senmerkantilistiske tankegang ble mangel på arbeid ble sett som en viktig årsak til fattigdom, i motsetning til periodene før og etter som vektla individenes ansvar. Det ble skilt mellom arbeidsu villige og ufrivillig arbeidsløse, og de ufrivillig arbeidsløse skulle hjelpes med frivillige arbeidshus inspirert av Hamburgs Fattigvesen.²⁵ Slike reformideer om mangel på arbeid sto sentralt i politimester Bulls kritikk av laugenes privilegiepolitikk i Christiania i 1793.²⁶

SAMTLIGE LØSGJENGERI- OG BETLERISAKER I CHRISTIANIA POLITIKAMMERRETT I 1801

I 1801 ble 110 personer registrert for betleri eller løsgjengeri i Christiania politikammerretts protokoll, fordelt på 14 arrestasjoner.²⁷ I 92 av arrestasjonene gjaldt betleri og kun 18 personer ble arrestert for løsgjengeri. Av arrestasjonene var 6 jagninger.²⁸ I jagningene ble mellom seks og 57 arrestert i samme gate eller bydel. Løsgjengerisakene ble ikke alltid omtalt som dette, men løsgjengerilovgivning lå til grunn for arrestasjonene. Jeg

vil her konsentrere meg om å drøfte jagningene og de betleri- og løsgjengerarrestasjonene som belyser temaet fattigdom.²⁹

Tabell 1. Løsgjengeri og betleriarrestasjoner i Christiania 1801 fordelt på måned

	Jan	Feb	Mars	April	Mai	Jun	Jul	Aug	Sept	Okt	Nov	Des
Løsgjengeri				1	6	1	5		1			4
Betleri	1	18	1	8	1		6		57			

Kilde: Christiania Politikammerrett 1801

Lovgivningen om betleri og løsgjengeri var nært knyttet til tjenestetvangen, og arrestasjoner kan muligens knyttes til faredagene 14. april og 14. oktober, da folk kunne skifte bosted til eventuelt nytt arbeid.³⁰ Dette er mulig for jagningen 18. april, der åtte arresterte fra Agger ble transportert til lensmannen³¹ og den store jagningen 26. september hvor det ble lagt spesielt mye vekt på formaning av de arresterte om å finne seg arbeid. I tillegg kan to jagninger i februar knyttes til markedstid.³² For jagningen 26. september, med hele 57 arresterte for betleri, er det allikevel grunn til å stille spørsmål ved om dette skyldtes en spesifikk hendelse, eller mer kan ses som et spesielt tiltak. Som en oppfølger av diskusjonen om hva som av historikeren må ses som kriminelt, kan det være grunn til å anta at betleriet var synlig og ble sett på som plagsomt, mens løsgjengeriet ”foregikk” mer skjult og derfor i mindre grad ble sett som truende og forfulgt. Dette kan underbygges av den store overvekten av betleriarrestasjoner.

Hovedvekten av de arresterte var fra Christianias forsteder. 16 var fra forstedene på byens grunn og 26 fra forstedene på landets grunn. Kun to oppgis å være født i ”Byen”. Til sammen 44 personer var fra Christiania og forstedene, mens 16 personer var fra Østlandsområdet og kun en person oppgis å være født i en annen del av Norge (Nordlandene). I tillegg var tre personer utlendinger.³³ De to som

oppgir at de er fra Byen hadde ikke fast bosted. Flesteparten av de arresterte finner jeg ikke i folketellinga.³⁴ Det kan bety at de har endret husholdssammensetning eller bosted i forstedene, eller at de nylig var kommet til Christiania.

DE ARRESTERTE I KJØNNSPERSPEKTIV

Kvinner utgjorde noe mer enn halvparten av Christianias befolkning. Av de arresterte er over dobbelt så mange kvinner som menn, noe som i seg selv kan være en indikasjon på kvinners fattigdom og forsørgelsesproblemer. Dyrvik beskriver ekteskapet som uløselig knyttet til kvinners ”eneste virkelige sosiale posisjon” og at ugifte var særlig utsatte i alderdommen.³⁵ Bare fire av de arresterte kvinnene nevnes eksplisitt som ugifte. Av disse er ei epileptiker (33 år), forsørget av mora som var på fattigkassen³⁶, en 20-åring var svakelig og hadde jobbet på Spinnehuset, ei hadde opphold på fattighus (56)³⁷ og ei var blind og hevdet å ha blitt lovet opphold på fattighuset.³⁸ Kun ei kvinne nevnes eksplisitt som ugift mor.³⁹ I tillegg nevnes det at fire kvinner har barn, men ekteskapsstatus kom ikke fram i forhørene. Ei finner jeg som enke i folketellinga og ser det som sannsynlig at de andre også er gift eller enker. Den ene av disse oppgir å ha et meget sykt barn og ei av kvinnene har tidligere vært arrestert.⁴⁰

Tabell 2. Arresterte for betleri og løsgjengeri i Christiania 1801 fordelt på kjønn

	Menn	Kvinner	Kjønn ukjent	Sum
Betleri	22	53	18	92
Løsgjengeri	5	12		18
Sum	27	65	18	110

Kilde: Christiania Politikammerrett 1801

Å være gift innebar ofte å ha omsorg for barn og bare ei kvinne nevnes som gift uten at barn er nevnt i forhøret. Men å være gift betydde ikke nødvendigvis at mannen bidro til forsørgelse. I materialet finner jeg tre gifte kvinner med barn.⁴¹ Ei av disse oppga at mannen var syk og et barn sykkelig, en annen at mannen ikke kunne "fortiene ved sit Arbeide ophold til hende Familien" og hun var "nødsaget til at betle for at faae noget til livets ophold". Sistnevnte mottok "Spise 1 portion" på "Veisenhuset". Fire kvinner var gifte, men mennene hadde reist fra dem. To av disse til arbeide, en i København og en i Hafslund.⁴² To menn hadde forlatt familien uten at kvinnene visste hvor eller hvorfor. I det ene forhøret er det skrevet at noen uker før jul "tog hendes mand fra hende uden at hun ved hvorfor".⁴³ Hun oppga at det ikke var arbeid å få og mottok "2 portioner af den paa Veisenhuset uddelede Spise". Arrestasjonen av den andre av de forlatte kvinnene skiller seg fra de andre ved det tydelige utfallet.⁴⁴ Olia Olsdatter hadde to barn med en "murmester-handtlauger", som hadde vært lenge borte uten at hun visste hvor. Hun hadde ikke bolig eller forsørgelse, men "vanker om Dag og Nat paa gaderne". Ifølge politibetjenten har mannen forlatt henne på grunn av hennes "litterlighet" og at hun var daglig beruset. Saken er den eneste som ble sendt til Stiftet, Tukthusretten, med dette følelseladete utsagnet: "Naae hendes Bórn maaete blive opdragne paa Fattig Cassens bekostning da gikk hun med glæde i Tugthuset for livstid".

Tre menn arrestert for betleri der kone og barn ble nevnt, hadde alle en svakhet eller skade. Den ene hadde selv skrevet en supplikk/tiggerbrev med falsk underskrift. Han ser ut til å ha hatt et markant sosialt fall ettersom han tidligere var "Consumptions Betient" i Sjøetaten og begge foreldrene var på Fattighuset.⁴⁵ Kun to personer omtales som drikkfeldige i betlerisakene, noe som taler mot "individuelle" problemer som årsak til betleriet. Men av de seks kvinnene arrestert for løsgjengeri ("løsgjengersker") ble ei arrestert "i Nat paa Vejen til et Verts-huus".⁴⁶ Ei annen kvinne ble også arrestert på natta og ble av politiet betegnet som "løs og ledig Qvinde Menneske".⁴⁷ Hun ble løslatt og formanet om å finne seg arbeid.

Åtte av de arresterte for betleri oppgis å være enker, tre har mindreårige barn.⁴⁸ De andre oppgitte enkene er over 60.⁴⁹ Enke etter skipper Røhr oppgir at hun "er i yderste omstendighet" som årsak til betleriet. Om en annen står det "nu da hendes alderdom forbyder hende at arbeide har hun maattet tage tilflugt til Betlerstaven". Et sosialt fall for enker bekrefter blant annet Dyrviks påstand om at alderdommen fortonet seg vanskelig for ugifte og enker.

ALDER: MANGE BARN OG FÅ I "TJENESTEALDER"

I 1801 skilte Christiania seg fra resten av landet med å ha få barn under 15, mens gruppa 16 til 30 var den største. Det skyldes i stor grad innflyttere og høy barnedødelighet. Byen og forstedene hadde også et markert kvinneoverskudd, særlig på grunn av mange kvinner i husarbeid. Kvinneandelen økte stadig i høyere aldersgrupper. Kvinnene levde lenger enn menn og det var 5 enker for hver enkmann.⁵⁰ Alder er et av kjennetegnene ved kvinners fattigdom i tidlig moderne tid, som enker og eldre. I sammensetningen av de arresterte er bildet mer komplekst. Ved en oppdeling i alderskategorier på 15 år var den største enkeltgruppa av arresterte de under 15, med 14 personer. Den minste gruppa var de mellom 15-29, med kun tre kvinner arrestert. Det er påfallende ettersom dette var den største aldersgruppa i Christiania. En forklaring er at dette er den aldersgruppa som lettest kan finne tjeneste, og som på grunn av høy giftemålsalder ennå ikke hadde barn å forsørge. Den yngste gruppa var avhengig av familiens forsørgelse og dette kan være en sterk indikator på at barnefamilier hadde forsørgelsesproblemer. De eldre arresterte kan i større grad ha vært preget av slitasje etter hardt yrkesliv eller omsorg for barn, og hadde dermed færre forsørgelsesmuligheter enn de mellom 15 og 29.⁵¹ Av de arresterte utgjorde den "arbeidsføre" aldersgruppa 30- 59 flere personer enn de fra 60 og eldre, noe som viser at mangel på forsørgelse og levebrød var mer kompleks enn alder i seg selv.

Tabell 2. Alderssammensetningen av arresterte for betleri og løsgjengeri i Christiania i 1801

	0-14	15-29	30-44	45-59	60-74	75-90	Sum
Menn	4		3	4	3	4	
Kvinner	5	3	6	4	3	2	
Kjønn ukj.	5						
Sum	14	3	9	8	6	6	46

Av de 14 barna var 4 gutter, 5 jenter og for 5 var ikke kjønn oppgitt.⁵² Der det ble oppgitt noe om bakgrunn var fire barn av enker, to borttreist far og en oppga at foreldre arbeidet, men ikke tjente nok. Flere av barna var arrestert i grupper av søsken eller naboer. Tre betlende søsken fra Galgeberg oppga at mora var enke og ikke kunne forsørge dem med sitt arbeid.⁵³ I folketellinga finner jeg dem med to søsken til på to og ti, og mora registrert som 32 år gammel dagleiereske.⁵⁴ Hun var dermed med tidas høye giftemålsalder ei ung mor til fem barn. Av tre jenter i alderen 11, 12 og 14 fra tre hushold under en gård på Økern oppga 14-åringen at begge foreldrene arbeidet, men ikke nok til å forsørge seks mennesker, da hun hadde tre søsken. Faren er i folketellinga registrert som husmann med jord. 12-åringen er datter av ei enke (inderste) og 11-åringen bodde hos mora og en bror, mens faren arbeidet i København.⁵⁵

REFORMTEGN?

I få av forhørene oppgis det eksplisitt sakens utfall. Her vil jeg måtte begrense meg til å analysere forhørene.⁵⁶ I kun ett tilfelle ble en sak sendt til "Stiftet", dvs. Tukthusretten.⁵⁷ Om de arresterte hjemmehørende annet sted enn Christiania og forstedene på byens grunn ble det flere ganger opplyst at de ble sendt til lensmann eller gitt pass mot løfte om å reise ut av byen. Dette ble ikke skrevet i alle saker og i flere jagningslistinger er jeg usikker på hva som gjelder hvilke arresterte. Den 26. september var en stor jagning der flere ble "formanet" mens andre ble sendt til lensmann. I denne jagningen synes det allikevel som det ble lagt vekt på den moralske formaningen og dette kan illustreres med fem ikke navngitte "qvinder fra Saugene som alle blev paalagte strax at forføje Sig ut af Byen til deres hiem at om de oftere findes i Betlerie maae de vente Straf".⁵⁸ Trusselen om straff var der, men muligens ble de fleste kun hjemsendt. Mangel på straff kan antas å gjelde gjengangerne.⁵⁹ Fire kvinner arrestert i 1801 ble også forhørt i 1800.⁶⁰ I de to løsgjengerjagningene ble ei kvinne arrestert begge gangene.⁶¹ Begge gangene ble hun transportert med stiftets pass til sitt hjemsted. Hjemsendelsen hindret henne ikke å reise tilbake til Christiania. For en av de andre arresterte 4. juli ble det oppgitt at han ble sendt til lensmann, om de som ble gitt pass er det uvisst om de også ble sendt til lokale myndigheter eller om de reiste fritt. Ni personer fikk utstedt pass for å tilsynelatende reise ut av byen selv, blant annet ei ung jente fra Hallingdal som var kommet for å

besøke slektninger og lovet å forlate byen med sitt følge neste dag. Ei kvinne karakterisert som "løs og ledig Qvinde Menneske" hadde vært arrestert atskillige ganger.⁶² Politiet har skrevet at hun hadde vært på Tukthuset, men strøket over dette igjen. Selv om de rettet feilen, er det interessant at politiet i første omgang oppfattet det slik. Hun var arrestert for tyveri og løsgjengeri, men ettersom hun hadde levert tingene tilbake til "herremannen" ble hun løslatt med påbud om å finne seg arbeid. Kun i en løsgjengerisak er det oppgitt at den arresterte har vært på tukthus, men denne saken skiller seg merkbart fra de andre sakene.⁶³

Mitt hovedinntrykk er at politiets praksis var preget av reformperioden. De formante arresterte om å finne seg arbeid, fikk flere til å love at betleriet ikke skulle skje igjen og truet ved noen tilfeller om straff om det skulle skje igjen. Et annet reformtegn er at flere forhør var rikholdige med informasjon om personenes bakgrunn, sykdom og familieforhold. Slik oppfatter jeg at politiet forsøkte å danne seg et bilde om personene var "verdige" eller "uverdige" fattige og dermed om de hadde rett til hjelp.⁶⁴ Lovgivningen var streng, men flere av de arresterte kan absolutt karakteriseres som verdige fattige, illustrert av beskrivelsen "han var meget vandfør på hender og føtter".⁶⁵ Ei blind jente hevder til og med å ha blitt lovet fattighuset.

1801-FOLKETELLING – EN PROFIL AV "DE VERDIG FATTIGE"

Mange av de arresterte hevdet å være ute av stand til arbeid blant annet på grunn av sykdom og alderdom, og burde således mottatt hjelp som verdige fattige.⁶⁶ Jeg har analysert hvem som ble registrert som fattige i 1801-folketellinga, basert på Christiania, Opsloe og hele Aker, et noe større utvalg enn Christiania og forsteder – en god referansegruppe i forhold til de arresterte i 1801. Dermed består sammenlikningsgrunnlaget av 16.803 personer totalt. 439 personer var registrert som fattige eller at de mottok fattigstøtte. Av dem var 348 kvinner og 91 menn, nær 4 ganger så mange kvinner som menn. Mens aldersfordelingen blant mennene var relativt jevn, var kvinner fra 45 og oppover dominerende i forhold til de yngre gruppene. 349 kvinner er over 45 noe som utgjør nær 4 ganger så mange som for gruppa 0-44. De registrerte fattige er dermed eldre kvinner, få var under 30.

Tabell 3. Fattige i 1801-folketellinga for Christiania og Agger⁶⁷ fordelt på kjønn og alder

	0-14	15-29	30-44	45-59	60-74	75-90 ⁶⁸	Sum
Menn	11	7	13	13	28	19	91
Kvinner	16	11	32	65	145	79	348
Sum	27	18	45	78	173	98	439

Kilde: Folketellinga av 1801 for Christiania med forsteder og Agger.

Tabell 4. Fattige i 1801-folketellinga for Christiania og Agger fordelt på kjønn og sivilstand

	0-14	15-29	30-44	45-59	60-74	75-90 ⁶⁹	Sum
Kvinner:							
Enker		1	12	41	94	65	213
Ugifte	16	10	15	20	36	9	106
Sum	16	11	27	61	130	74	319
Menn:							
Enkemenn			1	2	13	7	23
Ugifte	11	7	9	2	3	1	33
Sum	11	7	10	4	16	8	56
Sum							375

Kilde: Folketellinga av 1801 for Christiania med forsteder og

For de registrerte fattige var dermed mønsteret et annet enn det som var oppgitt for de arresterte. Som tabell 4 viser, var 80 av 321 kvinner over 30 ugifte (1 av 4). Alle i aldersgruppa 0-29 år var ugifte, med unntak av ei enke på 29. Det var til sammen 213 enker og 23 enkemenn.⁷⁰ Mange var registrert gift flere ganger, men særlig fra 45 år begynte antall enker å øke betraktelig (kun 13 enker var under 45). I befolkningen i sin helhet var det fem enker per enkemenn. Blant de registrert fattige var tallet på enker mye høyere, med over ni ganger så mange enker som enkemenn. Årsak til fattigdom er stort sett ikke oppgitt i folketellinga.⁷¹ Men det dominerende mønsteret er at av de registrerte fattige var en størstedel kvinner og andelen enker betydelig.

UNDERKLASSE PÅ EKSISTENSMINIMUM

Et stort flertall av de 110 arresterte for betleri og løsgjengeri i 1801 ble arrestert for betleri. Dette kan være et tegn på at det var særlig de synlige og "plagsomme" lovbruddene som ble forfulgt. Men i forhørene er det også tegn på at praksisen er preget av reformvilje i forhold til gjeldende lover, og det er få tegn til straffefølgelse utover transport til hjemsted/lensmann på hjemsted. Kun i én sak nevnes tukthusstraff. I mange av sakene må det også oppfattes som reformtegn hos politimyndighetene at de bruker mye plass på å redegjøre for personenes bakgrunn. Forhørene i særlig betlerisakene danner et bilde av en fattig underklasse på eksistensminimum, uten hjelp i sin situasjon. Der familieforhold er nevnt vitner det om forsørgelsesproblemer for kvinner med barn og ved bortfall av mannlig forsørger, enten ved sykdom, som enker eller som forlatte. Der mennene er oppgitt som familieforsørgere var de arbeidsuføre. De ugifte i materialet er også arbeidsuføre, og uten en forsørger hadde de få muligheter til å skaffe seg livsopphold selv. Den største gruppa arresterte er barn og unge under 15. Flere

oppgir at foreldrene ikke makter forsørgelsen til tross for at flere arbeider. En annen aldersgruppe skiller seg ut ved å bestå av kun tre personer, nemlig gruppa i den mest sannsynlige "tjenestealderen" 15-29. Dette er en indikator på at forsørgelse med familiefpliktelser kunne være særlig vanskelig for kvinner med barn. Mønsteret er et annet for de registrerte fattige. Her dominerer aldersgruppene fra 45. I motsetning til de arresterte, der det er om lag dobbelt så mange kvinner som menn, er det her nesten fire ganger så mange kvinner som menn og den enker utgjør en dominerende del av kvinnene over 45. Opplysninger i forhørene om bakgrunn viser at mangelfull mulighet til forsørgelse var en sentral årsak til betleriet og den bakenforliggende fattigdommen. For de personene der det ikke er opplyst noe om bakgrunn er det mulig at arbeidsmangel vil være dominerende, men det er også mulig at de gitte opplysningene er betegnende for alle de arresterte. Her er kildene såpass mangelfulle at dette er inntil videre et åpent spørsmål.

NOTER

¹ Dyrvik definerer en fattig som "Den personen som verken kan livberge seg ved eget arbeide eller egne midler, og heller ikke skaffer seg forsørgelse innenfor rammen av en privat husholdning". Dyrvik i Slyngstad, Marit, Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tugthus i perioden 1741-63. Oslo: Tingbokprosjektet, 1994: 182.

² Slyngstad, 1994: 39.

³ Dyrvik, Ståle, Den lange fredstiden 1720 - 1784. Bind 8 i Mykland, Knut (red.) Norges historie. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S, 1978: 92, 182f.

⁴ Bladh, Christine, Att sälja från korg och bod i Stockholm 1819-1846. Stockholm, 1992: 11.

⁵ Seip, Anne Lise, Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920. Oslo: Gyldendal, 1994: 41.

⁶ I Reskript av 9. juli 1784 ble "Storgaden, Vaterlandsgaden til Vaterlands bro (Brogaden) og Vaterlands torv (Lilletorget)" lagt under byen, tidligere forsteder. Holmsen, Paul: Kristiania politis historie 1624-1884. 1884: 86.

⁷ Storgata og Vaterland torg, Fjerdingen, Vaterland og Sagbanken, Grensen og Hammersborg, Pipervika, Møllergata og Bergfjerdingen. Sprauten, Knut, Byen ved

festningen. *Fra 1536 til 1814. Oslo Bys Historie Bind 2*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag as, 1992: 367.

⁸ Tilh. Akershus var Bymarka, Akershus festn., Oslo, Lakkegata, Nordbygata med Grønland og Leiret. Sprauten, 1992: 367.

⁹ Holmsen, 1884: 113.

¹⁰ Clarke i Bull, Edvard og Valborg Sønstevald. *Kristianias historie*. Utgitt til 300-aars jubileet 1924 av Kristiania kommune. Bind 3 1740-1814. Oslo: J.W. Cappelen, 1936: 436 og Bull, 1936: 440.

¹¹ Seip, 1994: 35. Lovfestet igjen i Tukthusforordningen av 2.des. 1741, kap.2, § 3.

¹² Forordningene for de fire stiftsforordninger for Akershus (1741), Bergen (1755), Christiansand (1786) og Trondheim (1790) regulerte fattigforsorg og løsgjengerstraffer helt fram til 1845.

¹³ Slyngstad ser tigging og betleri som synonymmer. Hun ser løsgjengeri og manglende tjeneste som sammenfallende, men at løsgjengeri innebærer å bevege seg over større områder. Slyngstad, 1994: 181f.

¹⁴ Tjenestetvang knyttes først sammen med løsgjengeri i Norske Lov av 1687: http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5_03_21.html, 5-3-21. Seip 1994: 35.

¹⁵ Tukthusforordningen av 2.des. 1741, kap.3, § 2.

¹⁶ Seip, 1994: 38.

¹⁷ Schou, 1795: Politianordningen for Christiania, 12.feb. 1745.bolk IV, § 1.

¹⁸ Reskript av 26.jan. 1776, § 17 og § 18.

¹⁹ Slyngstad, 1994: 19, 53, 240 og Seip, 1994: 35.

²⁰ Slyngstad, 1994: 19, 53 og Seip, 1994: 36, Tukthusforordningen av 2.des. 1741: 787.

²¹ Slyngstad, 1994: 181, 183.

²² Sharpe 1992: 4, 13. Ifølge Erling Sandmo kan det være problematisk å velge myndighetenes kategorier for før-moderne og tidlig moderne samfunn, da det verken var et godt utbygd politivesen eller medbestemmelsesrett til å påvirke og endre lovverket. Han hevder at i denne perioden skjedde det en sammensmelting av kategoriene lovbrøyer og kriminell gjennom mer aktiv inngripen fra myndighetenes side. Sandmo, Erling. *Tingets tenkemåter*. Oslo: Tingbokprosjektet, 1992: 13.

²³ Slyngstad, 1994: 229 f.

²⁴ Thompson i Sharpe, 1992: 119.

²⁵ Seip, 1994: 36-41. Mellom 1780 og 1820 ble det bygget bl.a spinnehus med arbeid til flere hundre kvinner og barn.

²⁶ Bull, A. "Om Haandverkerne i Christiania", i Norsk Topografisk årbok 1793, Tredie Hefte. Christiania: 1793.

²⁷ Dato for jagningsarrestasjonene: 7. februar (betleri), 14. februar (b), 18. april (b), 26. mai (b), 4. juli (løsgjengeri og b), 26. september (b). Dato for enkeltarrestasjonene: 6. januar (betleri), 14. mars (b), 13.-14. april (løsgjengeri), 19. mai (b), 27.juni (l), 27. juli (l), 30. september (l), 8. desember (l).

²⁸ I protokollen er flere beskrevet som "jagningsforretning".

²⁹ Flere av løsgjengersakene er mer omfattende og ville kreve en drøfting utenfor denne oppgavens rammer. Det gjelder en engelsk matros uten skip, svenske håndverkere uten pass – blant annet en svenske rømt fra krigen – og fire personer jeg tolker til å muligens være romanifolk (tater).

³⁰ Sprauten, 1978: 362

³¹ For 18. april er de kun listet med navn og hjemsted, men tre finner jeg muligens i folketellinga fra 1. februar, som inderste, husmann og enke/arbeider, noe som kan bety at ettersom de betlet i april at de også lette etter arbeid.

³² Her hevdet i tillegg to kvinner at det ikke var arbeid å få.

³³ De som oppgir å bo i forstedene kan ha andre fødesteder da språkbruken er ulik (barnefødt el hjemmehørende).

³⁴ I Folketellinga av 1801 (Digitalarkivet) har jeg gjenfunnet kun 14 personer med sikkerhet. Jeg har dermed kun brukt sporingen av personer til å supplere informasjonen fra forhørene ift alder, husholdsstilling etc.

³⁵ Dyrvik, 1978: 101.

³⁶ 7. februar, Dorthe Olsdatter Strömboe, nummer 1.

³⁷ 14. februar, Siri Svendsdatter, nummer 7. 14. februar, Anne Olsdatter, nummer 8.

³⁸ 26. september. Karen Nielsdatter, nummer 20.

³⁹ 26. september, Anne Marie Halvorsdatter, nummer 3.

⁴⁰ 7. februar, Elen Iversdatter, nummer 5 (tidligere arrestert). 4.juli (l), Marie Johansdatter, nummer 5. 26.sept, Dorthe Olsdatter, nummer 3 (4 barn, derav et sengeliggende). 26.september, Anne Olsdatter, nummer 13.

⁴¹ 7. februar Maren Pedersdatter nummer 2 (syk mann og sykkelig barn), 7. februar Siri Hansdatter (4 barn, derav ett sengeliggende). 14. februar Aase Hansdatter, nummer 5 (mann kunne ikke forsørge dem).

⁴² 26. september, Sophie Svendsdatter, nummer 19 og Olia Olsdatter, nummer 25.

⁴³ 14. februar, Kirsti Christiansdatter, nummer 3.

⁴⁴ 19. mai, Olia Olsdatter.

⁴⁵ 6.januar, Ole Olsen, nummer 1.

⁴⁶ 26.mai, Siri Sørensdatter, nummer 1.

⁴⁷ 27. juli, Marthe Marie Poulsdatter.

⁴⁸ 7. februar, Elen Iversdatter, nummer 5. 14. februar, Marthe Jacobsdatter, nummer 4. 18.april, Kirsti Pærsdatter, nummer 7.

⁴⁹ 7. februar, Thore Østendatter, nummer 3. 14. februar, Helle Nielsdatter, nummer 2 (sitat). 26.september, Lispet Knudsdatter, nummer 14. 26.sept, Anne Cathrine, nummer 22 og Sissel Cathrine Røhr, nummer 27.

⁵⁰ I landet som helhet var 1-15 den største gruppa. Sprauten, 1992: 363f.

⁵¹ Nedtegnelsen av alder var begrenset og mønsteret kan dermed endre seg med flere opplysninger. Der krøplinger er nevnt, kan disse være eldre og dermed gi et bilde med flere eldre betlere enn for min tabell basert på kun oppgitt alder.

⁵² Der barn kun er nevnt som med mor i forhøret har jeg ikke regnet disse med som arrestert. Der barn er nevnt i listingen har jeg regnet dem med uansett alder eller om de kun synes å "være med".

⁵³ 14. februar, Johanne Larsdatter (11), samt brødrene Ole Larsen (9) og Engebret Larsen (5), alle nummer 6.

⁵⁴ Digitalarkivet - Folketellinga av 1801 for Opsloe.

⁵⁵ Alle 7. februar, Anne Marie Thommesdatter, nummer 6, Maren Kirstine Olsdatter, nummer 7 og Berthe Maria Madsdatter, nummer 8.

⁵⁶ Folketellinga ble holdt 1. februar. Johnsson, Gudrun. *Folket i Oslo 1801. Folketellingene 1.februar for Kristiania med forstedene og Aker og Oslo*. Oslo: Norsk Arkivbyrå Forlag, 1950. Dermed er det ikke gjennom denne mulig å spore sakens utfall ved å se på yrke/husholdsstilling eller tilhold på Fattighus eller Tukthus.

⁵⁷ 19. mai, Olia Olsdatter

⁵⁸ 26. september, nummer 16

⁵⁹ 27. juni, Kari Nielsdatter (l) oppgitt å ha tidligere blitt transportert tilbake til sitt hjemsted, men er ikke tidligere registrert i forhørsprotokollene. Dette betyr muligens fra annen instans, men hvis det var fra Tukthus ville dette sannsynligvis stå.

⁶⁰ Kun fire kvinner oppgis å ha blitt arrestert i 1800. Tre i en jagning 13.desember.1800 og ei 9. august 1800.

⁶¹ 26. mai, Petronella Fillion, nummer 2 og 4. juli, Petronelle Philiong, nummer 4. Begge Oudahl Glas Verk.

⁶² 27. juli, Marthe Marie Poulsdatter.

⁶³ 8. desember, Friderich Eliassen, endret til Elias Eliassen Friderichsen senere i forhøret. Løsgjengeri- og tyverisak, der de arresterte kan tolkes til å være romanifolk/tatere.

⁶⁴ Det er imidlertid stor forskjell på hvor mye politiet nedtegner, noe som kan bety at de vurderte noe som utenfor sitt ansvar f.eks utenfor Christiania og forstedene, men her var de ikke konsekvente.

⁶⁵ 26. september, Engebret Olsen, 78 år, nummer 6.

⁶⁶ Noen få mottok fattighjelp eller pensjon, noe som kan tyde på at også denne var på et eksistensminimum.

⁶⁷ Husholdsstilling eller yrke inkludert "fattig" ga 442 treff. To av personene leste imidlertid for de fattige og en var fattigforstander, slik at antall registrerte fattige blir 339.

⁶⁸ Inkludert her er 3 kvinner mellom 91 og 100.

⁶⁹ Inkludert her er 3 kvinner mellom 91 og 100.

⁷⁰ Medregnet enke/enkemann oppgitt i sivilstatus, eller det her er oppgitt "engang", "engang givt" eller f.eks "Gift 1ste gang, enke" da dette er sjekket med husholdssammensetning.

⁷¹ Med unntak av der det er registrert krøbling/vandfør etc

LITTERATUR

Bladh, Christine (1992). *Att sälja från korg och bod i Stockholm 1819-1846*. Stockholm

Bull, Edvard og Valborg Sønstevald (1936). *Kristianias historie*. Utgitt til 300-aars jubileet 1924 av Kristiania kommune. Bind 3 1740-1814. Oslo: J.W. Cappelen.

Dyrvik, Ståle (1978). *Den lange fredstiden 1720 – 1784*. Bind 8 i Mykland, Knut (red.) Norges historie. Oslo: J.W. Cappelens Forlag A.S

Dyrvik, Ståle (1999). *Norsk historie. 1625-1814. Vegar til sjølstande*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Gotaas, Thor (2000). *Taterne. Livskampen og eventyret*. Oslo: Andresen&Butenschøn Holm, Edvard (1909). *Danmark-Norges Historie under Kristian VII (1766-1808)*. Tredje binds annen del (Fortsættelse af styrelse og reformer indtil 1799. Forskjellige samfundforhold og indre tilstande 1784-1799). København: Nielsen & Lydicke

Holmsen, Paul: *Kristiania politis historie 1624-1884*. Kristiania: 1884.

Imsen, Steinar og Harald Winge (1999). *Norsk historisk leksikon. Kultur og samfunn ca. 1500 – ca. 1800*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag

Knudsen, Knut Arild (1997). *Kriminalitet i Trondheim 1875-1885*, Hovedfagsoppgave, NTNU-Trondheim.

Sandmo, Erling (1992). *Tingets tenkemåter*. Oslo: Tingbokprosjektet.

Sandnes, Jørn (1990). *Kniven, ølet og aren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sandvik, Hilde (1992). *"Umyndige" kvinner i handel og håndverk. Kvinner i byneringene i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet*. Oslo: Tingbokprosjektet. [Hovedfagsoppgave ved UiO1985]

Sandvik, Hilde (1999). "Tidlig moderne tid i Norge 1500-1800" i Blom, Ida og Sogner, Solvei *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årskeifet*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Seip, Anne Lise (1994[1984]): *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Sharpe, J.A (1992). *Crime in early modern England 1550-1750*, London og New York: Longman.

Slyngstad, Marit (1994). *Ulydighet og straff. Intensjoner og praksis i statsmaktens bekjempelse av fattigdomsproblemet. En undersøkelse med utgangspunkt i*

tukthusforordningen av 2. desember 1741 og de innsatte lemmer ved Christiania tugthus i perioden 1741-63. Hovedfagsoppgave, UiO. Oslo: Tingbokprosjektet.
Sogner, Sølvi (2003). "Kapittel 18 Taterne eller Romanifolket" i Kjeldstadli, Knut (red.) *Norsk innvandringshistorie. I kongens tid 900-1814*. Oslo: Pax Forlag A/S, s. 356-371.
Sprauten, Knut (1992). *Byen ved festningen. Fra 1536 til 1814. Oslo Bys Historie Bind 2*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag as.

KILDER

Bull, A (1793). "Om Haandverkerne i Christiania", i *Norsk Topografisk årbok 1793, Tredie Hefte*. Christiania: Jens Orbek Berg
Folketellinga 1801, Lest på <http://digitalarkivet.uib.no>
Folketellinga 1801 – Christiania med Aker og Opsloe, i egen database utarbeidet av Kåre A. Andersen, Lest på <http://folk.uio.no/kaarean/webapps/php/test/login.php>
Johnson, Gudrun (1950). *Folket i Oslo 1801. Folketellingen 1. februar 1801 for Kristiania med forstedene og Aker og Oslo (Gamlebyen)*. Oslo: Norsk Arkivbyrå Forlag.
Kong Christian den Femtes Norske Lov 15de April 1687 med Kongeloven 1665.
Publisert av Prosjekt for nettbaserte hovedfagsstudier (PNH). (Universitetsforlaget 1982). Lest på: <http://www.hf.uio.no/PNH/chr5web/chr5home.html>
RA, Christiania Politikammerrett, forhørsprotokoll nr. VI. 5/8 1800 – 28/11 1803. [Utvalg: aktuelle saker hele 1801 og enkelte 1800]. I notene henvist til saker for 1801 med dato, navn og nummer.
Schou, J.H (1797). *Chronologisk Register over de kongelige Forordninger og Aabne Breve, Samt andre Trykte Anordninger som for Aar 1670 ere udkomne, tilligmed et nøiaktig udtæg af de endnu gjeldende, forsaandt somme i Alminnelighed angaae undersaaterne i Danmark og Norge*. København: Wessel-Berg.
Skomakerlauget i Christiania (1793). "Nogle Tanker i Anledning det af S.T. Hr. A. Bull i tredie Hefte af den Topographiske Journal for Norge: Om Haandverkerne i Christiania", Tillegg til *Norske Intelligent-Sedler 1793*, nr. 19.

.....

Få *nytid* hjem i postkassa – uten ekstra kostnader.

Prøveabonnement

10 uker kr 199,-

Prøveabonnenter får tilbud om ordinært abonnement etter prøveperioden.

Ordinært abonnement

3 mnd kr 290,00

6 mnd kr 540,00

1 år kr 980,00

Løper automatisk inntil abonnementet sies opp.

Studentabonnement

6 mnd kr 270,-

1 år kr 490,-

Studentabonnement gjelder bare i studietiden.

Bestill på: www.nytid.no eller tlf: **23 33 91 77 (09-16)**

Ja takk, jeg vil abonnere på *nytid*!

Ordinært abonnement

- 1 år kr 980,-
 6 mnd. Kr 540,-
 3 mnd kr 290,-

Prøveabonnement

- 10 uker kr 199,-

Studentabonnement

- 1 år kun kr 490,-
 6 mnd kun kr 270,-

Adressaten betaler for sending i Norge

Distribueres av Posten Norge

Navn:

Adresse:

Postnr.: Sted:

Studiested (må oppgis ved studentabonnement):

Underskrift:

nytid

Svarnummer 1198
0090 Oslo

DØD OG OPPSTANDELSE I MIDDELALDERENS WALES

En vinterdag sist på 1200-tallet ble to walisiske rebeller og drapsmenn ført bort for å henges nær Swansea. Dommen og ordren om henrettelse var kommet fra regionen Gowers engelske herre, William de Briouze. Henrettelsen fant sted på morgenen, med flere vitner til stede. Slektninger av bandittene ble tvunget til å fungere som bødler. Galgen brast, men til tross for at mennene allerede ble ansett for å være døde, ble den ene av dem, William Cragh, hengt på ny. Seinere på kvelden fikk Craghs slektninger tillatelse til å frakte ham bort. Liket bar naturlig nok sterkt preg av at mannen var blitt hengt to ganger: Ansiktet var blåsvart, øyeeplene hang ut av øyehulene og tunga langt ute av munnen, også den blåsvart. Tilsynelatende et dramatisk og makabert endelikt. Men så skjer et mirakel – den hengte William Cragh gjenoppstår fra de døde! Dette mirakelet fant sted etter at William de Briouzes ektefelle, Lady Mary de Briouze, sørget for å bringe liket til biskop Thomas de Cantilupes grav, som lokalt var kjent som et hellig sted.

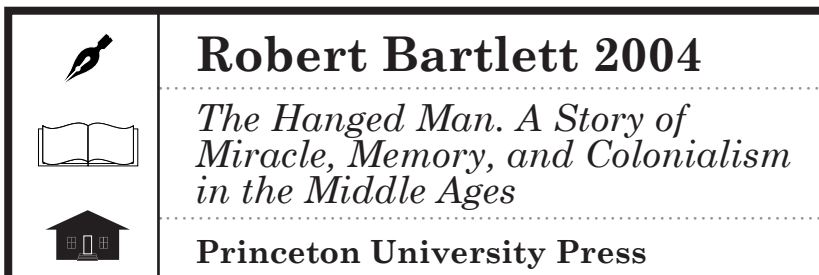
mirakelet var blant grunnlagsmaterialet for kanoniseringsprosessen av Thomas de Cantilupe. Over et tiår etterpå, i 1307, ble nemlig en kommisjon bestående av tre høytstående kirkelige representanter fra Sør-Frankrike og London, sendt til Gower for å undersøke om Thomas de Cantilupe kunne kalles en helgen. Gjennom deres nitidige og metodiske utspøringer av vitnene til mirakelet – deriblant den gjenoppståtte rebellen selv – kastes det lys over denne hendelsen. Både bakgrunnen for *The Hanged Man* og Bartletts metodiske grep har likhetstrekk med Emmanuel Le Roy Laduries klassiker *Montaillou*.

Det er ingenting som er forutsigbart ved denne historien og leseren møter stadig nye overraskelser. Bartlett viser hvordan man kan hente mye interessant informasjon også utover henrettelsen og gjenoppstandelsen fra vitnenes utsagn – men også hvor mye som må forbli uklart. Alle vitnene viste seg å være uenige om tidspunktet for henrettelsen – tidspunktet på dagen, hvor henrettelsen hadde funnet sted –

tid og rom – og om deres hukommelse; hva var det viktige som ble huska, og hva var det uviktige, som ble glemt? Og hadde det noen betydning at William Cragh var walisisk og Gowers herre engelsk? Og hvorfor engasjerte Lady Mary de Briouze seg i saken?

Det som først og fremst gjør *The Hanged Man. A Story of Miracle, Memory, and Colonialism in the Middle Ages* til særs spennende lesning, er at vi får møte både adelige og fattige walisiske løsarbeidere gjennom de detaljerte avhørene. Bartlett gir leserne inntrykk av at vi møysommelig er i ferd med å nøste opp saken – for så å gi oss nye overraskelser og momenter å ta stilling til. Boka minner oss på hvor vanskelig, men spennende, det er å forsøke å forstå fortida og fortidas mennesker.

AV INGER HILDE KILLERUD

Denne dramatiske hendelsen, vitnene, mange av aktørene og ikke minst hovedpersonen, drapsmannen William Cragh, ville neppe vært kjent for oss i dag, om det ikke hadde vært for at dette

ja, tilogmed hvilket år hendelsene hadde funnet sted, selv om alle var enige om at det hadde vært om vinteren. Slik viser Bartlett hva denne historien kan si oss om middelaldermenneskenes forhold til

MIDDELALDERHISTORIKERENS MIDDELALDERHISTORIKER?

Det fascinerende ved å lese historiografi, historiefagets egen historie, er, i alle fall for meg personlig, at man så tydelig kan se hvordan hvert enkelt land har sin særegne måte å beskrive fortiden på. Ulike tradisjoner og ulike historikermiljøer gjør at metode, teori og temavalg er så mangeartetet som det er, til tross for at inspirasjon (heldigvis) hentes over landegrensene. Boken som anmeldes her kommer fra en særegen

fleste historikerspirer, men *History and Historians* må delvis beskrives som en bok for de spesielt interesserte, i alle fall siste halvdel av den. Biografier over engelske middelalderhistorikere er kanskje ikke det de fleste forbinder med essensiell lesning ved siden av pensumlitteraturen. Det er likevel morsomt om man gir den en sjanse, for Oxfordprofessorer fra forrige århundre er ikke som andre historikere.

Joachim av Fiore profetiske skrifter.

På grunn av verkets smale nedslagsfelt bør også noen av Southernns tidligere bøker nevnes. Hans siste store verk, de to bindene i **Scholastic Humanism and the Unification of Europe**, er noe av det best skrevne historieverk undertegnede har lest.¹ Southern mente selv at en historiker burde sikte etter å tilfredsstille de samme emosjonelle og intellektuelle krav som en forfatter eller poet.² Dette klarer han glimrende selv, uten å gi slipp på metodisk og empirisk nøyaktighet. Det hender til og med at man må stoppe opp og lese over en setning på nytt, og håpe at man en dag kan oppnå den samme skriveferdighet. Språkstilen går igjen i **History and Historians**, selv om den muntlige stilen fra foredragene ikke alltid har den samme finessen som andre av Southernns tekster.

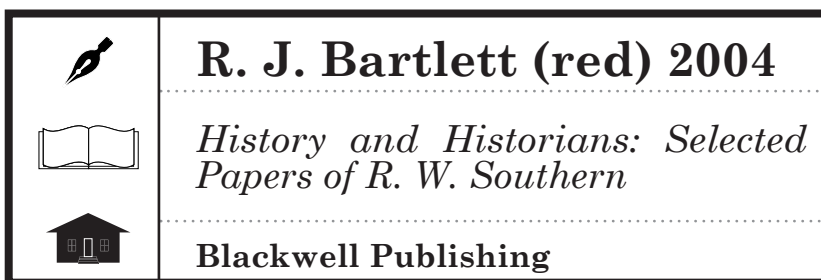
Alt i alt er [var] Southern en middelalderhistoriker man bør merke seg, og selv om **History and Historians** ikke er boken som **må** leses i høst, kan dens første seksti sider trygt anbefales til den med interesse for middelalderen og for fortidens måter å forestille seg historiens utvikling på.

AV ALEXANDER KEMPTON

NOTER

1 R. W. Southern, *Scholastic Humanism and the Unification of Europe*, Vol. 1 (1995) og Vol. 2 (2001), Oxford.

2 R. W. Southern, *History and Historians*, Blackwell Publishing, 2004, Oxford, s. 12.

engelsk tradisjon, fra en mann som hadde hele sitt yrkesaktive liv ved universitetet i Oxford. Her finnes ikke den teoribruk man ser hos samtidige marxistisk-inspirerte historikere fra samme land, eller de store systemene forbundet med franske historikere, men en kildenær skildring av fortiden skrevet av en historiker som verken var redd for statistikk, aktører eller små anekdoter.

History and Historians er en samling av artikler og foredrag holdt av R. W. Southern fra 1960-tallet og frem til hans død for et par år siden. Han er regnet som en av de virkelig store innenfor britisk middelalderforskningen, og brukte mange av de anledningene han hadde som foreleser til å reflektere over historiefaget, noe denne boken gir et innblikk i. Bøker om historiefagets vesen er potensielt spennende for de

Første del av boken er den mest interessante, her tar Southern for seg middelalderens egen historieskrivning. Han viser hvordan det fantes flere ulike historiesyn i middelalderen, og hvordan dette ga utslag i de historieverkene som ble produsert. For eksempel har vi forfatterne som fulgte Augustin og delte verden opp i seks faser, der alle hendelsene i denne fasen var særpreget og delvis bestemt av fasen selv. Southern hadde en egen evne til å formidle komplisert historie kort, og de snaut 60 sidene han bruker på emnet anbefales for alle som er interessert i fortidens historiesyn. Tankene Southern har om temaet er spesielt nyttige for de som skal bruke middelalderhistorier som kilde, da en forståelse for nettopp middelalderens faseoppdelinger er essensielt om man skal forstå kilder som Saxos Danmarkskrønike eller

HUSMORLIV OG KVINNELIV I DET 20. ÅRHUNDRE

Twentieth-century housewives er en artikkelsamling basert på innlegg fra en konferanse arrangert av prosjektet *Mellom demografi og markedi: Husarbeidets ideologi og praksis*, ledet av Gro Hagemann. Gjennom å undersøke husarbeid ønsker prosjektet belyse ulike forhold: forholdet mellom det som tilhører den private sfæren og det som tilhører den offentlige, hensynet til individet og hensynet til familien, forholdet arbeid, fritid og forbruk, og naturligvis forholdet mellom kvinne og mann.

Gjennom 15 artikler skrevet av norske og internasjonale forskere, flest historikere, men også sosiologer, etnologer og medievitere, forsøker antologien *Twentieth-century housewives. Meaning and implications of unpaid work* å belyse temaer omkring husarbeid, sosial rettferdighet og forbruk. Bokas undertittel er noe misvisende, da artiklene ikke bare dreier seg om kvinner med ubetalt arbeid – mange av dem handler nettopp om gifte kvinners tilknytning til lønnsarbeid.

Forsidebildet viser tørkesnorer med klesklyper på, men ingen klesvask. Klesklypene er av tre, og nokså grå og mørkne – her har det ikke vært hengt opp klesvask på ei god stund. Dette er et syn mange av oss har sett, kanskje uten å reflektere noe nærmere over det. Tørkesnora er forlatt, hvor er husmora blitt av? "What happened to the housewife?" spør da også den danske historikeren Anne Trine Larsen i antologiens siste artikkel. Innledningsvis slår da også Gro Hagemann og Hege Roll-Hansen fast at "the era of modern housewives definitely belongs to the

past.[...]In retrospect the housewife era now appears to have been an intermezzo."¹

1950-tallet blir sett som husmoras virkelige glansperiode, men at det skulle bli slik, var ikke selvsagt. Hagemann viser til at de feministiske og radikale strømningene var sterke rett etter krigen. Likestilling mellom kjønnene ble sett som en naturlig del i internasjonalt samarbeid omkring menneskerettigheter og demokrati. På slutten av 40-tallet ser imidlertid de radikale feministiske røstene ut til å ha stilnet. En vanlig forklaring har vært at det var et sterkt ønske om å vende tilbake til det vante etter å ha gjennomlevd krig og krise. Hagemann stiller imidlertid spørsmål ved om glorifiseringen av husmorlivet og den mer konservative kjønnspolitikken hang sammen med den kalde krigen. Kan antifeminisme sies å ha vært en del av den kalde krigens ideologi?

Husmorfilmene ble vist fram gratis og på dagtid, og besto av reklame med humoristiske innslag der kjente norske skuespillere, som blant annet Per Aabel. Ellen Cathrine Lund viser hvordan Lilleborg kunne vinne såpekriegen mot den amerikanske giganten Procter and Gamble, nettopp ved å fokusere på husmødre som en særegen gruppe forbrukere, mens Iselin Theien viser hvordan norske husmødre brukte sin forbrukermakt i strid med meieriene.

Flere av artiklene handler i mindre grad om kvinner som husmødre, Silke Neunsinger behandler for eksempel mellomkrigstidas strid omkring gifte kvinners rett til lønnsarbeid i Sverige og i Tyskland. Bidraget om bruk og misbruk av statistikk av Roll-Hansen omhandler også tilknytning til arbeidslivet og hvordan kvinners betalte og ubetalte arbeid har blitt målt eller oversett. Kvinner som forbruker-husmødre på den ene siden og som deltidsarbeidende

  	<p>Gro Hagemann og Hege Roll-Hansen (red) 2005</p> <p><i>Twentieth-century housewives. Meaning and implications of unpaid work</i></p> <p>Unipub</p>
---	--

Husmødrene kunne være en maktfaktor gjennom sin rolle som forbrukere. Medieviteren Anne Marit Myrstad viser hvordan fokuset på husmødrene som målgruppe skapte en helt egen sjanger; husmorfilm. På 1960-tallet påsto filmbransjen selv at hver tredje husmor i tettbygde strøk jevnlig så husmorfilm.

husmødre på den andre siden blir belyst i Inger Jonssons artikkel om problemene omkring butikkenes åpningstidsbestemmelser i Sverige. En artikkel som i større grad omhandler kvinners tilknytning til lønnsarbeid er kriminologen May-Len Skilbreis svært interessante studie av kvinner i

renholdsbransjen. Sosiologen Ragni Hege Kitterøds og etnologen Hilde Danielsens bidrag er for øvrig andre eksempler på studier i samlingen som ikke bare er interessante i kraft av sitt tema, men også som en presentasjon av metoder som ikke er like mye brukt i historiefaget.

Undertittelen på boka er som nevnt noe misvisende – artiklene dreier seg i kanskje vel så stor grad om kvinners tilknytning til lønnsarbeid og forbrukersamfunnet utenfor hjemmet. En motforestilling mot boka kan være at artiklene spriker i veldig mange retninger. Artiklene er videre delt under tre ulike temaer: "Negotiating social justice", "Consumers" og "Work and non-work" uten at jeg helt forstår denne tredelingen. For meg virker det som om flere av artiklene like gjerne kunne ha vært plassert under et av de andre temaene. Artiklene i samlingen er imidlertid så interessante og velskrevne at jeg i stedet for å hevde at antologien "spriker", heller vil velge å si at boka favner bredt. De mange ulike temaene for artiklene viser hvor fruktbart dette forskningsfeltet er og hvor mange aspekter som skjuler seg bak det tilsynelatende hverdagslige og trivielle. Ingun Grimstad Klepp tar for eksempel utgangspunkt i statistikk over klesvask for å vise hvordan betydningen av kvinnelig renhet og dyd har endret seg i løpet av det 20. århundre. Husarbeid som har utgjort en så stor del av virkeligheten til kvinner i det tjuende århundre har krav på interesse, og at dette er et interessant forskningsfelt vil leseren av denne antologien bli overbevist om. Så får man heller overse

skjønnhetsfeil som feil i fotnoter og at listene over referanser til de enkelte artiklene konsekvent blir oppgitt å være på feil side.

AV INGER HILDE KILLERUD

NOTER

.....
1 Hagemann, Gro og Hege Roll-Hansen: "Introduction" i Hagemann og Roll-Hansen (red): *Twentieth-century housewives. Meaning and implications of unpaid work*, Oslo 2005, s. 8.
.....